PDF Compressor Pro

هر علم زما له علمه

وم زما له نومه دی،

Ketabton.com

زما له زوره دی، هر

ا له آوازه دی، هر

ا له رنگه دی، هره

PDF Compressor Pro

په حالنامه کې

د بايزيد روښان

عرفاني او فلسفي

څېړه

PROPERTY OF ACKU
16112

څېړونکی:

محمد اکبر کرګر

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم :: **په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره**

څېړونکی :: محمد اکبر کرګر

لارښود استاد :: کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

لومړی چاپ :: ۱۳۴۹ هـ ل، کابل

خپرندوی :: د افغانستان د علومو اکاډمی

دویم چاپ :: ۱۳۸۵ل/۲۰۰۶م

خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ زیار :: استاد محمد آصف صمیم

د خپرونو لړ :: (۸۵)

کمپوز :: ذبیح شفق

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

سرليك	مخګڼه

- د سريزې پرځای: د پير روښان په اړه نوې څېړنه .... الف
- تقريظ: د روښان په باب يوه نوې څېړنه .... د
- تقريظ: د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم رياست ته .... ط
- د مسالې طرح ۱
- پس منظر ۳

لومړی څپرکی

د بايزيد روښان د ژوند چاپېريال، زوکړه او زده کړه

- بايزيد روښان د وخت ټولنې فرهنګي حالاتو ته يوه کتنه ۲۵
- ټوليز حالات ۲۶
- فرهنګي حالات ۳۰
- فکري او رواني حالات ۳۳
- د بايزيد روښان لنډه پېژندنه ۳۸
- زوکړه
- د بايزيد روښان د ژوند پړاونه ۴۲

دويم څپرکی

بايزيد روښان د خپلو فسفي او عرفاني افکارو په...

- الف: د حالنامې پېژندنه ۴۸
- ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج ۵۴
- ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو ۶۵
- د: د بايزيد روښان د شخصيت رواني او انفسي اړخ ۷۰

- د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت ۸۳
- بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات........... ۹۷
- د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید ۱۰۶

دریم څپرکی

- له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو ۱۲۵
- اخوند درویزه او د بایزید اسماعیلیه یا "باطنیه" افکار......... ۱۲۸

څلورم څپرکی

- بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې........... ۱۵۹
- الف: تناسخ ۱۶۰
- ب: حلول........... ۱۷۰

پنځم څپرکی

- د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې ۱۷۵
- الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو ۱۷۶
- ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب........... ۱۸۳
- ارزاني روښاني........... ۱۸۷
- دولت لواڼی........... ۱۸۸
- مېرزا خان انصاري ۱۹۰
- واصل روښاني........... ۱۹۱
- میر خان روښاني ۱۹۲
- قادر داد روښاني........... ۱۹۳
- اورکزی روښاني........... ۱۹۴
- علي محمد مخلص........... ۱۹۵
- ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون........... ۱۹۷
- انسان ۱۹۹
- توحید ۲۰۰
- د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې سماع، نڅا او موسیقي .. ۲۱۲

- روښانيت او د ښځو مقام ۲۲۷
- بي بي شمسو روښانی ۲۳۲
- الايي روښانی ۲۳۳
- د روښاني غورځنګ له منځه تلل ۲۳۶
- نتيجه ۲۳۸
- ماخذونه او مراجع ۲۴۲

له کتاب سره ضميمه

- د بايزيد روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع ۲۴۶
- د روښان محاکمه ۲۵۳
- مجتهد څه ته وايي؟ ۲۶۲
- د عقيدې له مخې ۲۶۸
- له ټولنيز پلوه ۲۷۰
- ماخذونه ۲۷۲

د سریزې پر ځای:

د پیر روښان په اړه نوې څېړنه

د ښاغلي لیکوال محمد اکبر کرګر دغه څېړنه د پښتنې ټولنې، د پښتنو د مبارزو او تاریخي هلوځلو، د افغانانو د فکري هڅو د یون د تسلسل یوه ډېره په زړه پورې او نوې برخه ده. په دغه اثر کې د حالنامې د لیکنو په رڼا کې پر "پیر روښان"، د هغه په فلسفي او عرفاني فکر او په عمومي توګه په روښاني غورځنګ کې د فکري ټولنې په هکله ژورې څېړنې ترسره شوې دي.

دغه کتاب په ګران افغانستان کې د بدمرغه جګړو او د اورونو د لمبو په دوران کې لیکل شوی او په هماغه وخت

کې په کابل کې چاپ شوی هم و. د تنظیمي جګړو په بدمرغه لمبو کې دغه کتاب هم څه په مطبعه او څه په کتاب پلورنځیو کې وسوځېد او د مینه والو لاسو ته ونه رسېدای شو.

"په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه" نومي کتاب د هېواد د نامتو پوه او د روښاني غورځنګ د څېړونکي اروابناد استاد محمد صدیق روهي تر نظر لاندې لیکل شوی او د هغوی تقریظ نور هم ارزښتمن کړی دی.

د کتاب په نوي چاپ کې یوازې یو څېرکی په پای کې ورزیات شوی دی او هغه هم د بایزید روښان د محاکمې په اړه یوه مهمه څېړنه ده، چې ددې کتاب ارزښت لا زیاتوي. دغه څېړنه ښاغلي کرګر ددې کتاب له چاپ ډېر وروسته په دې وروستیو وختونو کې کړې ده.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې دغه مهم اثر د هماغې دورې د یوه بل تاریخي شخصیت ایمل خان د تاریخي کارنامو د یادونې او ستاینې د هغې غونډې په ویاړ چاپوي او خپروي، چې د خیبر د تاریخي بري د ۳۳۵ کالیزې په ویاړ یې جوړوي او په جرمني او ننګرهار کې یې په ګډه نمانځي. د بایزید روښان له تاریخي کارنامو راوروسته ایمل خان او دریا خان او خوشال خان هغه تاریخي شخصیتونه دي، چې د هند د مغولي واکمنۍ د استبداد پر ضد یې د افغاني مبارزې بهیر پسې راغځولی او ژوندی

ساتلی دی او ځکه یې د یو تاریخي تسلسل ادامه ګڼلای شو.

ددې اثر په لیکلو کې د ښاغلي کرګر هڅې ستایو او له دې امله هم مننه ترې کوو، چې د کتاب د دویم چاپ لګښت ته یې هم اوږه ورکړې ده.

مننه

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

۲۰۰۶ د اپریل ۲۲

جرمني، د کولن ښار

تقریظ

د روښان په باب یوه نوې څېړنه

د روښانیانو په باب، چې کومې څېړنې شوي دي، اکثر یې د یوې ټاکلې ایډیالوجیکې موضوع ګیرۍ په اساس لیکل شوي دي. ځینو د اخوند درویزه په پیروۍ بایزید روشان ته د یوه مبتدع پیر په نظر کتلي دي او دده تعلیمات یې د اسلام له اصولو نه انحراف ګڼلي دي. ځینو روښان د یوه ملي آزادۍ بخښونکي غورځنګ سالار بللی دی او دده افکار یې د یوه جلا تصوفي مکتب په توګه د اسلامي عرفان له اساساتو سره پرتله کړي او له هغو څخه یې دفاع کړې ده. ددغو پوهانو په عقیده، اخوند درویزه د هند د ګورګاني دولت په لمسون پر بایزید روښان باندې د الحاد تاپه وهلې ده او زیار یې ایستلی دی، چې په دې وسیله د روښانیانو نهضت کمزوری کړي او له سیاسي صحنې څخه یې لرې کړي.

ځینو پوهانو ویلي دي، چې روښان د عرفاني نهضت تر

پردې لاندې د بزګرانو د پاڅون لارښوونه کوله. دوی روښاني غورځنګ په اصل او ماهيت کې د بزګرانو قيام بللی دی.

ددغو نظريو د صحت او سقم د پوره څرګندولو لپاره لا زياتې څېړنې ته اړتيا ليدله کېږي او هر څوک چې په دغسې څېړنه لاس پورې کوي، بايد له مخکې موضع ګيرۍ پرته د اصلي منابعو په استناد او د عينيت پالنې (Objectivity) له روحيې سره سم حقايق وپلټي.

له بده مرغه په دغه اثر (په حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېره) کې تر زياتې اندازې پورې عينيت خوښونې ته پاملرنه شوې ده. محترم اکبر کرګر (ددغه اثر مؤلف) تيورې پر واقعيتونو نه تحميلوي، بلکې د عملي ميتود له نومونو سره سم واقعيتونه راغونډوي او زيار باسي، چې د تيورې په قالب کې يې واچوي. دده اوسنۍ څېړنه د يوې سمې تيورۍ د رامنځ ته کېدلو لپاره لاره هواروي.

بايزيد روښان که يوازې د يوه عرفاني يا فلسفي مکتب مؤسس په توګه کار کړی وای او تورې ته يې لاس نه وای اچولی، کېدای شوه چې بې له ويرې او اضطراب څخه يې خپله نظريه په سيستماتيک ډول بيان کړې وای. اما د تورې په استعمالولو سره ده خپل دښمنان راوېښ کړل او غالب احتمال دا دی، چې ده به له کتمان او کموفلاژ څخه هم کار اخيستی وي. د اخوند درويزه په شاوخوا کې ډېر زيات

عرفـاني او لـه عرفـان نـه هـاخوا فكـري مكتبونـه موجـود وو. پـه همـدې وخـت كـې جـلال الـدين اكبـر مغـولي پاچـا هـم د (ديـن الهـي) د خپرولـو لپـاره كـار كـاوه، خـو كومـه ضـربه چـې پـه بايزيـد روښـان وارده شـوې ده، پـر نـورو مبتـدع پيرانـو او د فكـري مكتبونـو مؤسسـانو هغسـې سـخته ضـربه نـه ده ليـدلې. ددې علـت دا دی، چـې روښـاني نهضـت يـو مجـرد فكـري جريـان نـه و، بلكـې يـو عـالي تـولنيز_سياسـي غـورځنگ و. دا چـې د روښانيـانو د تيـورۍ او عمـل تـرمېنځ ديـوال موجـود و او كـه نـه، دا هـم جـلا بحـث غـواړي. ښـايي داسـې تصـور رامېـنځ تـه شـي، چـې د تـورې پـه زور د ميـنې او محبـت رواجـول هماغسـې مثـال لـري لكـه نـن چـې ځيـنې هېوادونـه د قـوې د اسـتعمال لـه لارې ديموكراسـې صـادروي. آيـا دا هغـه ماكيـاولي فلسـفه نـه ده، چـې وايـي "هـدف وسيله توجيـه كـوي".

(the end Juststiles the means)

آيـا روښـاني مكتـب يـو سيسـتماتيک او منسـجم مكتـب دی؟ دا هـم يـو پـه زړه پـورې بحـث دی. ددې رسـالې ليكـوال كلـه كلـه لوسـتونكي تـه داسـې انطبـاع وركـوي، چـې بايزيـد لـه مختلفـو عرفـاني او فلسـفي مكتبونـو نـه ځيـنې مفكـورې اقتبـاس كـړې دي او يـا لـږ تـر لـږه فكـر كېـږي، چـې اقتبـاس كـړې بـه يـې وي. كـه مـوږ غـواړو چـې دغـو پوښتنو تـه ځوابونـه پيـدا كـړو، نـو د څېړونكي پـه مخكـې ښـايسـته زيـاتې پـوښتنې پرتې دي، چې بايد د حل لارې يې ولټوي.

د محترم کرگر د څېړنې يو عمده صفت دا دی، چې پر مشخصه موضوع باندې مشخص نظر څرگندوي. اما دده د څېړنې تر ټولو عمده صفت دا دی، چې نوي مسايل يې څېړلي دي او داسې تياره گوټونه يې روښانه کړي دي، چې د نورو ليکوالو په څېړنو کې نه موندل کېږي، لکه د درېيم او څلورم څپرکي موضوعگانې، چې ابتکاري بڼه لري.

محترم مولف په خپلو نظرياتو کې له علمي احتياطه کار اخيستی دی او هغه خبرې، چې بايد د (احتمال) په لفظ افاده شي، هغه يې د احتمال په لفظ افاده کړي دي. دا هم دده د څېړنې يوه مهمه ځانگړتيا ده، چې احتمال يې له يقين بېل کړی دی.

سربېره پردې محترم مؤلف له يوې بلې ساري ناروغتيا څخه هم ځان ساتلی دی، چې هغه د "معاصر کولو" ناروغتيا ده. ډېر څېړونکي شته، چې له روښان نه د شلمې پېړۍ ليډر جوړوي. حتی يو ښاغلی ليکوال، بايزيد روښان د نشنلېزم مؤسس (!) هم گڼلی دی. د محترم کرگر په ليکنه کې روښان د خپل وخت او چاپېريال مولود گڼل شوی دی. که لومړی څپرکی لږ څه اوږد ښکاري، دليل يې دا دی چې هغه بايد د روښان د عصر ځانگړنې ښودلې وای او ځوانو څېړونکيو ته يې څرگنده کړې وای، چې پر روښان باندې بايد نننۍ افکار او ارزښتونه تحميل نه کړو، بلکې دده د خپل وخت په هينداره کې يې وگورو.

په پای کې باید دا یادونه هم وکړم، چې د بایزید روښان په باره کې آزاده او بیطرفانه څېړنه عملي جرات هم غواړي.
ځینې متشرع علما، چې په عین وخت کې له خپل تاریخ او فرهنګ سره مینه لري، په دې نه خوشحالېږي، چې بایزید روښان ته مبتدع وویل شي. ځینې نور، چې د اخوند درویزه مینه وال دي او هغه د اخوند درویزه بابارح په القابو ستايي، د روښان په دفاع نه خوشحالېږي.

لیکن راځئ، چې په پوهنه او حکمت کې د یوناني فیلسوف (اپلاتون) دغه خبره تکرار کړو، چې وايي: "په حقیقت پسې ګرځئ او له دې مه وېرېږئ، چې کوم خطرناک ځای ته به ورسېږئ".

په درناوی

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د ا، ج، د د علومو اکاډمۍ سرمحقق غړی

تقریظ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم ریاست ته!

ستاسې د لیکنې له مخې مې د ښاغلي محمد اکبر کرگر لیکلی کتاب (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه) وکوت او ددې کتاب په باب وایم، چې:

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي، چې زموږ د هېواد په فرهنگي حلقو او مطبوعاتو کې د بایزید روښان، روښانیانو او روښاني ادبیاتو په باب لیکنې او څېړنې شوې او نشر شوي دي.

دا لیکنې په خپل وخت کې ارزښتمنې وې او زموږ د مشرانو فرهنگیانو لکه: اروانښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، محمد امین خوگیاڼي، قیام الدین خادم، عبدالروف بېنوا ، پوهاند رښتین، پوهاند رشاد ، کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي او نورو هڅې په دې لاره کې د یادونې وړ دي.

ددغو ښاغلیو او نورو محترمو پوهانو د کارونو د

ستاینې او منښې ترڅنګه، که یې موږ آثار په دقیق ډول د نویو منابعو د رابرسېره کېدو پر بنا تر کره کتنې لاندې ونیسو، نو له ځینو څو لیکنو پرته چې تحلیلونه او څېړنې یې اوس هم د ارزښت لرونکې دي، نورې پاتې لیکنې اوس ډېرې په درد نه خوري او بیا کتنې ته اړه لري. ددغو پخوانیو کارونو د بیا کتنې ضرورت، ځکه محسوس دی چې زموږ د مخنیو فرهنګیانو د ډېرو لږو، یا دو هم لاس منابعو پر اساس خپلې لیکنې او څېړنې بشپړې کړې وې.

که موږ په خپل هېواد، پښتونخوا، بلوچستان، هندوستان یا د ختیځپوهانو په حلقو کې روښاني څېړنې ګردې له نظره تېرې کړو، نو راښکاره به شي، چې موږ اړ یو چې په دې برخه کې لا نور کارونه هم وکړو او دا ځکه چې په دغو هېوادونو او سیمو کې چې د روښانیانو په باب کوم کارونه ترسره شوي دي، هورې ښاغلیو محققینو په ټولو موجودو منابعو لاس بری او احتوا نه درلوده او هره څېړنه په خپله خپله برخه کې څه کمبوتات لري او پر دې ټولو سربېره ددغه نهضت ټولې خواوې او بېلابېل اړخونه لا پوره نه دي څېړل شوي او د روښاني غورځنګ او روښانیانو ډېر نور فرهنګي غورځنګونه لا د څېړنو او نورو څېړنو او نویو پلټنو انتظار باسي.

په همدې اساس د ښاغلي کرګر د کتاب لیکل موجه کار بلل کېږي او د یوه علمي ضرورت پر بنیاد کښل شوی اثر په

توګه زه ددې اثر ارزښتونه په لاندې ډول ښيم:

۱ـ ښاغلي مولف زيار ايستلی، چې خپل اثر زياتره د روښان پېژندنې د نويو منابعو پر اساس بشپړ کړي. له دغو منابعو څخه يوه عمده او اساسي منبع د بايزيد روښان حالنامه ده، چې د زياترو روښان پېژندونکيو لاس بري لا پرې نشته او زموږ محقق د همدغه اثر پر اساس خپلې څېړنې بنا کړې دي او د روښان پېژندنې د نورو لومړي لاس منابعو پر بنا يې د خپل اثر ماڼۍ جوړه کړې ده، نو ځکه زه وايم چې دا اثر د باوري او نويو منابعو پر بنا ليکل شوی دی.

۲ـ مولف زيار ايستلی دی، چې ځان د شرح حالونو په بيانولو کې ورک نه کړي او هم يې د تاريخ مسايلو تفسير او تشريح ته زياته توجه نه ده کړې. ده دغو دوو مسالو ته د ضمني پاملرنې ترڅنګه ددې څېړنې اساسي شمزی د روښان او روښاني غورځنګ د فکري اړخونو څېړنه او تحليل جوړوي، چې زه دا کار ددې اثر نويوالی بولم.

۳ـ په دې اثر کې د ځينو داسې مسايلو څېړنې ته توجه شوې ده، چې پخوا يا ګردسره نه دي څېړل شوي او که دي هم له تشو يادونو پرته بل ارزښت نه شي لرلای. روښاني نهضت او موسيقي او سماع، همدارنګه له ښځو سره د روښاني نهضت د برخورد مساله او د ځينو نورو مسايلو تحليل ددې کتاب داسې بحثونه دي، چې په اساسي ډول په

دې کتاب کې تر څېړنې لاندې نيول شوي دي او ددغه کتاب له مهمو او ښو بحثونو څخه حسابېږي.

۴_ له اسماعيلي افکارو سره د روښاني فکري جريان مقايسې څېړنه او په روښاني غورځنګ د اسماعيلي افکارو اغېزې ددې کتاب يو بل نوی بحث دی، چې د روښانيانو د فکري جريان په تحليل او څېړنه کې بې پدله نه دی او د بحث ور يوه موضوع ده، چې ددغه اثر ښاغلي مولف ورته خاصه پاملرنه کړې ده، نو کېدای شي چې په آينده کې نور بحثونه پرې وشي.

۵_ د پښتو پر فرهنګ د روښانيانو اغېزې ددغه اثر يو بل ګټور بحث دی، چې موږ کولای شو د اثر د ښو بحثونو په لړ کې حساب پرې وکړو.

۶_ د څېړنې د روشونو په لحاظ هم ددې اثر د تحقيق او تحليل اړخونه د منني وړ دي او موږ کولای شو، چې د يو ښه تحقيق په توګه يې ومنو.

په پای کې زه ددغه اثر تحقيق او تحليل مثبت ارزيابي کوم او د روښاني غورځنګ د پېژندنې په لړ کې يې يو ګټور اثر بولم او پيشنهاد کوم، چې دغه اثر چاپ شي او فايده يې عامه شي.

په درناوی

معاون سرمحقق زلمی هېوادمل

د ژبو او ادبياتو د مرکز علمي غړی

او خدای روښنايي ولیده، چې نیکه ده او خدای روښنايي له تورتمه جلا کړه او خدای روښنايي ورځ ونوموله او تورتم یې شپه ونوموله او ماښام و او سهارو لومړۍ ورځ.

کتاب مقدس "عهد عتیق" (لندن: سوسایتی دارالسلطنه لندن، ۱۹۵۹، ۱.

د مسالې طرح

په ۱۳۵۳هـ ش کال کې په کابل پوهنتون کې د بایزید روښان علمي او نړیوال سیمینار جوړ شوی و، په دغه سیمینار کې د بایزید روښان په باب، د هغه د شخصیت او کارنامو او مبارزو په باب، بېلابېل نظریات وړاندې شوي وو. دغه نظریات ټول یو شان نه وو، زه نه پوهېدم چې کوم یو نظر سم دی. بحثونو زه وهڅولم، چې په دې باره کې مستقله او بېطرفانه څېړنه وکړم. د بایزید روښان په باب د خپلو څېړنو په ترځ کې دې نتیجې ته ورسېدم، چې بایزید روښان د هغه شخصیت، مبارزې د هغه پیروان او مریدان او د هغو کارنامې د دغه غورځنګ د ټولنې د فرهنګي شرایطو په چوکاټ کې، د بایزید روښان د خپلو آثارو او د هغه د پیروانو او په هغه وخت کې د هغه د مخالفینو د آثارو په رڼا کې مطالعه او وڅېړل شي.

همدارنګه د بایزید روښان فلسفي او عرفاني شخصیت او د نړۍ له سترو متفکرینو سره د هغه د اصولو پرتلنه، د اسماعیلیه عقایدو په رڼا کې د روښان د عقایدو څېړنه او

پر تناسخ او حلول باندې د هغه عقیده او نه عقیده، د بایزید روښان د تصوفي او عرفاني افکارو اغېزه، د هغه په ټولنه کې، د ښځو د حقوقو په باب د روښان نظر او پر پښتني فرهنګ باندې د روښانیانو غوڅه اغېزه او دا ډول نور مطالب، چې په نورو څېړنو کې پرې بحث نه و شوی او یا ډېره لږه اشاره ورته شوې وه، په دې څېړنه کې مې پرې د امکان تر حده رڼا واچوله، چې ګران لوستونکي ددې اثر په راتلونکیو مخونو کې د هغو لوستلو ته رابولم.

پس منظر

د بايزيد روښان په باب څو ډوله نظريات موجود دي:

۱ـ پخپله د بايزيد روښان او د هغه د مريدانو او پيروانو نظر.

۲ـ د هغه د مخالفينو لکه اخوند درويزه او د درويزه د پيروانو نظريات او يا د ګورګاني دولت د مؤرخينو لکه دطبقات اکبري او هغه ته د ورته کسانو نظر.

۳ـ هغه نظريات دي، چې د بايزيد له وخت څخه لږ وروسته ځينو مورخينو او پوهانو لکه د مآثرالامراء د اثر ليکونکي، د دبستان مذاهب د اثر ليکونکي او دغه ډول نورو پوهانو نظريې دي.

دغه نظريات هېڅکله يو بل ته ورته نه دي. د روښان او د هغه د مريدانو او پيروانو نظريې د روښان پېژندنې لپاره

اصلي متون جوړوي. دغه آثار زیاتره د هغه د عقایدو، افکارو او لارو چارو تشریح، توضیح او تبلیغ دی.

د هغه د مخالفینو نظریې، اتهامات، تورونه او ځینې نور داسې دلایل دي، چې له هغو څخه هم په ناسیده توګه "د روښان پېژندنه" ترلاسه کېږي او درېیم ډول یې د بایزید روښان په نسبت دوخت د فرهنګي محافلو نظریات دي، چې موږ ورته اشاره وکړه. له دغو نظریاتو څخه په ځینو کې د بایزید روښان د نظریو تائید شوی او په ځینو کې یې په بې طرفانه توګه د هغو توضیح او معلومات وړاندې شوي دي، چې په مجموع کې دغه متون د روښان پېژندنې په برخه کې موثر او ګټور مطالب لري.

دوهم:

هغه آثار دي، چې نسبتاً په معاصر دوران پورې اړه لري. په دې مانا کله چې د بایزید روښان اثر خیرالبیان له پیدا ښت او چاپ کېدو څخه دمخه او یا لږ وروسته او یا د هغه د پیروانو او مخالفینو ان د اخوند درویزه د آثارو له چاپ کېدو او خپرېدو وروسته وړاندې شوي او منځ ته راغلي دي. له روښان پېژندنې سره له یوې خوا مرسته کوي، خو له بلې خوا یې د ځینو احساساتي او ذهني ډوله نظریاتو په وړاندې کولو سره ځینې ستونزې هم وړاندې کړې دي. په دې لړ کې د عبدالحلیم اثر، عبدالاکبر خان اکبر، قیام

الـدين خـادم، حمـزه شـينواري، همېـش خليـل همدارنګـه پـه دې برخـه کـې د لـوی اسـتاد عبـدالحی حبيبـي، سـيد تقـويم الحـق کاکاخېـل، مولينـا عبدالقـدوس قاسـمي، ډاکتـر محمـد شـفيع لاهـوري څېـړنې او نظريـات زيـات معلومـاتي او بـا ارزښتـه څېړنې ګڼل کېږي.

دريېم:

هغـه نظريـات دي، چـې پـه ۱۳۵۳ کـال کـې پـه کابـل کـې د بايزيـد روښـان د نړېـوال علمـي سيمينار پـه تـرڅ کـې وړانـدې شـوي دي. پـه دې نظرياتو کـې د معصـومه عصـمتي، پروفيسـر سـيال کـاکړ، اسـماعيل مبلـغ، اسـتاد خـادم، عبـدالله خـدمتګار، ابـراهيم عطـايي، حبيـب الله رفيـع، څېړنمـل ژواک، غـوث شـهامت، لـوی اسـتاد عبـدالحی حبيبـي، پروفيسـر انـور علـي يـف، عبـدالقيوم نـورزي، اسـتاد پوهانـد رشـاد، اجمـل ختـک، دوسـت شـينواري، پوهانـد الهـام، حسـن ضـمير، اسـتاد محمـد صـديق روهـي او نـورو پوهـانو نظريـات دي. پـه معاصـرو څېړنـو کـې پـه عمـده ډول د بايزيـد روښـان د شخصـيت پـه بـاب درې ډولـه نظريې وړانـدې شـوي، چـې اسـتاد محمـد صـديق روهـي پـه خپلـه يـوه مقالـه کـې پـه لنـډه ډول داسـې تبويب کړې دي:

۱ـ عرفاني نظريه

۲ـ ملي نظريه

۳_ عوامي نظريه

خو استاد روهي د خپلې لنډې مقالې په پای کې هر اړخيزه نتيجه ګيري کړې ده.

استاد ددغه فلسفي مقالې په پای کې په دې ډول نتيجه اخلي:

"د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نيشنل عوامي حرکت و. هغه مورخان، چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً د روښاني نهضت سطحي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو په ليکنه بسنه، نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي..."[1]

اوس ددې لپاره، چې موږ د بېلابېلو ليدونو ته په پام سره ددې اثر محتوی او متن ته داخل شو، لازمه بولو د معاصرو څېړنو ډېر عمده او لنډ ټکي وګورو:

مذهبی، عرفاني او تصوفي نظريات:

مولينا عبدالقدوس قاسمي، چې پر خيرالبيان يې مفصله سريزه کښلې ده، د بايزيد روښان په باب عقيده لري، چې:

_ بايزيد انصاري د وحدة الوجود د ډلې په صوفيه وو

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړني. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۰)، ۱۲۸ مخ.

کې يو صوفي حسابېدای شي.

ـ د اسماعيليه فرقې مربوطې نښې نښانې د هغه په آثارو کې موجودې دي.

ـ نومورې د پيغمبرۍ دعوی هم کوله، خو د بشپړې پيرۍ دعوه يې درلوده.

ـ د نومورې په باب مخالف او موافق روايات هم ډېر دي.

دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخېل د مخزن په سريزه کې ليکي:

" د تناسخ له يوې مسئلې پرته نور د اخوند دروېزه ټول الزامونه په بايزيد روښان وارد دي... د هغوی جنګ خالص په مذهبي بنيادونو وو، د حکومت په اشاره يا د سياست په تحريک نه وو.

ډاکتر محمد شفيع، چې د بايزيد روښان د آثارو په استناد يې يوه معتبره رساله کښلې او په (انسايکلوپيډيا اف اسلام) کې خپره شوې ځينې په زړه پورې نتيجو ته رسېدلی دی. هغه په دغه مقاله کې کښلي دي:

"ځکه چې له نورو خبرو نه علاوه د اسماعيلي عقايدو دا اثر دده په تعليماتو کې د ملاحظې جوګه دی، چې ده د پير کامل په عقيده ډېر ور اچولی، په ارکان اسلامُ په غسل وغيره مسايلو کې د تاويل بار بار استعمال او ځيني فروعي(1) مسايل يې په تعليماتو

---

[1] آر: حروفي

کې شامل دي."[1]

همدا ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د بایزید روښان مذهبي افکار تر عنوان لاندې مقاله کې لیکي:

"... د لوی روحاني طاقت څښتن و. دده د اقوالو شرعي توجیه په څه نه څه رنګ کې کېدی شوه، خو بیا هم د "همه اوست"، "ذکر خفی" کاملیت دعوې او خلقو ته د اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزاء دي، چې د هغو په وجه د پیر بابا او د اخوند درویزه صاحب غونډې علماء او مشایخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو.

ددې مخالفت ابتدا اول په خالص مذهبي رنګ کې شوې وه او په دې کې هیڅ سیاسي آمېزش نه و. دا بیله خبره ده، چې وروستو چې د روښانیانو سیاسي مخالفت شروع شو، نو د دوی په ختمولو کې دې مذهبي مخالفت هم خپل اثر کړی دی او د روښانیانو مذهبي مخالفین د سیاسي مخالفینو په مرسته په خپل مقصد کې کامیاب شوي دي."[2]

یاد شوي پوهان تر زیاته حده د بایزید روښان په مذهبي، عرفاني او تصوفي کیت او طرز تفکر باندې ټینګار کوي. ځینې لکه سید تقویم الحق کاکاخیل تر زیاته حده، د

---

[1] محمد شفیع، پښتو، بایزید انصاري. (پېښور: پښتو اکیډیمي، ۱۹۵۹ع) ۴ ګڼه، ۲۱مخ

[2] عبدالقدوس قاسمي، پښتو "د بایزید روښان مذهبي افکار"، (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۵۹کال، ۲ ګڼه) ۸۶مخ.

PDF Compressor Pro

درویزه تر اثر لاندې دی، خو محمد شفیع په خپله رساله کې د حالنامې او د بایزید روښان د نورو آثارو په استناد د نومورې په افکارو کې نوې شیان رابرسېره کوي، لکه د اسماعیلیه عقایدو اثر، تاویل، کامل پیر او نور، خو په مجموع کې پورتنې یاد شوې پوهان د بایزید روښان په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو او کارنامو یا څه نه وایي او یا لږ څه وایي.

خو په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال سیمینار مقالې، چې "د روښان یاد" تر عنوان لاندې اثر کې، چې په ۱۳۵۵ کال کې د حبیب الله رفیع په زیار او اهتمام چاپ شوې هم په زړه پورې مطالب لري.

په دغو مقالو کې مرحوم استاد اسماعیل مبلغ، داکتر ناصر الدین شاه حسیني د تهران پوهنتون استاد او استاد حسن ضمیر صافي د بایزید روښان په باب ورته قضاوتونه کړي دي. مرحوم مبلغ وایي:

"بایزید د هغه مطالعاتو له مخې، چې د اسلامي تصوف په میراث کې یې درلوده او هغه روحي تجربه، چې پخپله یې ترسره کړه، خاص مکتب ایجاد کړ. د هغه صوفیانه مکتب د خپلو اجزاوو سره د نورو فرقو په څېر د اسلامي تصوف د میراث تر اغېزې لاندې واقع و، خو په مجموع کې له هغو مستقل او جلا و. د روښاني مکتب اصول او اساسات د بایزید په آثارو خاص ډول په (خیرالبیان) او (صراط

التوحيد) کې تشریح او تحلیل شوي دي..."[1]

نوموړی د خپلې مقالې په ترڅ کې د "روښنیه فرقې" اصول او اساسات توضیح کړي او په دې ډول یې نتجیه رااخیستې ده:

"لنډه دا چې بایزید انصاري د افغانستان د تصوف په تاریخ کې د ډېر ارجمند مقام درلودونکی دی. د هغه ارجمندي په دې کې ده، چې د تصوف په لاره کې یې په جدي توګه له محض تقلید څخه ډډه کړې او په ابتکار سره یې نوې فرقه د "روښنیه" په نوم او د عرفاني مقاماتو په ترتیب او شماره کې یې تجدید نظر کړی او د اسلامي تصوف خزانه یې غني کړې ده..."[2]

په دې ډول د مرحوم مبلغ مقاله یوازې د اوږدو او مفصلو بحثونو لپاره یو مدخل کېدای شي، خو ځینې استنتاجات وړاندې کوي، چې باید د تحلیل په پای کې ترسره شي. کېدای شوای چې د بایزید د تصوفي او عرفاني افکارو بېلابېلې خواوې یې راسپړلې وای.

ایرانی پوه، داکتر ناصر الدین شاه هم په خپله علمي مقاله کې د بایزید روښان د فکري او فلسفي تناقض او عرفاني تعلیماتو اړخونو ته اشاره کړې ده. نوموړی لیکي:

"قبلاً باید یادآور شد که در جهان بینی پیر روښان تضاد

---

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ.

[2] روښان یاد، ۵۴ مخ.

آشکاری میان راسیونالیزم و ایراسونالیزم دیده میشود. یعنی در عین اینکه وی روش مرتاضان را می پسندد و جهان را خوار دانسته و دیگر سرای را بهتر میشمرد و روح را جاودانی میداند. به شیوهء مبارزه و دعوت به عمل تبلیغ را جهت اقامه حق و بسط عدل در این دنیا لازم میشمرد و پیروان خود را به قیام علیه جابران میخواند. تعالیم بایزید بدین صورت مختصر میگردد که نخست وی به خداشناسی و عرفان پرداخته و این در صورتی میسر میگردد که سالک پیروی کامل از پیر کامل کند. زیرا پیر کامل صاحب شریعت و حقیقت و طریقت است و هم اوست که معرفت و قرب و وصل و وحدت و سکون را یافته..."([1])

خو استاد ضمیر صافی سره له دې، چې هغه یو شکاک فیلسوف، مذهبي او عرفاني شخصیت بولي، د هغه عقیده او مسلک په سیاسي ډول هم توجیه کوي.

په دې ډول:

"... خو ماته دده د تعلیماتو او نورو کړو وړو له مطالعې څخه دا څرګنده شوې ده، چې بایزید یو شکاک فیلسوف (دی) او تر کومه ځایه پورې، چې ده له مذهب او الهیاتو سره تماس نیولی دی، له هغو نه دده مقصد د خپلو ملي اهدافو د لاس ته راوړلو لپاره زیاتره یوه

[1] ایضاء، ۲۶۳ مخ

سیاسي استفاده وه او بس..."[1]

په پورتنیو نظریاتو کې مورږ وینو، چې هم د کوزې پښتونخوا پوهاند او هم د سیمینار له ګډون کوونکیو څخه ځینو پوهانو د بایزید روښان پر مذهبي تعالیمو اتکاء کړې او د هغه د آثارو یو تفسیر او تعبیر یې وړاندې کړی دی او د هغه زده کړې یې توجیه کړې هم دي، خو په مجموع کې د بایزید روښان د عقایدو او افکارو هر اړخیزه څېړنه یوه هم نه ده کړې، نه یې د هغه فلسفي افکار او نه یې د هغه د لارې عرفاني مشخصات او نه یې د هغه د تصوفي مکتب مقامات څېړلي دي. څرنګه، چې ددغو پوهانو کار ډېر لنډ او مقاله یې بڼه لري، یوازې پر یو یو بعد او اړخ یې ورته رڼا اچولې ده، نه پر ټولو خواوو. یوازې د محمد شفیع لاهوري کار له لنډې یادونې سره سره هر اړخیز برېښي.

د بایزید روښان ناسیونالېستي او ملي توجیه:

بایزید روښان (یې) د یوه ملي او استعمار ضد اولسي مشر په توګه بللی او هغه یې د افغاني ناسیونالېزم بنسټ اېښودونکی ګڼل لږ څه د غور او تامل خبره ده، ځکه ځینې مفاهیم لکه استعمار یا کلونیالېزم، ناسیونالېزم یا ملیت پرستي او د ملي مفهوم د بشري ټولنو د تکامل د خاصې زماني مقطع محصول دی، خو بیا هم که د پردیو په وړاندې

---

[1] روښان یاد، ۲۳۹ مخ.

دغه مفاهيم وکارول شي او هغه زمان او شرايط په نظر کې ونيول شي، بايد لازمه توضيح ولري.

په هر صورت ځينو افغاني پوهانو د خاصو ملي احساساتو تر اغېزې لاندې، دغه تاريخي حادثه د نن ورځې په معيار توجيه کړې او د بايزيد روښان غورځنګ يې يو ملي او ناسيونالېستي غورځنګ بللى دى. موږ هڅه کوو، لومړى ددغو پوهانو د نظريو يو څو لنډ ټکي راواخلو او وروسته پرې که لازمه وه څه ووايو.

پروفيسور سيال کاکړ وايي:

"دغه پياوړى شخصيت د خپل عصر يو قوي قهرمان او زموږ د مليت پر آسمان باندې د يو ځلاند ستوري حيثيت لري. موږ د خپلې ټولنې دغه حقيقي ترجمان د صوفيانو او مذهبي افکارو څښتن، د جنګي ډګر غښتلى مبارز، د ادب د ميدان منلى ليکوال او د ملي شعور خاوند د بايزيد روښان په درانه نامه سره پېژنو."[1]

استاد قيام الدين خادم د بايزيد روښان مبارزې او غورځنګ په دې ډول توجيه کوي:

"د دهقانانو د قيام خبره خو ځکه ټيک ده، چې پښتانه له پخوا څخه بيا ترننه پورې ټول اکثره دهقانان او مالداران دي. د نن ورځې په تخمين افغانان په سلو کې پنځه نوي

---

[1] روښان ياد ٣٣ مخ.

دهقانان یعني واړه مالکین دي. ملک، فیوډال او تاجر داسې چې انحصارات هم وکولی شي، یا نه وو یا ډېر کم وو. ډېر کم، چې په نشت حسابېږي، نو چې د بایزید علیه الرحمه پسې ملت درېدلو خامخا به دا ملت دهقان و..."[1]

خېرنمل ژواک په "ملي احساساتو" دا خبره کوي، چې:

"زما جهت زمعا عنوان!"روښان د ملیت د بنسټ اېښودونکي په حیث "تاکل شوی دی، نو ځکه وایم چې روښان د همدې کرې او د آسیا د لویې وچې د یوې برخې بالاخره د ۱۶ پېړی یو شخصیت دی، چې په ۱۶ پېړی کې روښان د ملیت بنسټ بیا اېږدي د ملیت!!"[2]

دغه راز غوث شهامت هم یادونه کوي، چې:

"هغه د خپل وخت د استبداد سره ډېرې ډغرې وهلي. روښاني نهضت د بېګانه تسلط مخالف او له ګورګانیانو سره یې روابط او تعلقات بنه نه دي پاتې شوي..."[3]

د بایزید روښان دغه ډول توجیه او د هغه د مبارزو، افکارو او عقایدو دغه ډول تعبیر او تفسیر هغه وخت سم پرځای او منطقي ګڼلی شي، چې د هغه خپلو آثارو او د هغه د وخت آثارو او اصلي متونو ته پام وکړو او د هغو په رڼا کې ځینو قضاوتونو او نتایجو ته ورسېږو. (په) دې کې هېڅ

---

[1] روښان یاد ۶۱ مخ.

[2] روښان یاد ۲۲۵ مخ

[3] روښان یاد ۳۱۰ مخ

شک نه شته، چې هغه او د هغه لښکرو د مغلو له دولت سره نېغ په نېغه او مستقیم جنګونه کړي دي، خو هغه هېڅکله د ملیت په نوم خپل بیرغ نه دی پورته کړی. دا سمه ده چې د هغه د مبارزو شکل دغه ډول توجیه کېدای شي، خو داسې هم نه چې یوازې سیاسي ډغرې یې وهلې وې او یوازې سیاسي مبارزه یې کړې وي. موږ به هڅه وکړو د همدې اثر په ځینو برخو کې د هغه د افکارو او عقایدو د مضمون او محتوی په باب څه ووایو.

۳_ د طبقاتي مبارزې د تیورۍ پر اساس نظریه:

د سیمینارو زیاترو ګډون کوونکیو پوهانو یو نظر د طبقاتي مبارزې د تیورۍ له مخې نظر دی. سره له دې، چې له دغه سیمینار څخه اوس شپاړس کاله تېرېږي، خو د فریدریک انګلس ددې تیورۍ له مخې، چې وایي:

"د شپاړسمې پېړۍ په اصطلاح د مذهبي جنګونو په وخت کې اصلي مسئله د پوره مادي او طبقاتي ګټو په خاطر رامنځ ته وه. د فرانسې او انګلستان د وروستیو کورنیو بحرانونو بنسټ پر طبقاتي ګټو باندې ولاړ و. که څېرې په هغه وخت کې دغو طبقاتي مبارزو مذهبي رنګ درلودی او که څېرې تر مذهبي پوښ لاندې د مختلفو طبقاتو ګټې رامنځ ته وې، نو دا مسئله د جنګونو ځرنګوالي ته تغییر نه ورکوي او کولای شو، چې د هغه وخت د شرایطو د شنني له

مخـه يـې څرنګـوالی روښانـه کـړو. ښکـاره خبـره ده، چـې د فیـوډالېزم او کلیسـا پـر ضـد د مبـارزې په صـورت کـې بایـد ټولـو انقلابـي، سیاسـي او اجتمـاعي ایډیـالوجیو مـذهبي رنـګ درلـودای او ددې لپـاره، چـې پـر اجتمـاعي اړیکـو بانـدې حمله ممکنـه شـوې وای، لومـړی بایـد لـه هغـه څخـه د تقـدس پـوښ لیرې شوی وای."

دریـیم ډول نظریـات تـر زیاتـه حـده د همـدې مفکـورې پـر اسـاس توجیـه شـوي دي. دا هغـه نظریـات دي، چـې پـه راوروسـته کلونـو کـې پـه تېـره د سـتالین د دورې تـاریخ لیکنـې ورتـه خـاص او نسـبتاً مطلـق رنـګ ورکـړی دی. ددغـه ډول نظریـاتو لـه مخـې، د حقـایقو، فـاکتونو او عواملـو لـه مخـې تیـوري مـنځ تـه نـه ده راغلـې، بلکـې ټـول عوامـل، حقـایق او پیښـې د تیـورۍ پـه چوکـاټ کـې اچـول شـوي او توجیـه شـوي دي. پـه دې کـې زیـاتره شـوروي پوهـان لکـه م.اسـلانوف، ي.ریسـز، ک.انتونـووا، یـو.انکوفسـکي، ن.دوریـانکوف، و.رومـادین،ګ.ګیـرس، ع.منـانوف یـی، پولیـاکووا او داسـې نـورو پـه خپلـو څېړنـو کـې د بایزیـد روښـان د نهضـت پـه بـاره کې ځینې مسایل څېړلي دي.

د سیمینار زیـاتره ګـډون کوونکیـو او افغـاني پوهـانو هـم د بایزیـد روښـان شخصـیت او نهضـت پـه بـاره کـې همـدا لاره نیـولې او خپلې شننې یـې عیـارې کـړي، چـې لـه هغـه جملې دوریـانکوف، عبـدالباري جهـاني، اسـتاد عطـایي، قیـوم

نــورزي، معصـــومه عصـــمتي، منـــانوف او نـــورو دغـــه ډول نتیجې اخیستي، چې په لنډ ډول یې یادونه کوو:

محترمه معصومه عصمتي لیکي:

" د پیـر روښـان مبـارزې تـه بزګـري او عـوامي نهضـت ویـلای شـو. ولـې چـې پیـر روښـان خپلـه مبـارزه د عوامـو او بزګرانـو او محرومـو او بېکـاره ډلـو پـه ملګرتیـا شـروع کـړه او پـرمخ یـې بیولــه او لـــه لـــوړو طبقـــاتو ســـره یـــې هېـــڅ راز اړیکــه نــه درلوده."([1])

عبـدالباري جهـاني هـم د انګلـز د پورتنـۍ تیـورۍ پـر بنسـټ خپلــه مقالـــه کښلـــې ده او پـــه ضـــمني ډول یـــې روښـــاني غـورځنګ پـه مـذهبي پـوښ کـې د ګورګانیـانو او حاکمـه پوړیـو پر ضد عوامي غورځنګ بللی دی.

قیـوم نـورزی هـم د خپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د عبـدالرحیم منـانوف نظریـه تاییـدوي او د نتیجـه ګیـرۍ پـه تـرڅ کـې یـې یادونه کوي:

" نومـوړی پـوه د خپلـو څېړنـو پـه نتیجـه کې وایـي، چـې د بایزیـد روښـان پـر شـاوخوا د خلکـو لـویې حلقـې، چـې قـاطع اکثریـت یـې غریـب او نـادار خلـک وو، راټـول شـوي او د وخـت د دربار او د جاګیردارانو پر ضد یې مبارزې کولې." ([2])

محترم ابراهیم عطایي هم لیکي:

---

[1] روښان یاد ۳۰ مخ.

[2] روښان یاد ۱۲۰ مخ

"بايزيد روښان د يو آګاه سړي په حيث د وخت د استعمار پر ضد له عقيدوي محاذ څخه جګړه شروع کړه. روښاني جنبش د يوې ملي ايډيالوژۍ په پيروۍ رااوچت شو. ده په ډاګه وويل، چې هر څوک خپل ځان نه پيژني، هغه خداى هم نه شي پيژندلاى. روښان وويل، چې د خداى په نزد ټول انسانان مساوي دي، اصل نسب او دنيايي اعتبار څه اهميت نه لري، ځکه چې بايزيد د پير روښان په لقب د اعتبار خاوند شو، نو هغه کسان چې د فيوډالۍ تسلط تر فشار لاندې ځپل شوي وو، ټول يې پر شاوخوا راټول شول. د روښان تعليمات، چې سربېره پر مذهبي مترقي ارزښت ملي ارزښت هم درلود، داسې قدرت ومونده، چې هېڅ له هغه څخه سر نه شو غړولاى."(1)

محترم عطايي صاحب د خپلې مقالې په پاى کې داډول نتيجه ګيري کوي:

"روښاني نهضت يو بزګري نهضت و، ملي خصوصيت يې هم درلود.... په دې حقيقت موږ نن ښه پوهېږو، چې د روښانيانو نهضت ضد فيوډالي و او ملي خصوصيت يې درلود."(2)

دوريانکوف ليکي:

"دغه نهضت اولسي و او د خلکو د اکثريت (بزګرانو غوښتنې يې څرګندولې."(3)

---

[1] روښان ياد ۱۲۵ مخ

[2] روښان ياد ۱۲۸ مخ

[3] روښان ياد ۱۴۹ مخ

نوموړی زیاتوي:

بلکې دا نهضت د ګورګاني امپراتورۍ د تسلط پر ضد د خپلو فیوډالانو پر خلاف د لویي منطقې د اولسونو د ازادۍ د مبارزې یوه مهمه برخه وه...([1])

بل شوروي پوه پروفیسور انور علي یف هم په دې لړ کې زیاتوي، لیکي چې:

"د پیر روښان د مذهبي زده کړو په استناد په اسانۍ سره ثابتولی شو، چې دغه غورځنګ تولنیزه او طبقاتي جنبه درلوده او دا د ظلمونو او استبداد پر ضد د عامو او زیارکښو خلکو داسې عکس العمل و، چې د فیوډالېزم وده یې له ځانه سره درلوده..."([2])

انور علي یف په لنډه توګه ددغه غورځنګ مشخصات هم څرګندوي. نوموړی د روښانیانو غورځنګ یو کلیوالي بزګري غورځنګ بولي، چې زیاتې اغېزې یې پرېښې دي. دغه غورځنګ قومي غرور درلود. روښان د بزګري او کلیوالي غورځنګ بنسټ اېښودونکی و او ددې غورځنګ مبارزه نه یوازې یوه طبقاتي او سیاسي مبارزه وه، بلکې روښان د رنسانس موجد هم و.

اسلانوف شوروي پوه هم په خپله رساله کې د خپل تحلیل په نتیجه کې او د ډېرو لړو موادو پر بنسټ داسې نتیجه اخلي، چې:

---

[1] روښان یاد ۱۴۹ مخ

[2] روښان یاد ۳۶۱ مخ

" د پورته وینا په نتیجه کې ویلای شو، چې د روښانیانو نهضت او حرکت یو دهقاني او د بزګرانو حرکت و، چې د ملاکانو او فیوډالانو په مخالفت روان و.([1])

نورو شوروي پوهانو، و.م ماسون، او و. رومادین هم په خپل اثر د افغانستان تاریخ دوهم ټوک کې ددغه غورځنګ په باب داسې نتیجه اخلي. لیکي:

"دغه نهضت د خپل اصلي ماهیت له مخې ضد فیوډالي جریان و، ددې نهضت پیروانو د خانانو او عالمانو په مقابل کې د ځمکې د لاس ته راوستو او د دوی د امتیازاتو د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه کوله. په "منتخب التواریخ" کې، چې په ۱۷ پیړۍ کې د یوه هندوستاني مورخ په قلم لیکل شوی دی، روښاني جریان ته بالکل بزګري نهضت ویل شوی دی."([2])

خو له دې ټولو خبرو سره، چې دمخه وشوې څو مسئلې باید یو له بله سره ګډې نه شي.

ـ د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او تصوفي شخصیت، چې د روښانیانو د غورځنګ پر ټول جریان یې اغېزه درلوده.

---

[1] اسلانوف، د روښانیانو ملي نهضت د "معتمد زباړه" (کابل: پښتو ټولنه ۱۳۵۳ کال)، ۱۸ مخ.

[2] و.م.ماسون، و.ا. رومادین. د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک، بایزید انصاري "د ګل محمد نورزي ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه، لسمه ګڼه، ۱۳۴۹ کال) ۳۹ مخ.

ـ بل هغه بدلونونه، چې د زمان په اوږدو کې د بايزيد روښان په ژوند او د هغه تر مرگ وروسته په دغه جريان کې منځ ته راتلل.

ـ په دغه جريان کې عقيدتي مسايل.

ـ له ټولنيزو ـ سياسي پېښو سره ددغه جريان د لاربشوونکيو چلند.

ـ او له خپلو مخالفينو سره د روښانيانو چلند.

موږ پر دې باور يو، چې د روښانيانو د غورځنگ په څير په يوه موثر جريان او د جريان د کلي بهير يوه کوچنۍ مقاله کې، د ضمني او دوهم لاس موادو له مخې څه ويل او د هغه په عمومي جريان د يوې جزيي پېښې تعميم د سختو تېرو تنو سبب کېږي. دا هيڅکله د يوې مقالې د حوصلې کار هم نه دی. همدا اوس د روښانيانو د غورځنگ په باب ډېر اصلي او لومړني لاس مواد شته، چې موږ ته د نوي مېتودولوجۍ او څېړنې د نويو اصولو په ترڅ کې تياره گوټونه راروښانه کوي.

اړه ده ددې پرځای، چې ددغه ډول يو عظيم جريان او دهغه پېښې د ځينو معاصرو تيوريو په چوکاټونو کې واچوو او يا يې د اروپا له ټولنيزو ـ سياسي او مذهبي مودلونو سره په تله کې واچوو او يا يې پرتلنه وکړو. ښه به دا وي، چې پخپله ددغه جريان خصوصيات، مشخصات، علتونه او عوامل وڅېړو او په پای کې ترې خپل تعريفونه بشپړ کړو.

پـه دې اسـاس پـه دې اثـر کـې، چـې پـه "حالنامـه کـې د بايزيـد روښـان عرفـاني او فلسـفي شخصـيت" نومـېږي، هڅـه شـوې چـې د روښانيـانو د دورې پـه اصـلي متونـو پـه تېـره پـه حالنامـه اتکـار وشـي. لـه همـدې کبلـه مـې حالنامـه د اساسـي مـوادو پـه توګـه غـوره کـړه. البتـه بايـد ووايـو، چـې زمـوږ څېړنـه يـوازې د حالنـامې پـه مـتن پـورې تړلې نـه ده، بلکـې نومـوړی اثـر پـه خپـل ځـای کـې خـاص اهميـت لـري، چـې زمـوږ د څېړنـې پـه يـوه برخـه کې به پرې ځرګندې او تاکلې خبرې وشي.

پـه دې ډول مـوږ پـه دغـه څېړنـه کـې د بايزيـد روښـان د سياسـي شخصـيت، د هغـه د ملـي او آزادي غوښتـونکي شخصـيت او نـورو خـواوو پـه بـاب څـه نـه وايـو کـه څـه وي هـم هغـه بـه ضـمني جنبـه لـري، نـه اساسـي. پـه دې څېړنـه کـې هڅـه شـوې، چـې پـه لومـړي قـدم کـې د بايزيـد روښـان د زېږېـدو د ټـولنيز ـ فرهنګـي چاپېريـال پـه بـاب، پـه مقـدماتي ډول خبـرې وکـړو او وروسـته د هغـه د لنـډ ژونـدليک لـه يـادونې (چـې پـه ډېـرو آثـارو او څېړنـو کـې يـې تفصـيلي يادونـه شـوې ده) د بايزيـد روښـان شخصـيت د فلسـفي او عرفـاني افکـارو پـه ابعـادو کـې، همدارنګـه د وخـت د فکـري جريـانونو څخـه د هغـه د تـاثراتو پـه بـاب او پـه پـای کـې د بايزيـد روښـان او د هغـه غورځنګ سترو اثراتو ته اشاره وکړو.

کلـه چـې پـه دې څېړنـه کـې مـوږ د بايزيـد روښـان د افکـارو فلسـفي او عرفـاني اړخ څېـړو، د فلسـفي مفهـوم د ارسـطو يـې،

افلاطوني، ديکارتي او نورو فلسفي ښوونځيو په سيستماتيک مفهوم نه دي، بلکې بې له شکه چې نوموړی د خپل وخت يو عارف، صوفي او پيشوا و. هغه د خپل وخت مذهبي او فکري پروبلماتيک او عرفاني-فلسفي اړخونه څېړلي دي، خو په دې اثر کې موږ هڅه کړې د ځينو مهمو معاصرو فلسفي ښوونځيو د هګل، سارتر او مشهورو اروپوهانو لکه فرويد يونګ او نورو له نظره ددغه ډول فکري ليد توګي لنډه اندازه ولګوو. خو دا به د څېړونکيو په قضاوت او مطالعې پورې اړه ولري، چې زموږ کار تر کومه حده نيمګړتياوې لري او تر کومه حده له دوبليکيشن څخه ليرې دی. البته دغه ليکنه تراوسه پورې د نورو څېړونکيو لپاره ډېره لږه د پاملرنې وړ مساله وه او که ده هم ضمني جنبه يې درلوده.

بايد ددې ټکي يادونه هم وکړو، چې په دې څېړنه کې د بايزيد روښان د علمي او فلسفي شخصيت پر څېړلو سربېره د بايزيد روښان او اسماعيليه افکارو پرتلنه هم شوې ده. د بايزيد روښان په افکارو او عقايدو کې د حلول او تناسخ د مفکورو په باب هم څرګندونې شوي. د موسيقۍ د رواج، د ښځو د حقوقو او په دغه جنبش کې د ښځو د مقام په باب خه ويل شوي او په پای کې پر ښتني تولنه باندې ددغه ستر سياسي-فرهنګي او مذهبي غورځنګ اغېزو ته اشاره شوې.

دغه راز هڅه شوې، چې د څېړنې پر ميتود او د کار په

طرز بانـدې روميني فريضـې او نظـريې تحميـل او ونـه تپـل شـي، بلكـې د علمـي او بـې طرفانـه قضـاوت او د لاس تـه راغليو اسنادو او مداركو په رڼا كې مسايل تحليل او څېړو.

په نتيجه اخيستلو كې هم دا هڅه شوې ده.

لـه بلې خـوا كېداى شي ددې اثـر يـو عمـده ارزښـت دا وګڼل شي:

زمـوږ پـه كتـابتونونو او فرهنګـي موسسـو كـې تراوسـه پـورې ددغـه اثـر د موضـوعاتو لرونكى اثـر نـه و. پـه دې شرايطو كـې چـې زمـوږ د هېـواد پـرګنې، ولسـونه، مليتونـه او مـذهبي فـرقې سره نـږدې كـړي، خـالي دي. بايـد هڅـه وكـړو، چـې د يـوه واحـد ملـت د تكـل او تكامـل پـر لـور لا پاخـه ګامونـه واخلـو. پـه همـدې اسـاس د بايزيـد روښـان او اسـماعيليه فـرقې د افكـارو پرتلنـه او پـر بايزيـد روښـان ددغـه فـرقې د عقايـدو د اثراتـو مطالعـه زمـوږ د كـار (پـه) ارزښـت كـې كمـى نـه راولـي، بلكـې بـالعكس . هيلـه ده ګـران لوسـتونكي پـه خپلـو علمـي او انتقـادي نظريـو سره ددې كـار د بشـپړتيا پـه برخـه كـې لـه مـوږ سره مرستندوى شي.

و من الله التوفيق

محمد اكبر كرګر

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېریال، زوکړه او زده کړه

الف: د بایزید روښان د وخت ټولنیزو فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه

د روښان پېژندني یا په بل عبارت د روښان د ژوند، حالاتو او د هغه د فکري سیر او سلوک د څېړني لپاره لږ تر لږه اړ یو، چې د روښان د زېږېدو تاتوبی، د هغه د وخت (پر) سیاسي حاکمیت، فرهنګي چاپېریال، فکري او رواني اتموسفیر باندې رڼا واچوو.

د بایزید روښان ژوند، زده کړه، چې وروسته به پرې هم رڼا واچول شي، د مغلي امپراتورۍ په شرایطو کې ترسره

کېږي. د هغه تر زېږېدو يو کال وروسته بابر مغلي امپراتور هند ته ورغي او د لودي پښتنو حکومت سقوط کوي.

بايزيد روښان (انصاري) د خپل ژوند په مشخص پړاو کې د روښان لقب گټي. يوه مذهبي فرقه رهبري کوي او د خپل وخت (له) متداوله علومو څخه فيض اخلي. په دې ډول هغه په خپل ژوند کې په خپلو سترگو مغلي حکومتونه ويني. د مغلو "مغل واره" تاړاکونه ويني. د پښتنو د اوسېدو پر سيمو باندې د هغوی باج، خراج او سورسات ويني او له بلې خوا د هندي او پښتني فرهنگ په لمنه کې رالوېږي.

ددې لپاره چې د وروسته څېړنو او نتايجو لپاره مو په آسانۍ سره لار هواره کړې وي، لازمه بولو چې په لنډه توگه د بايزيد روښان د عصر ټولنيز فرهنگي او فکري حالت ته يوه کتنه وکړو.

١_ ټولنيز حالات:

د پښتنو په تاريخ، فرهنگ او ټولنيز ژوند کې د تېر په پرتله شپاړسمه پېړۍ د نويو پېښو، واقعاتو او زېږېدنو زمانه ده. د منځنۍ اسيا يرغلونه، د مغلي دولتونو استبداد، له افغانستان څخه د هند پر لور د تل په څېر لېږدېدني او نور عوامل ددې سبب شول، چې له اقتصادي پرمختگونو سره موازي ټولنيزه وده هم منځ ته راشي.

په پښتونخوا او دغه راز په افغانستان کې په خاص ډول

په پښتني سيمو کې هم د نورو په څېر په بزګرو او کروندګرو د مالياتو حواله زياته شوه. که دمخه يوازې پر آبي او حاصلخېزو ځمکو حواله وه، دا وخت په غير آبي (للمي) او نورو ځمکو هم ماليه حواله شوه.

ـ پر مالګې او تمباکو ماليات لوړ شول. د لارې ټکس هم په لارو يو جوپه والو او مسافرو وضع شو.

ـ د ګورګاني (مغلي) دولتونو له خوا د مالياتو د راټولولو لپاره بېرحمانه قوانين وضع شول.

ـ بزګران او په تېره کسب ګران په تدريج سره کمېدل. دا کار (د) کرکيلې د کمزورتيا سبب هم کېده.

پېښور په لره پښتونخوا کې دلاهور او کابل ترمنځ هغه مناسبه سيمه وه، چې تر نورو پښتني سيمو د لويې لارې پر سر پروت واو د تجارتي او ترانزيټي فعاليتونو مرکز کېدای شو.

"جلال الدين اکبر لومړنی بادشاه و، چې يوه لويه تجارتي لا يې پرانيستله. هغه ددې کار لپاره د خيبر دره، چې کابل او لاهور يې سره نږدې کول، غوره کړه او په ۱۵۸۱ع کال کې يې قاسم خان مهندس موظف کړ، چې د عراده جاتو د تېرېدو لاره جوړه کړي."(۱)

د صديق فرهنګ د يوې څېړني له مخې په همدغو

[1] صديق فرهنګ، "محيط اقتصادی_اجتماعی و سياسی خوشحال خان" توريالي پښتون (کابل دولتي مطبعه، ۱۳۵۰)، ۱۷۱ مخ.

شــرايطو كــې پــه پښتونخـــوا كـــې دغــه ډول ټــولنيز جوړښــت موجود و.

ـ ملاكــان يــا د زيــاتو ځمكــو خاونــدانو او د قبيلــو مشــرانو يــو پاســنى قشــر او طبقــه جوړولــه، چــې مغلــي دولتونــو ورتــه پاملرنه كوله. د بډو او جاگير په واسطه يې د خان تابع كول.

روحــانيون، چــې د قبلــوي شــخړو د فيصــله كولــو او لانجــو په هوارولو كې يې نقش درلود.

ـ رعيــت، يعنــي بزگــران، شــپانه او مــزدوران چــې د اجــورې (چاريكه) په مقابل كې يې د ملكانو په ځمكو كې كار كاوه.

ـ گاونډيــان، هغــه خلــك چــې لــه قبيــلې بهــر او نــورو ســيمو څخه راغلي او ځمكې يې نه درلودې.

ـ مريــان او غلامــان، چــې البتــه د پښتنــي ټــولنې د جوړښــت په تناسب يې په ځينو متونو كې يادونه شوې ده.

لــوى اســتاد پوهانــد عبدالحى حبيبــي مرحــوم پــه خپلــه مهمــه مقالــه كـــې، چـــې "د روښـــان پيـــر عصـــر او دده غـــورځنگ" نومېـــږي، د هغــه وخــت د پښتونخــوا د وگړيــو طبقــه بنــدي پــه څلــورو كتگوريــو كــې (چــې دمخــه ويــل شــوي تبويــب تــه نــږدې ده) څېړي.

ـ يوه ډلــه هغــه خلــك، چــې د كوچيــانو يــا پوونــدوو پــه توگــه پــه شــين شــوبو او څړځــايونو پســې گرځېــدلې، ســترې رمــې يــې درلـــودلې او د ټـــولنې د غـــذا او ابتـــدايي ثـــروت لومړنـــى سرچينه وه.

ـ دوهم ټولنیزه ډله د کلیو کروندګر و، چې په ښېرازو ځمکو کې مېشت او خواړیکښ دیګانان وو. یا هغه قبیلوي لېږدېدونکي وو، چې کله به د څرځایونو له املهٔ په تنګ شول، نو د نورو ورشوګانو په لټه کې به بل ځای ته مهاجر کېدل. دغه ډله خلکو به ښېرازې ځمکې د شیخ ملي د دفتر له مخې په هرو لسو کالو کې بدلولې. د دوی د استوګنې سیمه هم د خیبر نه تر آباسینده پورې ښېرازه سیمه وه.

ـ درېیمه ډله خلک هغه وګړي وو، چې په ښارونو، بانډو او کلیو کې په صنعت او کسب ګرۍ مشغول وو او د دربارونو او لویو خانانو په خدمت کې وو. د هنر او فرهنګ په انکشاف کې یې رول درلود.

ـ څلورمه ډله هغه خلک وو، چې د خاص ټولنیز دریځ له مخې یې پورته پوړۍ یا له دربار سره اړیکې پیدا کړې، لکه حکمرانان، لښکرکښان او درباریان، روحانیون، ملایان او پیران او کله هم له لویو خانانو څخه عبارت وو. ټولنیز تحرک Socialmobilty هم په همدغه قشر کې ترسره کېده." .. او کله چې به له هغو نورو درو ډلو څخه ځینې غښتلي او بریالي راووتل، نو به هغه هم په دې لوړه ډله کې درېدل او د شاهانو او ډربارونو په زور یې واړه یا غټ ملوکي مراکز جوړول. لکه ملک شاه منصور یوسفزی، چې خپله لور بي بي مبارکه یې بابر شاه ته واده کړه او ځان یې ددغه پاچا په دربار کې داخل کړ، د خوشحال خان خټک

کورنۍ، چې د ډهلي د مغولو له خوا ددې سیمې مشران او جاګیرداران وو.

یا مثلاً له روحانیونو څخه خواجه عبدالله احرار د آمو په شمال او جنوب کې د دونې مځکو او جایدادونو خاوند و، چې ځانته یې مستوفیان لرل. ملا عبدالله سلطان پوري، شیخ الاسلام، چې په هند کې د روښان معاصر و، کله چې (۹۹۰ق. ۱۵۸۱م) کې مړ شو، دېرش ملیونه روپۍ څخني پاتې شوې."(۱)

۲_ فرهنګي حالات:

د هند د ګورګاني امپراتورۍ په شرایطو کې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کې د دولت د عایداتو له زیاتوالي ثابتېږي، چې د سوداګرۍ کرنې او د صنعت چارو له ټولو ستونزو او خنډونو سره سره بیا هم پراختیا موندله. په دغه دوره کې به تل له ماوراء النهر او له ایران او خراسان څخه کسب کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړو هېوادونو ته تله راتله. پوهان او عالمان به هم له یوه هېواد څخه بل ته تله. سوداګرو به هم د عثمانیه ترکیې، ایران او ماوراءالنهر نه بنګلي کالي او تو تې او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه، دواګاني او نور قیمتي شیان خراسان او ماوراء النهر، ایران او ترکیې

---

(۱) بایزید روښان، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)، ۴_۵ مخونه.

ته ورل راوړل. له دې لامله به تل سترې تجارتي قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدلې. امرتسر، پېښور، ملتان، شکارپور او کابل، کندهار،هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي کاروانونو او فرهنګي مبادلاتو ستر او مهم مرکزونه وو.

د هند او منځنۍ آسیا ترمنځ د تجارت او سوداګرۍ انکشاف پېښور ته ښه مناسب موقعیت ورکړ. د هند او خراسان او منځنۍ آسیا ترمنځ د لویې لارې جوړېدل، (پر) پېښور او د هغه په خواوشا سیمو ژوره اغېزه وکړه. په دې ډول د پېښور او د هغه د خواوشا سیمې له نویو تولنیزو اقتصادي بدلونونو سره مخامخ شوې او د وګړیو په ژوند او د ژوندانه په طرز کې هم بدلون راغی.

د روښاني غورځنګ د پیل تر وخته په پښتونخوا کې کتبي (لیک لوستي) ژبه دري یا فارسي ژبه وه. پښتو ډېره لږه او یا کمه لیکل کېده. روښاني غورځنګ ددې لپاره، چې په ولسونو او د سیمې اصلي اوسېدونکیو ته لاره پیدا کړي، خپل آثار یې په پښتو وکښل. فارسي رسمي ژبه وه. مغلي حکمرانانو د پښتنو قبایلو له مشرانو سره د پښتو، فارسي د ترجمانانو په وسیله خبرې اترې کولې.

د اکبر پادشاه په دربار کې به فارسي خبرې کېدلې او د پښتنو بندیانو خبرې هغه ته په فارسي ژباړل کېدلې.

فارسي د مدرسې ژبه وه. د فارسي ژبې مشهور شاعران،

صوفیان او عارفان لکه شیخ فرید الدین عطار، مولینا جلال الدین محمد بلخي، نورالدین عبدالرحمن جامي، ابو المجدود بن آدم سنايي غزنوي، حافظ شیرازي، سعدي او نور... زیات شاعران او هنرمندان د پښتنو په فرهنګي ټولنو کې اشنا او پېژندل شوي څېرې وې. ددغو مشاهیرو د اثارو او کلامونو نمونې او تاثیرات په پښتو ادبیاتو کې لیدلای شو.

بایزید روښان او د هغه سرسخته مخالف اخوند درویزه او د هغو پیروان په دواړو ژبو پوهېدل. تذکرة الابرار والا شرار په فارسي کښل شوی دی. د خیرالبیان زیاته برخه په (پښتو برسېره) په فارسي او عربي ده. د بایزید روښان حالنامه په فارسي ژبه کښل شوې ده.

له دې څخه جوتېږي، چې پښتونخوا د خپل سنکرتیک فرهنګي ځانګړتوب له مخې لکه څنګه، چې په تجارتي لحاظ د غرب او شرق د لویې لارې او ان د وربښېمو د لارې پر تېر پرته وه، دغه ډول په بېلابېلو دورو کې د فرهنګي التقاط او یوځای کېدنو او ترکیبونو سیمه هم وه او ده. لذا پر پښتونخوا باندې د اسلامي فرهنګ د نفوذ له لارې د عربي فرهنګ اثرات بېخي زیات او لاسبري وو.

فارسي ژبه ددغو فرهنګونو په لاس بري کولو کې غوره وسیله وه. هندي او اردو ژبې هم بې اثره نه وې. لکه چې خیرالبیان په هندي (اوسنی پنجابي) هم کښل شوی دی.

اسلامي فرهنګ د وخت لاسبرى او مسلط فرهنګ وو. د اسلام تر خپرېدلو وروسته اسلامي او په تېره عربي فرهنګ ته د پښتنو په منځ کې پراخه امکانات وو. په دې اساس د تاريخي حقايقو له مخې موږ په پښتونخوا کې هر ډول فرهنګي پديدې له عربي، فارسي او هندي فرهنګي اثراتو څخه پرته او مجردې نه شو څېړلاى او نه يې هم مطالعه کولاى شو. کله کله، چې د ژبنيو تعصباتو ځينې څېړې راپورته کېږي، له هغو څخه جوتېږي چې عاملين يې له تاريخي حقايقو ډېر ليرې او مجرد فکر کوي او يا د اتنوسنتريزم او يا کلچرسنتريزم په امراضو اخته دي.

۳_ فکري او رواني حالات:

د مغلو د امپراتورى پراختيا او د هغې د دوام په موده کې په تېره د روښاني غورځنګ د منځ ته راتلو په شرايطو کې په فکري لحاظ يو ډول تشتت او پراګنده ګي برېښي. اساطيري، موهومي او خرافاتي ذهنيت پر ټولنه لاسبري دي. قبيله او په تېره په مجموع کې (د) پښتنو قبايلو لپاره د هغو مخالفين د افسانوي نسب نامو روايات جوړوي. غير پښتون اخوند د سيد علي ترمذي مريد درويزه په تذكرة الابرار والاشرار کې د پښتنو د نسب او شجرې په باب غلط او غير علمي او غالباً موهومه نسب نامه ذکر کوي. نوموړي پښتانه بني اسرايل يادوي. سره له دې، چې نوموړى په خپله

په پښتو آثار کاږي، خو د حاکمو پوړیو لپاره د خاصو سیاسي اهدافو په خاطر اظهار نظر کوي.

"د سید بهادر شاه ظفر کاکاخېل په عقیده خواجه نعمت الله هروي لومړنی مورخ دی، چې په "مخزن افغاني" نومي کتاب کې یې پښتانه بني اسرایل بللي دي، خو څرنګه چې اخوند درویزه هم په تذکرة الابرار والاشرار کې(*) همدغه نظریه وړاندې کړې ده او دا دواړه کتابونه تقریباً په یوه وخت کې لیکل شوي دي، نو مونږ د کاکاخېل صاحب نظریه د څېړلو وړ بولو."(٢)

استاد روهي له نوموړیو نظریاتو داسې استنباط کوي:

"سید علي ترمذي، اخوند درویزه د حضرت بنور صاحب زامن، میا نور او اخوند پنجو، چې له ګورګاني دولت سره یې دوستانه تعلقات درلودل، د روښانیانو پر ضد یې ډېر زیات تبلیغات کول او ځینې قومونه یې د هغوی له ملاتړ څخه راوګرځول. د هغو کسانو له جملې څخه، چې د روحانیت په لباس کې د سیاسي مقاصدو د پوره کولو په خاطر پښتنو ته ورغلي دي، اخوند درویزه خاص شهرت

---

* د درویزه له تذکرة الابرار والاشرار کې له ٧٩ مخ څخه وروسته دا تفصیل راغلی دی.
(ذکر احوال و انساب و اعمال افغانان و کیفیت الحاق این فقیر).
تذکرهٔ دوم.

٢ محمد صدیق روهي، ادبي څېړنې (کابل: دولتي مطبعه، ١٣۶٠)، ١٨ مخ.

لري."([1])

- په مطلوبه زمانه کې په مذهبي او عقيدتي لحاظ سره له دې چې افغانان اسلام ته ډېر له پخوا رااوښتي وو، خو اسلامي وحدت نظر يوازې په حرف کې و، نه په عمل کې. په پښتنو کې متعدد پيران او مرشدان راپيدا شوي او هر يو پير ځان برحق باله.

په هغه زمانه کې دا ډول مقولې عامې وې لکه، چې د حالنامې مؤلف يې هم يادونه کوي:

" لا دين لمن لا شيخ له" (څوک چې پير نه لري، هغه دين نه لري) او يا دا چې "من لا شيخ له فاالشيطان شيخه." (چې د چا پير نه وي، د هغه پير شيطان وي.)

په همدې ډول د روښان او اخوند درويزه په زمانه کې په پښتونخوا کې د همدغه فضا او اتموسفير په موجوديت کې زيات شمېر پيران پيدا شوي وو. اخوند درويزه په تذکرة

---

[1] ړومبنی اثر، ۱۸۸ مخ.

اخوند درويزه د ټولو پيرانو په نسبت په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار ۱۵۱ مخ کې زيات د بايزيد روښان په آدرس ناوړه کلمات استعمالوي او د لعين خطاب ورته کوي، خو په مجموع کې د افغانانو سپکاوی هم کوي. وايي، چې :"از آنکه علمای افاغنين چون تحصيل تام ندارند بل تحصيل ناتمام هم ندارند، چی از علم دارند هر آئينه از جهلا اينمردم. در دين و ديانت و صلاحيت و عفت کمتر اند تا روزی از روزها نوشته اين لعين به خدمت حضرت شيخ علی ترمذی قدس سره و هم بره در رسيد. حضرت ايشان فرموده که قوی بلا برين مردم افغانين نازل شده."

ابرار والاشرار کې د مبتدعو پیرانو یو اوږد لست وړاندې کوي. لکه پیر طیب، پیر ولي، بایزید انصاري، پیر عمر، پیر چالاک او نور، چې شمېر يې له پنځوسو څخه زيات دی او د یاد شوي اثر له ۱۵۹ مخ څخه وروسته يې په تفصيل یادونه شوې ده.

د پیرانو له تعدد او د هغو د لاسنيوي او له روابطو څخه د هغه وخت د ټولنې لاسبرې او حاکمه فضا، د خلکو رواني او فکري سطحه، ګډوډي او بې نظمي، پرېشاني او د یو څه د پیدا کولو په خاطر لټه او تلاش بربنبي، چې د وخت د ټولنې انسان په ټول سرساندہ او سرسامه حالت کې د یوه رواني ایډیال او تسکین په لټه کې دی. سره له دې، چې استاد روهي ددغه حالت یو علت د وخت په موجوده شرایطو کې په دې ډول څېړي، چې له نورو عواملو څخه هغه عمده یو دی.

"د زیر بنا بدلون (په ځیو سیمو کې، فیوډالي طرز تولید د لومړني کمون سیسټم د پاتې شونو ځای نیسي) او په روبنایي موسسو او افکارو کې تحول، له مرکزي آسیا څخه د ګورګاني فاتحانو په راتګ سره د مختلفو کولتورونو ترمنځ ټکر او پخلا کېدنه، د حاکمې طبقې اداري او سیاسي تګلاره، د عرفان او روحاني ریفورم په لباس کې د اجتماعي او اقتصادي تحول لپاره د خلکو قیامونه، د علومو په ساحه کې د تجدد او آزاد فکرۍ لپاره د روښانفکرانو مبارزه او د

خرافاتو او انحرافاتو پر ضد د متشرعو عالمانو تبلیغات او داسې نور."(۱)

ـ د پښتنو په سیمو کې د پښتنو "پښتني مرکزیت" او حاکمیت هم موجود نه وو. اخوند درویزه په دې باب لیکي، چې دوی پادشاهي د یو بل لپاره جایزه نه گڼي. نوموړی دا مساله د پښتنو د انفرادیت پسندۍ او رتې ازادۍ غوښتنې د احساس نتیجه بولي. هغه لیکي:

" این مردم افغان را از قدیم رسم و آئین بر آن بود که... در میان یکدیگر پادشاهی را بر خود جایز نداشتند چه ایشان را تکبر، خودبینی بر آن داشته که چگونه در حضور یکی از اقربای خویش عجز فروتنی کشیم؟ خود نوکر و آن دیگر را پادشاه گوییم، بل مساوی یکدیگر باشیم، رسم از آنست که افغانان را ملک گویند."(۲)

کېدای شي دا دلیل هم د هغه خاص فکري جوړښت او طرز فکر پیداوار وي او د مغلو د لاسبرۍ او د هغوی د دولت د قانوني کولو لپاره یو دلیل هم وي.

نوموړی بایزید روښان او د هغه پیروان په دې هم محکوموي، چې گواکې روښان او روښانیان د پادشاهۍ دعوه لري:

[1] محمد صدیق روهي، ادبي څېړنې، ۱۸۸ مخ.

[2] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار. (پېښور: ن،م، ۱۹۶۰)، ۸۳ مخ

"دغه لاپه يې په خوله کړه زه پادشاه د پښتنو يم
پښتنو سره به ښه کړم پښتانه راپسې ځي
زه به ماتې دروازې کړم د اګرې او د سيکرې"(١)

ب: د بايزيد روښان لنډه پېژندنه:

۱_ زوکړه:

بايزيد د قاضي عبالله اورمړ زوی دی، چې پلار او نيکه يې د وزيرستان په کاني ګرم(*) کې اوسېدل. په ۹۳۱هـ_۱۵۲۴م کال د پنجاب په جالندهر کې وزېږېد. د مور نوم يې بي بي آمنه يا ايمنه وه، چې د حاجي ابوبکر لور وه.

قاضي عبدالله د خپل وخت قاضي و. د تاريخ مرصع مولف ليکي:

"نقل دی له اخون درويزه(رح) نه، چې په مخزن کې يې کښلي دي، چې عبدالله نومېده اورمړ وه. د کاني ګورم په اورمړو کې، علم او صلاحيت يې ډېر و او له اولاده د

---

[1] اخوند درويزه، مخزن (پېښور، پښتو اکيډيمي، ۱۹۶۹) (کو) مخ.

* د کاني ګرام کلمه په بېلابېلو متونو کې په مختلفو ډولونو راغلې او کارول شوې ده. له هغې جملې لوی استاد عبدالحی حبيبي مرحوم په خپل اثر د پښتو ادبياتو په دوهم ټوک د کاني ګوړم اصطلاح کارولې ده. (کاني ګوړم د وزيرستان د بدر په وادۍ کې د غره لمنې ته يوځای دی، چې په پښتنو کې شهرت لري).
په ځينو نورو متونو کې د کانيګرام_کانيګرام او نورو ډولونو راغلي دي.

صالحانوو. ځوی یې پیدا شه نوم یې بایزید کښېښن."([1])

همدارنګه د ډاکتر محمد شفیع په قول:

"د بایزید د بیان مطابق دده د نسب سلسله په پنځه پېړۍ کې پیر سراج الدین پوري او د هغه په واسطه په یوویشتمه پېړۍ کې د حضور کریم مشهور صحابي (ابو ایوب الانصاري رض) پورې رسي. دده مور ایمنه دده د پلار لرې ترله او د جالندهر د الحاج ابابکر لور وه. بایزید په جالندهر کې په ۹۳۱هـ مطابق ۱۵۲۵م کې (یعني په هند کې د بابر د سلطنت د قیام نه یو کال اول) زېږېدلی و."([2])

استاد رشاد لیکي:

"... (قاضي عبدالله) په ارتې توګه د اسلامي تصوف له تاریخه سره آشنا و او د تبرک لپاره یې پر خپل زوی باندې د طیفوریه طریقې د مؤسس نامتو بزرګ بایزید طیفور بسطامي (په ۲۶۱هـ ق مړ) نوم کېښود." ([3])

د حالنامې مولف لیکي، چې د عبدالله نیکه او د بي بي ایمنې (آمنه) نیکونه حقیقي ورونه وو او د بي بي ایمنه پلار حاجي ابابکر و. وایي، چې اوه ځلې یې حج کړی او د حرمین

[1] افضل خان ختک، تاریخ مرصع، مقابله تصحیح او نوټونه له دوست محمد خان کامل مومند، (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴) ۲۳۷ مخ.

[2] محمد شفیع، "بایزید انصاري"، پښتو، د مولانا عبدالقدوس ژباړه، ۴ ګڼه (پېښور پښتو اکیډیمی، ۱۹۵۹)، ۲۰ مخ.

[3] د واصل روښاني خو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په مقدمه او تصحیح (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۱مخ.

شریفین طواف یې کړی و. او د ثروت خاوند ز اصلي استوګنځی یې په جالندهر کې واقع و، له منکوحه یې یوه لور او له وینزې یې دوه زامن او یوه لور وه او د عبدالله پلار هم غني او مالدار و، سوداګري یې کوله. نوم یې شیخ محمد و او د کوهستان د کانیکرام په ښار کې یې کور درلود. یو وار هندوستان ته د تجارت لپاره تللی و.

د حالنامې مولف ددې یادونه هم کوي، چې بایزید لا د ځلوېښت ورځو و، چې عبدالله غرونو ته د تللو نیت وکړ، خو کورنۍ او د کورنۍ غړي یې ورسره په دې خاطر لاړ نه شو، چې د هندوستان رسم و رواج یې زده کړی وو.

له دې ټکو دا هم جوتېږي، چې د بایزید کورنۍ د خپل وخت عادي او پر تیته پوړۍ پورې مربوطه کورنۍ نه وه، بلکې له یوې خوا د هندي فرهنګ او هم له خپل بومي پښتني فرهنګ سره اشنا وه او له بلې خوا د خپل وخت "جهان دیده" کورنۍ وه. (له) تجارت سره یې هم سروکار درلود او له دې څخه دا هم جوتېږي، چې نوموړې کورنۍ او د هغې لوی شخصیت بایزید د خپل وخت یو "ایلیت" او روښانفکره عنصر و.

حالنامه په لومړیو مخونو کې د بایزید د کوچنیوالي، پېښو او د مغلو راتګ ته اشاره کوي. کله چې عبدالله کور ته لاړ، هلته یې د مور له درې لونو او بایزید سره د نفقې او کسوت خبر اخیستلو څو کاله وروسته هندوستان ته د مغلو

لښکر راغی. د پهرې پر ښار يې يرغل وکړ او د خداداد کور هم په پهره کې و. مال يې ورته لوټ کړ او شيخ خداداد له خپلې کورنۍ سره جالندهر ښار ته لاړ او له بايزيد سره کور ته لاړ او بي بي ايمنې، چې هرځه درلودل د خداداد کورنۍ ته يې ورکړه. شيخ خداداد درې لورنې درلودې، يوه يې د بايزيد په نامه کړه. يو کال څخه زيات و کم مغولو هندوستان له افغانانو ونيو او افغانان د بهارپتنه ايالت ته ولاړل.

د حالنامې مؤلف زياتوي کله، چې مغول په هند حمله کوي او د پهره ښار ته ورځي، نو په افغانانو هيبت لويږي. وايي چې ځينو ښځې و ماشومان پرېښوول او وتښتېدل خو ځينې پوه شول، چې زموږ ښځې او ماشومان به بنديان شي، نو ويې وژل. بايزيد د شيخ خداداد کورنۍ وساتله او زيات خلک له لوږې او تندې مړه شول او نور يې تر هت ولايت ته ولاړل. داسې سيمو ته ولاړل، چې آب و هوا يې نامساعده وه. ځينې ناجوړه شول او ځينې مړه شول. وروسته ټولو افغانانو اتفاق وکړ، چې له تندې مړه کېږو، نو ښه به دا وي، چې يو وار په ټول وس سره له مغولو سره جنګ وکړو او په ميدان کې مړه شو.

وروسته څوارلس زره جنګي مېړونه افغانان سره راجمع شول او اتلس زره زيات و کم د مغولو لښکر وو... د مغولو لښکر ماته ومونده او شپږ زره تنه يې ووژل شول. وروسته

بیا بهار د افغانانو لاس ته ورغی.

بابر ددغه جنګ په موقع وویل:

"افغانان ووژنئ او مال یې لوټ کړئ."(١).

همدارنګه سید تقویم الحق کاکاخېل د همدغه پېښو په باب زیاتوي:

"بایزید د شپږو کالو و، چې د بابر پوځونو پښتانه تس نس کړل او د جالندهر پښتانه خپل اصلي وطن ته واپس راوتښتېدل. بایزید او د بایزید مور هم په دې اله ګوله کې کاڼي کرم ته راغلل..."(٢)

مورږ د خپل تېر اوږده بحث ماحصل او نتیجه په دې برخه کې هم راغونډولای شو، چې بایزید په غړولو سترګو سره مغول او مغولواله لیدلي او د هغې هیبت یې احساس کړی دی او وروسته یې که د مذهب په فورم کې سیاست هم کړی دی، د هغه سیاست د افغانانو او مغولي دولتونو د کشمکش سنتیز او برداشت و.

٢_ د بایزید د ژوندانه پړاوونه:

لوی استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي د بایزید د ژوندانه مراحل په دې ډول ښیي:

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، (کابل: علومو اکاډمی، ١٣٦۴)، ٨ مخ_ (ګستتنر چاپ)

اخون درویزه، مخزن، مقدمه د سید تقویم الحق کاکاخېل (پېښور: پښتو کېډیمی، ١٩٦٩، تر مخ.

"زېږېدنه: ۹۳۱ق ۱۵۲۴ م کال په جالندهر کې".
له خپل اکا شيخ خداداد او مور سره کاڼي کورم ته راتګ
د ۱۹۳۷ ق_ ۱۵۳۰م) حدود د بايزيد نکاح له بي بي شمسو
سره (د تره لور). د ۹۵۵ق ۱۵۴۳م حدود په کاڼي کورم کې
سياحت او سلوک وخت
له۹۵۵تر ۹۷۰ق_۱۵۴۳_۱۵۶۲م.
د پير کامل درجې ته رسېدل او تبليغ خپرول او د صراط
التوحيد تاليف (۹۷۸ق_ ۱۵۷۰م) د اشنغر جنګ او کابل ته
تګ او له قاضي خان او ميرزا محمد حکيم سره خبرې کول،
د ۹۷۹ق حدود (غالباً ۱۵۷۱م) د آغاز پور جنګ،
۹۷۹ق_۱۵۶۵حدود.
د تور راغه جنګ او د روښان وژنه. د ۹۸۰ق ۱۵۷۲م
حدود.
دده خلف او زوی شيخ عمر او ورونه يې مغولو مړه کړل.
۹۸۲ق_۱۵۷۴م". ([1])

په دې ډول له پورتنيو بېلابېلو نظرياتو څخه پوهېداى
شو، چې بايزيد روښان د يوه ټولنيز_سياسي، فرهنګي،
مذهبي او ملي شخصيت په توګه، چې ژوند او شخصيت
(يې) له ټولنې سره په رابطه کې له کورنۍ سره په رابطه کې
او د خپل ناسالم چاپېريال سياسي او اقتصادي قوتونو،

[1] بايزيد روښان، خير البيان، (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۳)، ۱۰ مخ.

رواني اتموسفير او نورو زياتو عناصرو سره په رابطه کې بېلابېل ابعاد لري. دغه ابعاد په يوه نقطه کې نه شو څېړلای، بلکې د هغه د ژوندانه ماضي د هغه د سرنوشت تفکر او مستقبل بستره وه.

په عمده ډول د بايزيد روښان د ژوندانه مراحل، چې د استاد حبيبي د نظر له مخې يې ګورو، په درې برخو څېړلی او مطالعه کولای شو:

لومړی مرحله:

د بايزيد روښان له زوکړې څخه د سياحت او تجارتي فعاليتونو تر پايه پورې.

دوهمه مرحله:

د سلوک اختيارول، چله او د پير کامل درجې ته رسېدل، تبليغ کول او پر خان باندې د مريدانو راټولول.

درېيمه مرحله:

له آغاز پور نه نيولې تر شهادت پورې.

اول:

د پير روښان د ژوندانه په دې پړاو کې، چې د هغه له زوکړې پيلېږي او بيا د هغه د مسافرتونو او تجارتي کاروانونو او يا د سير و سياحت او سلوک تر وخته دوام

کوي، ډېرې عمده او اساسي پېښېويني.

د مغلو راتګ هند ته، د هغه کورنۍ چاپېيال، د هغه له مور سره د هغه د پلار ناوړه سلوک، د هغه زده کړه او تعليمات، د پلار قاضي عبدالله او يعقوب سره مخالفتونه او په تجارت پسې سفرونه. دا پړاو د بايزيد بلوغ ته د رسېدو دوران دی. د ټولنيزې ارواپوهنې له مخې د هغه شخصيت اساسي عناصر او بعدونه په همدغه پړاو کې ځای نيسي او وروسته د بېلابېل ډوله عکس العملونو په توګه رابرسېره کېږي.

دوهم:

د بايزيد روښان د ژوندانه هغه پړاو دی، چې نوموړی پکې په خفي ذکر مشغولېږي، عبادت او رياضت کوي او د توحيد لوړ مقام ته د رسېدو په خاطر چله باسي. د خوبونو د ليدلو پړاو، په دغه مرحله کې ځيني الهامي اوازونه اوري:

"ای د ادم زويه وګوره، ماته چې زه له تا سره يم او ته له ما سره، يعني زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه، چې وو او دي او وي به، د خپل موجود له وجوده يې وينم."[1]

له يوولسو کالو وروسته، چې بايزيد د وصلت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، يو غيبي آواز ورته

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۵ مه.

کېږي، چې اسم أعظم ووايه، چې د توحيد مقام دې ثابت شي، چې د معرفت قربت او د وصلت (په) مقام کې توحيد ثابت نه دی، نو وروسته له څه وخته له هرڅه چې اواز اوریدل کیده، له هغه آوازه يې اسم اعظم اورېده.[1]

د روښان د ژوندانه دغه پړاو د تفکراتو او تاملاتو پړاو دی. نوموړی د ژوندانه په دغه پړاو کې فکر کوي، ذکر کوي، د سکر بېلابېل حالتونهويني او هغه د تېر ژوندانه سير و سفر او د فرهنګي اغېزو ټول علايم په مختلفو اشکالو د صوفي په وجود او تفکر کې بشپړتيا ته رسېږي او پوخوالی مومي.

فرهنګي او عرفاني آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخر الطالبين، حالنامه او نور ليکي. مريدان پر خان راټولوي او د خپلو سرفروشو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي. له محلي حکومتونو او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پيدا کېږي او د متضادو قطبونو د منځ ته راتلو سبب کېږي. په فکري لحاظ ټولنه انقطاب پيدا کوي. څرګنده فکري دوګانګي د عرفان او شريعت په جامه کې منځ ته راځي او په نتيجه کې يې لومړنی مغولي ضد پاخون رامنځ ته کېږي، چې د دغه قيام ځای د آغاز پور په نامه يادېږي.

---

[1] همدغه اثر، ۵۳ مخ.

درېيم:

لـه دې هـم جوتېـږي، چـې ددغـه جګـړې پيـل روښـان تـه خـاص ارزښـت درلـود، چـې د جـنګ د پيـل پـر ځـاى هـم د آغـازپور نـوم ږدي او لـه هغـه وروسـته د نومـوړي او د هغـه د اخلاقـو لـه خـواد ظـالمو مغلـي حاميـانو او د هغـو د پلويـانو پـر ضـد ناپايـه او اوږده جګـړه پيلېـږي او پېـړۍ وروسـته هـم خپـل اثرات پرېږدي.

پـه لنـډ ډول: هغـه څـه، چـې ددغـه اثـر د ليكـونكي لپـاره پـه دې څېړنـه كـې پـه زړه پـورې دي، د هغـه د تفكـر سـير و سـلوك او د هغـه د نـرۍ ليـد د تكـوين پـړاو دى، چـې د هغـه د ژوندانـه د لومـړني پـړاو د اغېـزو پـر بسـتر عمـل كـوي. هغـه ورتـه د يـوې ټـولنيزې او روانـي زمينـې حيثيـت لـري او نومـوړى پګـې د يـوه صـوفي، د يـوه هـادي، د يـوه روښـان او د يـوه "موحـد شخصيت" پـه توګـه خپلـو ادعـاوو تـه رسـېږي او خپـل اثـرات پـه خپله ټولنه كي پرېږدي.

PDF Compressor Pro

دویم څپرکی

حکمت بر سه گونه است:
ـ یکی گفتار،
ـ دوم کردار،
ـ سوم دیدار
ـ حکمت گفتار، عالمان راست
ـ حکمت کردار، عابدان راست
ـ و حکمت دیدار، عارفان راست
خط سوم: ناصرالدین صاحب الزمانی،
چاپ ۱۳۵۱ ص ۱۴۰

بایزید روښان د خپلو فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې

الف: د حالنامې پېژندنه:

حالنامه په ظاهر کې د بایزید روښان د یوه مرید، چې علي محمد مخلص نومېده او د ابابکر قندهاري کاسي زوی و، تالیف دی چې په روانه او ساده فارسي ژبه یې کښلې دی. دغه اثر د روښانیانو د غورځنګ ډېر پټ او نارونبانه ګوټونه روښانه کوي او هم په مفصله توګه د روښان او د هغه د اولادونو او مریدانو مبارزې او کوښښونه تشریح کوي.

خو ځینې څېړونکي په دې معتقد دي، چې حالنامه په

لومړي سر کې د بايزيد لـه خـوا کـنبـل شـوې وه او وروسـتـه بيـا مخلص لـه سـره وکـنبلـه، زيـاتـونې يـې پـرې وکـړې او بشـپـړه يـې کړه.

د دبستان مذاهب مولف ليکي:

"و حالنامــه کتـابـی دارد کــه در آنجــا احــوال خــود را بــاز گـذارده."(1) منظـور يـې بايزيـد روښـان دی، نـه علـي محمـد مخلص.

او مخلص هـم پـه خپلـه ددې اثـر پـه بـاب ليکي:" فقيـر حقيـر علـي محمـد ابـن ابـابکر قنـدهاری مريـد و خـادم خانـدان بايزيـد انصـاری قـدس الله سـره العزيـز ميگـويـد ، کـه بعضـی از محبـان و مخلصـــان کـــه رعايـــت و مراعـــات خـــاطر ايشـــان از جملـــهء لوازمـات و واجبـات دانسـته ازيـن فقيـر التمـاس داشـتند ، کـه حالنامـه پيـر دسـتگير کـه از تـدابير دوران و سـامع ناسـخان تغييـر و تبـديل بـه عبـاراتش راه يافتـه و صـحتش بـه سـقامت بـدل گشـته و نيـز سـوانح و حقـايق فرزنـدان و احـوال نبيـره گـان پيـر دسـتگير قـدس سـره و ديگـر از احـوالات کـه در منصـهء ظهـور جلـوه گرامـده... بسـط تحريـر و در نظـم تقريـر در آورده شد."(2)

خـو کلـه چـې حالنامـه او د هغـې مـتن لولـو، لـه هغـې څخـه هـم د بشـپړوونکي (مخلـص) دا خبـره جوتيـږي، چـې نومـوړی

---

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب (کانپور: مطبعه نولکشور، ۱۳۲۱ه) ۳۰۹ مخ

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱ مخ.

اثر د بایزید روښان له خوا پیل شوی او وروسته د علي محمد مخلص له خوا له سره لیکل شوی، بشپړ شوی او بیا پکې د بایزید روښان د اولادونو، مبارزو او جدوجهد بیانونه راغلي دي.

د متن له مخې هم د حالنامې د لومړۍ او وروستۍ برخې متون او عقاید، د افکارو د بیان او د پېښو او حوادثو د بیان له مخې سره توپیر لري. په دې مانا، چې د حالنامې لومړۍ برخې د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او عقیدتي استدلالونه دي او په ځینو برخو کې هم مباحثې او دیالوګونه دي، چې په قرآني آیاتو او "متشابهو" احادیثو له مخې راغلي او بیان شوي دي، خو له دغه لړۍ برخې وروسته، چې تقریباً په غالب ګومان له مغلو سره د مخالفت تر بیان پورې رسېږي، د بایزید له یادښتونو نقل شوي دي او وروستۍ برخه یې مخلص بشپړه کړې او لیکلې ده. لوی استاد حبیبي هم دې ټکي ته د پښتو ادبیاتو تاریخ په دوهم ټوک کې اشاره کوي:

"داسې ښکاري، چې د حالنامې ابتدایي برخې روښان لیکلې او بیا نو دغه علي محمد مخلص دده د اولادو احوال هم پکې زیات کړي دي. وایي چې د علي محمد پلار ابابکر په کوچنیواله کې د جلال الدین بن بایزید په خدمت کې داخل شوی او بیا نو د احداد په لښکرو کې و، خو چې په آخر کې د بایزید له لمسیانو سره هندوستان ته ولاړ او له

رشید خان سره، چې د روښان له کورنۍ څخه و، په دکن کې مستخدم او د شمس آباد په رشیدآباد کې ناندیر ته نژدې اوسیده."(۱)

دمخه ورته اشاره وشوه، چې حالنامه په روانه فارسي کښل شوې ده. په لومړیو برخو کې لکه، چې څرګندېږي د بایزید استدلالونه او مباحثې دي، خو ځای ځای پکې د استدلال د قوت لپاره فارسي ابیات، مثنوي، قطعې او ځینې غزلونه راغلي دي، چې ټول یې تصوفي او عرفاني اړخونه لري. په دغو شعرونو کې د شیخ سعدي، مولینا او عطار نیشاپوري، بایزید روښان او په خپله د مخلص او نورو شاعرانو شعرونه هم شته.

له دې ټکو څخه جوتېږي، چې هم بایزید روښان د فارسي ادبیاتو او عرفاني فرهنګ سره ښه آشنا و او هم علي محمد مخلص د وخت متبحر عالم او شاعر وو، چې د ځینو محققینو په قول د دیوان خښتن هم دی. د فارسي ژبې او فرهنګ او هم له عربي ژبي او ادب سره ښه اشنا او بلد و.

خو هغه څه، چې په حالنامه کې مونږ او زمونږ بحث او موضوع ته په زړه پورې دي، هغه د بایزید افکار او فکري طرز دی. په دې برخه کې باید ووایو، چې د حالنامې لومړۍ برخه هم له فکري پلوه کوم منظم او سیستماتیک اثر نه دی،

---

[1] عبدالحي حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوک، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)، ۲۹۸مخ.

چې په هغه کې د بایزید د افکارو ژوره کره کتنه وکړو. دغه اثر د بایزید روښان د نورو آثارو په پرتله لکه خیرالبیان، مقصود المؤمنین، صراط التوحید او نورو په څېر د عقیدې او ایمان منظم بیان نه دی، بلکې د هغه پر عقایدو سربېره د هغه د ژوند او د هغه د اولادونو د ژوندانه او مبارزو بیان هم دی.

د دبستان مذاهب لیکوونکی د بایزید روښان د نورو آثارو په باب لنډه یادونه کوي. وایي:

"او را تصانیف بسیار است، به عربی و پارسی و هندی و افغانی _مقصود المومنین به عربی است_ گویند حق با او بی میانجی جبویل سخن کردی و کتابی دارد، خیرالبیان نام و آن به چهار زبان است. اول به غربی، دوم به فارسی، سوم به هندیو چهارم به پشتو یعني لغت افغانی. همان یک مطلب را به چهار زبان گفته و آن خطابیست از حق تعالی بر حضرت بایزید و آنرا صحیفهء الهی دانند."[1]

له بلې خوا د بایزید روښان خپل لاس کښلي آثار د هغه د مریدانو لپاره مقدس او سپېڅلي آثار وو. د هغه مریدانو به په ښه اواز په جمع کې لوستل او د تبرک او تقدس په خاطر یې له ځان سره ګرځول.

د مثال په ډول شیخ عمر په یوه جنګ کې خاص ددي

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب، ۳۰۸ مخ.

لپاره بېرته د جنګ ځای ته ورستون شو، چې د خيرالبيان يوه نسخه ترې په يوه ځای کې پاتې شوې وه او د هغې د راوړلو لپاره د جنګ په ځای کې ولاړ و.

خو حالنامه د يادو شويو آثارو په څېړنه، بلکې سره له دې چې د بايزيد او د هغه د مريدانو او پيروانو او اخلاقو سرګذشت دی، د اثر په لومړۍ برخه کې داسې څه شته، چې د بايزيد روښان د عملي ژوندانه او د هغه د سير و سلوک او فکري طرز په باب ترې زيات څه پوهېدلای شو.

په دې اثر کې له بېلابېلو پېښو او واقعاتو سره د بايزيد عکس العمل کښل شوی دی. ځينې شيان او ځينې حقايق، چې د بايزيد په خپلو آثارو کې نشته، په حالنامه کې يې يادونه شوې ده. د محمد عبدالقدوس خبره به يو څه حقيقت ته نږدې هم وي، چې وايي:

"د کتاب د مطالعې د پسه د بايزيد په باب کې د هر قسم بدګمانۍ، کول روا دي. زما په خيال "کونټ نوير"، چې په خپل کتاب "قيصر اکبر" کې څه خوشې خبرې ليکلې دي، هغه د حالنامې برکت دی".

سره له دې، چې زموږ د بحث او څېړنې اساسي اثر يوازې حالنامه نه، بلکې په مجموع کې د بايزيد د افکارو او عقايدو جاج دی. البته حالنامه زموږ د څېړنې عمده اثر دی. دغه راز حالنامه موږ ته يوازې ټولې ښې خبرې ټولې منظمې مفکورې نه راخرګندوي، بلکې بېلابېل اړخونه او

بعدونه راجوتوي. د مثال په ډول د بايزيد روښان خوبونه، چې کېدای شي د نوي اروا پوهنې د څېړنې او مطالعې په رڼا کې تفسير او تعبير شي، يا د هغه د پيروانو جنګونه او قساوتونه، چې د موضوعاتو په نورو اړخونو رڼا اچوي، څرګند شي.

په هر حال په حالنامه کې د بايزيد د افکارو تت او ناروښانه اړخونه ليدلای شو. هڅه به وکړو دغه ډول ناڅرګند نکات او خواوې رابرسېره او روښانه کړو.

ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج:

تراوسه پورې د بايزيد روښان د افکارو او عقايدو په باب ډېر نظريات څرګند شوي دي. ځينو هغه د يوه سياسي مبارز او ځينو د يوه متصوف او عارف، ځينو د پښتنو د استقلال او آزادۍ د لارې سالار، ځينو په همدې لړ کې د مغلي حاکميت او استبداد سرسخت مخالف او د هغه مخالفينو هم د "کافر"، "ملحد"، "اباحتي"، "رافضي"، "باطني" د "شريعت او سنت دښمن" او دا ډول ډېر هغه څه د بايزيد روښان په ادرس ويل شوي دي، چې په مجموع کې له روښان پېژندنې سره څه ناڅه مرسته کوي.

خو حالنامه که له يوې خوا د يوه فکري سيستم څرګندوی نه وي، نو د بايزيد روښان د ګډوډ او څپانده ژوندانه او د هغه د مريدانو د مبارزو او سيرو سلوک هنداره

ده. په دې ډول کله، چې په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو او افکارو عمومي انداه لګوو، نو د بايزيد روښان د ژوندانه له بېلابېلو اړخونو سره مخامخېږو:

ـ بايزيد روښان د فکري تناقض په حالت کې.

ـ بايزيد د يوه صوفي او عارف په توګه، چې د سنت او عنعنې تول چوکاټونه ماتوي او د يوه عصيان ګر او متمرد په توګه پېژندل کېږي.

ـ بايزيد د يوه مبارز او د ظلم او استبداد پرخلاف د يوه مجاهد په توګه.

ـ او کله هم بايزيد روښان د يوه روحاني متنفذ مشر په توګه، چې پر زړونو حکومت کوي او پر اميرانو سلطنت.

په لومړني قدم کې په حالنامه کې موږ د بايزيد له داسې شخصيت سره مخامخ يو، چې ځوان، حساس، بااستعداد او د ملکوتو سير و سفر يې کړی دی. هند او سمرقند يې ليدلي دي، د وخت له مروجه علومو سره مخامخ دی. په داسې چاپېريال کې راپورته شوی، چې په هغه کې پيري او مريدي رواج ده. هر څوک او هر انسان د يوه ايډيال په لټه کې دی. د کامل پير له لوري عالي روحاني مقام ته ځان رسول، د هر انسان ايډيال دی. پير روښان نه خو د يوې بېوزلې او نه خو د ډېرې بډايې او حاکمې کورنۍ شخصيت دی، بلکې په داسې منځنې حالت کې موقعيت لري، چې هم بايد ښه ژوند وکړي او هم بايد نوم او نښان ولري. هغه په

PDF Compressor Pro

انتخــاب کــې د مــال او رياضــت پــه برخــه کــې د مــال او سـوداګرۍ چــاره پرېــږدي او د رياضـت لاره غــوره کــوي. د هغـه لومړنۍ عـداوت د مـال او متــاع پـر مسـاله د خپـل پـلار او ورور يعــني شـېخ عبـدالله او يعقــوب ســره پيــدا کېــږي او لــه دې فکري او رواني ثنويت څخه هم ځان ژغوري:

"وويـل شـيطان يـا بايزيـده! وګـوره، چې عبـدالله سـتا پـه حق کــې څــه وکــړه؟ لومـړۍ يـې سـتا مـور تـه طـلاق ورکـړه او پـه کوچنيــوالي کــې يــې لــه مــوره جـلا کـړې. د فـاطمې لـه لاس لانـدې وې او دويـم خرنګــه، چــې قــرآن دې پــای تــه ورســاوه، د شــاګردانو مېلمســتيا او د اســتادانو هدايــه يــې ورنکــړه... دريـيم د خـداداد لـور سـتا پـه نـوم وه، هغـه يـې بـل چېـرې ورکـړه. څلورم دا چې تـه يـې تجـارت تـه وګومـارلې، چې سـتا د کـړاو لـه لارې زيــات مــال کــور تــه راغــی او د ويــش پــه وخــت کــې يــې زيات مال له تانه غصب کړ".[1]

خـو بايزيـد پـه همدغـه ډول دوه ګـونې فکـري حالـت کــې، چې لا د لارې د غـوره کولـو پـه فکـر دی، پـه يـوه غـره کـې لـه يعقــوب ســره يوځــای کېــږي، يعقــوب ويــده کېــږي او د هغــه پــه وجـود کـې د بـدۍ وسوسـه، يعـني شـيطان هغـه دې تـه رابـولي، چـې د يعقــوب د وژلــو پرېکــړه وکــړي او هغــه لــه ګــړنګ نــه وغورځـوي، خـو د هغـه پـه ځـان او روان کـې د نيکـۍ وسوسه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۲۷ مخ.

پیاوړې ده. هغه له دې لارې ژغوري او ورته وايي:"دا کار د کولو نه دی. که څرګنده شي، یو خو بدنامي ده، په دنیا کې د خدای بنده ګان به ووايي، چې د شیخ عبدالله زوی د ملا ابراهیم، سراج الدین او چراغ الدین له پښته وو د دنیا د مال په خاطر یې خپل ورور په ناحقه ووژه."[1]

د سارتر په قول د انسان په هستۍ کې یو د علوهیله ده. انسان غواړي په نهایت کې له ټولو لوړ وي، که دا نظر په کلي ډول د منلو نه وي، نو د ځینو غیر عادي انسانانو په باب، چې خاص فکري او رواني امتیازات لري، باید ووايو.

کله چې له بایزید روښان سره د وخت د یوه روښانفکر او مستعد انسان په توګه مخامخېږو، هغه په لومړي قدم کې داسې شوک وینو، چې د لوړو ایډیالونو د لرلو پر خاطر په ټولو کوچنیو او ټیټو بارکو پښې ږدي او تري پورته خېږي. کېدای شي هغه ته دغه ډول تېرېدنو او ګذشتونو دا وس ورکړی وي، چې رب النوع ته د ځان رسولو په خاطر په کې د "ځاني" رب النوع فکر پیدا شوی وي، چې په وروسته څېړنو کې په دې ټکو ښه بحث کېدای شي.

بایزید په خپل فکري سفر کې له واحد ذات سره د وصال په نیت سفر پیلوي. هلته کلمه په جهر وايي او بیا ورته الهام کېږي، چې ورو او په زړه کې یې ووايي او بیا ورته غیبي

---

[1] هماغه اثر، ۲۸ مخ.

آواز کېږي، چې په خفي ذکر مشغول شه، نو له درې ځلورو کلونو وروسته پر کلمه باندې د هغه ايمان او باور پخېږي. د قرآن او احاديثو په رڼا کې هغه غېر معدوم ويني او حق موجود:

"ای د آدم زويه! وګوره ماته، چې زه له تا سره يم او ته له ما سره. يعنې زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه ...او وي به د خپل موجود له وجوده يې وينم".([1])

بايزيد د سير و سلوک په پړاوونو کې الهامي آوازونه اوري، چې ذات باريتعالی څرنګه پېژني!

نومړی خواب وايي:

"په هر طرف په هرڅه کې، چې ګورم د خپلې هستۍ د زړه په سترګو تا وينم او له څه، چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړيو کې ستا له وجوده يې ګڼم".([2])

له يوولسو کالو وروسته چې بايزيد روښان د وحدت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، له حضرت عزت نه ورته آواز کېږي، چې: اسم اعظم ووايه، چې د توحيد مقام دې ثابت شي، ځکه چې د معرفت، قربت او وصلت په مقام کې توحيد ثابت نه و، نو له هغه وروسته چې يې له هرڅه اواز اورېده، له هغه نه يې اسم اعظم اورېده.

---

[1] هماغه اثر، ۴۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۵۰ مخ.

د اسم اعظم لـه اسرارو تـر خبرېدو وروسـته بايزيـد تـه الهـام کېـږي، چـې خلـک دعـوت کـړي او هغـو تـه لارښوونـه وکـړي او مريدان پرځان راټول کړي.

"بعـد از چنـد روز دو کـس از يـاران و محبـان پيـر دسـتگير آواز شـنيدند کـه ای محبـان! بايزيـد را بعـد از ايـن بنـام مخوانيد ميان روشان و يا پير و روشان بگوئيد".([1])

بايزيـد خپلـه دنـده بـولي، چـې د خـدای مخلـوق څلـورو اساسي ټکو ته متوجه کړي:

- خلک د اسلام چارو ته سيخ کړي.
- لـه غفلتـه يـې منـع کـړي او د حـق تعـالی پـه ذکـر مشـغول شي.
- له جهالته يې وژغوري او د توحيد علم ته يې راوبولي.
- لـه نـاوړه خصـلته او بـده خويـه يـې منـع کـړي او نېکـه لاره ورته وښيي.

پـه دې ډول بايزيـد روښـان د يـوه عـارف او صـوفي پـه توګـه خلـک دعوتـوي. وګړيـو تـه لارښوونـه کـوي، هغـوی لـه شـرک ژغـوري او د توحيـد لارې تـه يـې سـموي. هغـه د خپـل سـير و سلوک اتـه مـرحلې تـاکي (چـې وروسـته بـه پـرې خبـرې وشـي) او خپلو پيروانو ته د هغو د عملي کولو هدايت او لارښوونه کوي.

خو بايزيد يو مبارز او مجاهد هم و، هغه وايي:

---

[1] هماغه اثر، ۱۱۵ مخ

PDF Compressor Pro

"یعني دشمني نادار یا توانگر، و دشمنی مرد نادان با مرد دانا، و دشمن مرد بد کار با مرد نیکو کار، طبیعی است که هرگز تغییر نگردد."([1])

نوموړی خپل پیروان ښيي لاري، عدالت او له ظلم سره نه پخلا کېدني ته رابولي او د خواوشا سیمو امیرانو، حاکمانو ته هم خپل خلیفه گان او داعیان لېږي.

"و به طرف قندهار خلیفه مودود فرستاد. چون در ملک قندهار رسید در قبایل کاسی تشریف برد."([2])

حالنامه وایي، چې په قندهار کې د کاسي قبایل ټول د پیر روښان مریدان شول او پر هغو سربېره شینوارو، مومندو او صافیو، د هغه پېري ومنله او د برېخو له قبیلې ته یې علي د خلیفه په توگه وټاکه. په قندهار کې د پیر روښان د خلیفه له ورتلو وروسته مغلي حاکم ته چا راپور ورکړ، چې یو خوک روښاني شوی دی او خپله وربره یې د جلال الدین زوی ته ورکړې ده. تر هغه وخته لا نجلی د تره کره وه، چې هغه جابر حاکم نوموړی غواړي، بندي کوي یې او پړی ورته په غاړه کې اچوي او شکنجه کوي یې، چې هغه نجلی ماته راکړه.([3])

دا یوه واقعه مو ددې لپاره ذکر کړه، چې له یوې خوا د

---

[1] هماغه اثر، ۱۰۷ اثر.

[2] هماغه اثر، ۳۶۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۳۶۵ مخ.

روښاني غورځنګ د سازمان د پراخېدو مانا لري او له بلې خوا د مغلي حکمرانانو مخالفت ورسره جوتېږي او له بلې خوا پیر روښان اکبر مغلي پاچا ته هم خلیفه دولت لېږي. "... خلیفه دولت خان را با کتاب (صراط التوحید) پیش اکبر پادشاه فرستاد. چون خلیفه پیش اکبر پادشاه رفت و کتاب (صراط التوحید) پیش نمود، چون اکبر پادشاه صراط التوحید را دید، فرمود که من شیخ را به پیری قبول کردم و هر خدمت که بفرماید، به جا آرم. بعد چیزی هدیه برای پیر دستگیر فرستاد، خلیفه را خلعت بخشید."[1]

دغه راز یو خلیفه بدخشان ته استوي. "بعد خلیفه یوسف را با رسالهء فخرالطالبین به بدخشان پیش میرزا سلیمان فرستاد... بعد میرزا سلیمان کتابت، و اسب و یک پوستین به خدمت پیر دستگیر فرستاد و در آن کتاب مرقوم بود که مرا یکی از طالبان و مریدان خود بدانید".[2]

دغه راز نور خلفاء هندوستان، بلخ او بخارا ته هم استوي. د حالنامې په قول:"بعد خلیفه ارزاني را بسوی هندوستان مرخص نمود تا خلق الله از وی معرفت ذات و علم توحید حاصل نماید و بعضی خلفا را بسوی بلخ و بخارا فرستادند. تا مردم را دعوت نمایند و بسوی علوم توحید راغب سازند و الحال نیز در آن سرزمین خلق و

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.
[2] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.

مریدان پیر دستگیر قدس سره هستند".([1])

د پیر روښان د خلفاو له لېږلو او د پیر او هادي په توګه د هغه له منلو څخه جوتېږي، چې ورو ورو د هغه د معنوي نفوذ او روحاني سازمان ساحه پراخېږي. د هغه د نفوذ د ساحې په پراختیا سره زیات متنفذین او امیران د هغه دعوت نامې قبلوي. د وخت حکومت او محلي حکومتونه د ځان لپاره ساحه تنګه ګوري. د حالنامې مولف په ډاګه کوي، چې مغلي کوچني حاکمان له بایزید روښان سره له دې لامله مخالفت کوي، چې هغه "د پښتنو پیر" دی او د مېرزا حکیم وزیران دا خبره په ځرګنده وایي، چې:"که ما پس از این به حضرت عرض کرده بودیم، که شیخ (منظور تري روښان دی) کی روا خواهد داشت، که ما مردم افغان را در قید آریم و اسیر سازیم".([2])

ددغه تضاد له راپیدا کېدو څخه یعني د روښانیت او مغلوالي تضاد د شخړو د پیلامې سبب کېږي. همدغه پړاو دی، چې بایزید پکې د یو قلندر او درویش په توګه نه، لکه څنګه چې وایي:"الحاا، ای عزیزان از بهرمن دلگیر نشوید و دل را پریشان مدارید، من مرد قلندر ام در این شهر چیزی نمی ماند و هر جا که بروم ملک خدای تعالی است..."([3])

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۳۸۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۲۳۵ مخ

بلکې د يوه داسې شخصيت په توګه، چې د توحيد تر توغ لاندې او په سيوري کې حرکت کوي.

نېکي او بدي سره دښمنه بولي، ظلم او مظلوميت، جهل او پوهه سره نه پخلا کېدونکې بولي او په همدې جدوجهد کې بندي کېږي او کابل ته بيول کېږي. مېرزا حکيم دهغه استدلال اوري، له قاضي خان سره يې بحث ته کېنوي او تر مباحثو وروسته سرلوړی راوځي. مېرزا حکيم د هغه مريد کېږي، حالنامه وايي:

"چون وزيران و اميران ميرزا حکيم از ميرزا چنين شنيدند جمع شده عرض نمودند که رعيت و محکوم ما مردم افغان است و هميشه با ايشان جنگ و جدال داريم و فرزندان ايشان را به بند می آريم و از ايشان خراج ميستانيم چون ميرزا مريد شيخ شد ، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانيم و يا فرزندان ايشان در قيد آريم الحال بودن ما درين سرزمين ممکن نيست، ميرزا مايان را رخصت نمايد."[1]

ميرزا حکيم د افغانانو او حاکمانو د جنګ پيل په خپلو سترګو ليده، ناچاره شو او شيخ (بايزيد) ته يې وويل، ته په دغه قوم کې څه کوې، دا داسې طايفه ده، چې اودس او غسل او جنابت نه پېژني، نو ستا قدر به څه وپېژني، له تا به څه ګټه واخلي، خو کله چې بايزيد روښان د ميرزا حکيم

---

[1] هماغه اثر ، ۳۴۱ مخ

خبرې واورېدې، ويې ويل: "زه خدای تعالی په همدې قوم کې پيدا کړی يم او پر داسې عالم باندې، چې د هغې وارث دی، ورته لازمه ده او پرې امر دی، چې بې لارو ته لاره وښيي او جاهل عالم کړي." (١)

حالنامه ليکي:

"خدای تعالی دوه خزانې له افغانانو پټې ساتلې وې. يوه خزانه يې د توحيد علم دی، چې له افغانانو پټ و او خدای تعالی د پير روښان له برکته هغو ته ښکاره کړه او بله خزانه هم د موسيقۍ خزانه ده، چې د مير فضل الله ولي د خليفه حاجي محمد له (٢) برکته افغانانو ته کشف شوه، ځکه افغانانو به په غنجکين (غيچکې) ستار اچاوه او واهه به يې او په رباب يې پنځه تاره په سرمده (سرنده) يې دوه تاره اچول او دوه تار يې ورته ويل، خو د حاجي محمد د زده کړې له برکته په سازونو کې يې زيات تارونه واچول او نوې نوې نغمې يې جوړې کړې، خو خو اکثراً دغه نغمې د نڅا لپاره او غير ملايمې نغمې وې، خو څرنګه چې دغه سازنده ګان د روښان مريدان شول او د روښان د خبرو او صحبت له برکته يې سرودونه او نرمې نغمې جوړې کړې او شپږ مقامه يې جوړ کړل، چې يو يې ناسرې، دوهم يې پنځه پردې، دريم يې څلور پردې، څلورم يې درې پردې، پنځم يې د جنګ

---

1 همدغه ځای

2 همدغه اثر، ۳۵۹ مخ.

پرده، چې د جنګ په وخت کې به وهل کېده، شپږم د شهادت مقام.

او په دغو مقامونو کې ډېر بندونه او نغمې وهل کېږي او بل دا چې په افغانانو کې له دوه درې بیتو څخه زیات شعرونه، نه وو. "پیر دستګیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه ها و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستګیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها ګفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند و بعضی افغانان که مرید این خاندان نبودند، چون شعر و کلام ایشان دیدند، تقلید و تتبع ایشان کردند. اما تقلید به تحقیق کی ماند و بینایان زنګی ورو مېی را از دور شناسند."[1]

ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بایزید روښان عقایدو جاج

دبستان مذاهب، چې ځینې یې د ملا محسن فاني اثر بولي او ځینې څېړونکي یې د موبد شاه موبد اثر او د ځینو څېړونکیو په عقیده، چې وایي ددې اثر مؤلف په بشپړه توګه څرګند نه دی. په اسلامي فرهنګ کې د عقایدو او فکري جریانونو د مطالعې په برخه کې معتبر اثر ګڼل کېږي.

د ځینو څېړونکیو په عقیده، چې وایي د دبستان مذاهب مولف هم له اسماعیلیه فرقې پورې اړه درلوده، خو په هر

---

[1] همدغه اثر، ۳۶ مخ.

صورت، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، دا دي چې په نوموړي اثر کې هم يو کوچنی فصل د روښانيانو په باب کښل شوی دی. ددغه اثر د مولف په قول، چې وايي:

"پدرم شاه بيگ خان رغون مخاطب به خان دوران ميان بايزيد را ديده بود."(۱)

په دې ډول دبستان مذاهب په دغه کوچني فصل کې تر زياته حده د بايزيد روښان پر عقايدو او افکارو رڼا اچولې. د پورتني وينا له مخې، چې يادونه مو وکړه او هم د اثر ددغه برخې له محتوى څخه جوتېږي، چې د اثر مولف نسبتاً په بې غرضانه ډول د بايزيد روښان عقايد بيان کړي دي. له بلې خوا د مولف استناد هم تر حده په حالنامه باندې دی. نوموړی ليکي:

"... و از خرد ی باز اورا ميل به مبدا بود چنانکه پرسيدی که آسمان و زمين موجود است، اما خدای کجاست چون خواجه اسمعيل که از اقربای ايشان بود، در واقعه بيشتر شد برياضت پرداخت و جمعی از ارادت او منفعت ديدند بايزيد خواست مريد او شود عبدالله مانع شد..."(۲)

دبستان مذاهب هم د حالنامې په څېر، خو لږ څه په اختصار سره د بايزيد د عقايدو بيان کړی دی، خو په دې توپير سره، چې د دبستان مذاهب د مؤلف خپله ليد توگه هم

---

[1] دبستان المذاهب، ۳۰۹ مخ.

[2] همدغه اثر، ۳۰۴ مخ

برېښي. په دې مانا، چې وايي له ابتدا څخه د هغه ميل او غوښتنه له "مبداء" سره وه. يعني هغه څه، چې په وروسته لر. څه فلسفي بحث کې پرې رڼا اچولای شو. دبستان مذاهب زياتوي:

"حکم شد به بايزيد که بگو رايتک و عرفتک بک و حق با او گفت فضوح الله ينا هون من فضيح الاخره استعجلوا به الحسنه و لا تستعجلوا بالسيه.

خداوند با او سرود...

بايزيد در مانداگر نماز ميگذارم مشرک ميشوم و اگر نميگذارم کافر. پس فرمان رسيد که نماز انبيا گذار پرسيد که آن کدام است. حق تعالی فرمود صفت معبود بود پس ان صلواة اختيار نمود."[1]

دبستان مذاهب د بايزيد د نبوت د مسألې يادونه هم په ډېر صراحت سره کوي:" حق تعالی اورا به نبوت برگزيد و به پيغمبری دست گرفت".[2]

خو د دبستان مذاهب مؤلف ددغه خبرې يادونه د اخوند درويزه او نورو مؤلفانو په څېر نه کوي، بلکې په داسې لهجه او صراحت يې وړاندې کوي، لکه پخپله چې هم په دې معتقد وي، خو حواله يې بيا هم حالنامه ده.

دبستان... هم د بايزيد پر ضد د هغه د مخالفينو د

---

[1] ايضاء، ۳۰۵ مخ

[2] ايضاء، ۳۰۵ مخ

اعتراض یادونه کوي. وایي چې د هغه مخالفینو بایزید ته وویل، چې حق تعالی پر تا امر کړی دی ووایه، چې ماته جبراییل راځي او زه مهدي یم، خو خلکو ته کافر او بې لارې مه وایئ. دبستان مذاهب بیا هم دا خبره تکراروي، چې هغه خپل ځان نبي باله او خلک یې ریاضت او لمانځه ته دعوتول، خو لوری یې نه ښوده. زیاتوي:

"فرمود غسل با آب حاجت نیست چه همین که با درسید تن پاک میشود چه چار عنصر از مطهرات است و گفت هر که خدا را و خود را شناسد، آدمی نیست و اگر موذی است حکم گرگ و پلنگ و مار و کژدم دارد، پیغمبر عربی گفته اقتل الموذی قبل الایذا و اگر نیکو کار و نماز گذار است حکم گاوو گوسفند دارد کشتن آن جایز است. بنا برین مخالفان خود شناسی را کشتن فرمود چه اینها حیوانانند اولئک کالانعام بل هم اضل و گفت.

هر کس خود را نشناسد و خبر از زنده گی جاوید و حیات ابدی ندارد، مرده است و حال مرده که وارثان آن چنین مرده باشند، به زنده گان رسد، بنا برین نیز حکم بر قتل نادان کرد و اگر هندو را خودشناس یافتند، بر مسلمان ترجیح میدادی او با فرزندانش مدتها راه میزد، اموال از مسلمانان وغیره ستده، خمس اموال در بیت المال میداشت چون حاجت شدی بر اهل استحقاق قسمت کردی و او و فرزندانش همه از فسوق مجتنب و از زنا و از اعمال

ناشایسته و از بردن مال موحد ان و ستم بر یگانه نینان به کران بودند...."[1]

دبستان... له هغه وروسته، چې د بایزید روښان د آثارو یادونه کوي، دا هم څرګندوي، چې :"گویند حق با او بی میانجی جبرئیل سخن کردی."[2]

په دې ډول په دبستان مذاهب کې هم په ډېرو لنډو عباراتو سره د بایزید روښان د عقایدو اندازه لګول شوې ده. ددغه مطالبو د څېړنې په رڼا کې د بایزید روښان د شخصیت په باب څو فرضیې مطرح دي:

- بایزید روښان د نبي او هادي په توګه.
- بایزید روښان د واجب الوجود د مدعی په توګه.
- بایزید روښان د اسلامي متصوفینو او عارفانو په لړ کې د یوه عارف او متصوف په حیث.

موږ د بایزید روښان د وخت د اصلي او هم د فلسفي پوهنو او عرفاني۔تصوفي تعلیماتو په رڼا کې په دې باور یو، چې د بایزید روښان د څو اړخیز شخصیت تحلیل او شننه تر ځینو حدودو پورې امکان لري. د پورتنیو مواردو په باب وڅېړل شي، څکه یادې شوې فرضیې، کله د نړۍ د نورو متفکرینو او فلاسفه وو په تېره د معاصرو سترو لیکوالو په آثارو کې هم وینو، چې په همدې فصل کې پرې رڼا اچوو.

---

[1] ایضاء، ۳۰۸ مخ.

[2] ایضاء، ۳۰۹ مخ

د: د بایزید روښان د شخصیت رواني او انفسي اړخ:

"ته لومړی ووایه، چې خوب دې لیدلی دی، چې بیا زه ووایم ته څوک یې".
فاف: تعبیر خواب و بیماری های روانی.
فروید_۵۹ مخ

حالنامه د بایزید روښان د عرفاني او معنوي شخصیت زیات اړخونه بیانوي. نوموړی اثر په ناخودآگاه او ناخبره توګه د بایزید د ځینو سایکولوجیکو او رواني غوښتنو اړخونه هم څرګندوي، چې په عمده توګه د هغه د خوبونو په ترڅ کې ځیني ټکي جوتېږي.

له بلې خوا پر خوبونو باندې اعتقاد او د خوبونو انګېزو ته پاملرنه د بایزید روښان لپاره ټولنیز فرهنګي بنسټ هم لري او هغه له یوې خوا د پښتني عنعنوي ټولنې موجودیت، اسلامي فرهنګ او د وخت لاسبری ټولنیز روان و، چې موږ دمخه په لومړي فصل کې ورته ګوته نیولې ده، له بلې خوا په اسلامي فرهنګ او د هغه تر اغېزې لاندې پښتني ټولنه کې، پر شیطاني او رحماني خوبونو باور څه لږ مثالونه نه لري، بلکې په اسلامي فرهنګ او زده کړو کې په وار وار د حضرت یوسف^ع، د حضرت محمد^ص، او نورو سترو شخصیتونو د خوب لیدلو یادونې شوې دي، چې موږ یې له بیا ځلي یادونې ډډه کوو.

پر دې اساس بې ځایه به نه وي، چې د څو تنو ارواپوهانو

په تېره د فروید او یونګ د نظریاتو په رڼا کې د بایزید روښان انصاري د دننني دنیا دغه اړخ هم تحلیل کړو.

د فروید په عقیده، خوبونه یوازې د مختلفو حسي تحریکاتو نتیجه نه ده، چې امکان لري یوازې د یوه ویده انسان لپاره رامنځ ته شي، بلکې دا هم باید ووایو چې خوب خپله ځانګړې مانا لري او هغه زموږ د باطني غوښتنو، آرزوګانو، اندېښنو او د ټولنیز چاپېریال د پېښو انعکاس دی. فروید دې نتیجې ته رسېږي، چې خوب زموږ د شعور له عملونو څخه یو عمل دی. خوب په هماغه وخت او حالت کې، چې د انسان خطرناکې هیلې او له جنایت څخه ډکې غوښتنې په بې ضرره او ناڅرګنده توګه جبیره کوي او پرته له دې، چې بل چاته آزار ورسېږي، خوب لیدونکی ارضا کوي. د خوب لیدونکي لپاره د خوب د حالت دوام ورکوونکی هم دی. نوموړی زیاتوي:

"دا خوب دی، چې د طلايي هیلو او زموږ د لوړو او عالي غوښتنو د ترسره کېدو په خاطر، چې په واقعي او ویښه دنیا کې بې تحقق له درده ډک او خطرناک دی. موږ (آرام)، خوشحاله او بې له تشویشه خوب کولو څخه برخورداره کوي."([1])

هدف دا دی، چې د زیاترو خلاقو او سترو شخصیتونو

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماری های روان. "ترجمه:ایرج پور باقر"،(تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم. ۱۹۶۳ع)، ۱۱مخ

هیلي او آرزوګاني د هغوی د ناخبره شعور له لارې پېژندل کېږي او څېړل کېږي. بایزید روښان هم هغه ځلانده څېره ده، چې پر ظاهري او څرګند شخصیت سربېره ډېره پیاوړې او غني باطني دنیا لري.

کېدای شي په حالنامه کې چې کوم خوبونه ثبت شوي دي، د پښتني ټولنې د عنعنوي ځانګړنو په مقیاس او دا رنګه د اسلامي فرهنګ ارزښتونو ته په پام سره، چې خوبونو ته خاص ارزښت ورکوي، د هغه د راتلونکي شخصیت د ودې، تکامل او بشپړتیا لپاره غوره رواني انګیزې ګرځېدلې وي. همدارنګه بایزید روښان ته دغه خوبونه د راتلونکیو معنوي مقاماتو د حصول لپاره هم د الهاماتو سبب شوي دي.

په هر صورت مونږ د اروا پوهنې د څېړنو په ترخ کې د بایزید روښان د شخصیت په رغښت کې له دغه رواني اړخونو سترګې نه شو پټولای، نو ځکه څه ناڅه یادونې ته یې اړه ده.

په حالنامه کې د بایزید روښان خوبونه په دې ډول دي:

- "بیان در آمدن خواطر ملکی در دل بایزید قدس سره"[1]
- "خواب دیدن بایزید قدس سره خضر علیه السلام را"[2]
- "بیان سبب نزول الهام بر بایزید قدس سره و دانانیدن معنی کلمه..."[3]

---

[1] حالنامه، ۲۷ مخ.
[2] حالنامه، ۳۹ مخ
[3] حالنامه، ۴۲ مخ

_ "خواب دیدن پیر دستگیر که در خانه من زنار دلوران آمده اند."([1])

_ "بیان سبب جمع آمدن منافقان که بایزید دیوانه شده است، باید بست تا به شعور آید."([2])

په دغه لنډ فهرست کې وینو، چې د بایزید د څرګند عمل او ظاهري چلندونو په څېر د هغه دننني او نفساني تمایل او رغبت هم زیات مذهبي او دیني دی. کله چې د نورو ادیانو او مذاهبو د سترو کسانو په باب ګورو، د بایزید نفاسیت هم له هغو سره د پرتلنې وړ دی او ان ځینې الهامي او هاتفي پیغامونه د خوبونو او خاصو رواني حالاتو له مخې راڅرګندېږي.

د مثال په ډول: د بنو اپریه (Benoit Perier) په نوم یو اروپوه په خپله یوه رساله کې، چې نوم یې دی "خوب او د سترورو لیدلو په باب اټکلونه" او په ۱۵۹۸م کال یې خپره کړې، د خوبونو لیدلو په باب زیات څه لري. نوموړی د خوب لیدلو علتونه پر څلورو برخو وېشي.

د هغه په نظر جسمي ناروغي هم کېدای شي، چې ناروغ له سخت عاطفي انقلاب سره مخامخ کړي یا له هیلې، امید او یا وېرې څخه ورته یو حالت پیدا شي، بل علت د شیطان مکر او د هغه نفوذ او اغېزه ده، چې د مذاهبو یو رب النوع

---

[1] حالنامه، ۱۳ مخ

[2] حالنامه، ۱۶۲ مخ

یا مسیحي شیطان دا کار کوي. هغه لیکي:" انسان له هغه څه څخه، چې باید ترسره یې کړي او یا یې ترسره کوي، مخکې له دې چې خبر شي، شیطان ترې خبرېږي او شیطان د خوب په ترخ کې هغه څه انسان ته ورښيي."(1)

خو هغه څه، چې موږ ته په زړه پورې دي، هغه د خوبونو څلورم علت دی، چې څېړونکي ښودلي دي، چې زموږ له موضوع سره هم رابطه لري او یا کېدای شي ارتباط پیدا کړي.

د بنواپریه په عقیده، چې یونګ ترې اقتباس کوي، هغه خوبونه څرګندوي، چې:"د خدای له لارې بنده ته الهام کېږي، د خوبونو ملکوتي علامه د هغو له مضمون څخه عبارت ده، په دې مانا چې دې خوبونو داسې مسایل روښانه کړل، چې علم پرې له فضل او الهي عنایت پرته امکان نه درلود. لکه د راتلونکي امکانات، د زړه اسرار او د ایمان رمزونه، خدای پخپله خپل بنده ګان دغو خوبونو له اصالت څخه خبروي."(2)

نوموړی دا خبره هم واضح کوي، چې شیطاني خوبونه هم انسان له ځینو اټکلونو خبروي، چې انسان د هغه پر دروغو باور وکړي، خو دا چې کوم یو شیطاني او کوم یو رباني

---

[1] کارل ګوستاوبونګ، روانشناسی و دین ترجمه، فواد روحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)، ۶ مخ.

[2] ایضاء،۰ ۶ مخ

دی، نو د هغه بېلوالی سخت دی، خو له کومه ځایه چې زمونږ په وجدان کې یوه رڼا شته، نو د هغې روښنایی په مرسته یې مونږ الهامي منشاء پېژندلای شو.

همدا ډول کارل گوستاویونک په دې لړ کې د خوبونو د رباني منشاء په باب د یو بل اروا پوه کاسپاریوسر د خوبو اټکل هم رانقلوي او لیکي:

"یوازې هغه خوبونه الهي منشاء لري، چې د سپېڅلي کتاب په موجب د اسماني وحې خاصیت ولري. دا ډول خوبونه هر څوک نه گوري ان هغه څوک، چې د وحې او الهام خاص انتظار هم ولري، بلکې یوازې د ادیانو په لویانو او پېغمبرانو پورې اړه لري، چې یا د خپل تصمیم او یا د الهي مشیت پر بنسټ دا ډول خوبونه ویني..."(1)

د پورتنیو ویل شویو ټکو او مطالبو پر استناد کله، چې د بایزید روښان د ځینو خوبونو الهامي اوازونو او مخصوصو رواني حالتونو ته گورو، هغه د یو عارف، صوفي، د وجد او شور جذبې خاوند دی. لکه چې وایي:" له اوله له مبدا سره د هغه رغبت" و، نو د هغه په نیم ویښ او نیم آگاه حالتونه، د هغه د خوب حالتونه له الهامي خوبونو سره سرخوري. حال دا چې په بحث او خبرو اترو او استدلالونو کې هم هغه د الهام له نزول څخه انکار نه کوي.

---

1 ایضاء، ۶۱ مخ.

د بایزید روښان له ټولو رؤیایي حالتونو څخه مهم او ډېر غوره هغه دی، چې نوموړی خضر علیه السلام په خوب کې ویني. دا د هغه د ژوند هغه حالت دی، چې له یوه نوي بدلون او انفسي انقلاب سره مخامخېږي. د حضرت خضر علیه السلام په لیدلو سره هغه په نوي رواني دنیا کې قدم ږدي او ځان له عادي بهیر څخه جلا کوي، سره له دې چې د بایزید روښان د خوب لیدلو دغه برخه په تفصیل سره په حالنامه کې راغلې، په دې ډول پیلېږي:

"چون روح جاری پیر دستگیر قدس سره در عالم مثال رفت دید که بزرگی روی بسوی قبله نشسته است و من از آن بزرگوار میگذشتم و آن بزرگوار فرمود که ای بایزید! از من بی حاصل میگذری. پس پیر دستگیر قدس سره گفت شما کیستید! آن بزرگوار فرمود من مهتر خضر هستم. پیر دستگیر گفت که مرا بر تو یقین است، اگر من میدانستم که تو خضر علیه السلام هستی من آمده قدم بوسی نموده از تو دعا میخواستم.

چون پیر دستگیر قدس سره برگشته قدم بوسی کرد گفت: که مرا دعا کن. خضر صلوات الله علیه فرمود که من ترا دعا نکنم و لیکن میخواهم که با من برادر دین شوی و دین خود با من شریک و برادر دین تو شوم. مرا دعا بکن که دعای تو مرا کافی است..."(۱)

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

دغه حالت تول په خوب لیدلو کې تېرېږي، خوب لیدونکی[۱] یا بایزید روښان پکې له خضر علیه السلام سره په بحث او خبرو اترو کې پر خپې ګناهګارۍ له اعتراف څخه پیل کوي، خو مقابل لوری (خضرع) ټینګار کوي، چې له تا سره د دین په ګډون کې ماته کوم زیان او ضرر نه رارسېږي.
دا په واقعیت کې د روښان د رواني تسکین او پر خپله پاکۍ باندې د باور د پیاوړتیا ډېره حساسه مرحله ده، تر هغې چې بایزید له بسم الله الرحمن الرحیم له ویلو وروسته له خضر علیه السلام سره د دین د شریکولو خبره کوي او بالمقابل خضر علیه السلام له بایزید روښان سره د دین شریکولو اعلام کوي، له دې وروسته وايي:
"پس دل پیر دستګیر قدس سره ګفت: که امروز کرم فرمایی و سایه همای خود بخانه من انداز، اګرچه میدانم که به آب و طعام حاجت ندارد اما از طفیل تو دیګران مستفید شوند بهتر است. خضر صلوات الله علیه قول نموده بر خاسته همراه ایشان روان شد. پیر دستګیر قدس سره در دل اندیشه کرد که اګر این شخص مهتر خضر صلوات الله علیه است فبها و اګر کسی دیګر است سخن بود ګذشت..."(۱)
بایزید په همدغه حالت کې له زیاتو شکونو او تردیدونو څخه تېرېږي، هغه په الهامي او غیبي ډول پوهېږي، یا

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

پوهول کېږي چې له حضرت خضر علیه السلام سره یې ملاقات کړی دی، بیا په همدغه حالت (د خوب لیدلو په حالت) کې یوې چینې ته ځي او هلته ټول اوبه څښي، زيات وګړي ويني، خو د مېنځو له لاسه له اوبو د بايزيد روښان تنده نه ماتېږي، تر هغې چې حضرت خضرع د هغه له زړه پوهېږي او پخپله اوبه ورکوي او په همدغه اوبو د هغه بشپړه تنده ماتېږي. "پس مهتر خضر صلوات الله علیه گفت: الحمد الله رب العالمين از دست من بآب حيات سيراب شدی. بعد از خواب بيدار شد آه سرد بر آورد و گفت: كاشكی از اين خواب زود بيدار نشدمی..."[1]

کله چې مور د بايزيد روښان د خوبونو په لړ کې د همدغه خوب مواد او عناصر وينو له هغو هم جوتېږي او د هغو له سمبولونو او پخپله د خوب له روان څخه، چې د بايزيد خوب د هغه د کمال په لور يو فکري رواني حرکت دی. هغه پکې له ټول شک او ترديد څخه تېرېږي او يو ډول روښانيت ته لاره پيدا کوي. له بلې خوا د اوبو څښل او هغه هم د حضرت خضرع له لاسه د هغه د بيا ځلي ژوند مانا ورکوي. اوبه د ژوند او حيات سمبول دی. يونګ پخپلو نتيجه ګيريو کې دې ته رسېږي، چې وايي:

"د خوبونو د تعبير لپاره بايد يوازې مواد غوره شي، چې

---

[1] حالنامه، ۴۱ مخ

پـه ځرګنـده توګـه او محسـوس ډول د خـوب جـزء دی. خـوب خپـل ځـانګړي محدوديتونـه لـري او يـوازې خپـل ځـانګړي شکل موږ تـه وايـي، چې ورپـورې اړه لـري او څـه شـی تـرې مـوږ ليرې کوي."(١)

پـر دې اسـاس کلـه چـې د پـورتني خـوب عناصـر او اجـزاء وينـو، پـه هغـه کـې هـم سـمبولونه او فکـري او روانـي حرکتونـه پـه ځرګنـده د بايزيـد روښـان لـه عمـل او مبـارزې او هغـو سـره مطابقـت لـري، خـو د هغـه پـر روانـي او شـعوري حالـت بانـدې مـذهبي او دينـي فضـاء ډيـره پـه ځرګنـده رابلنـه ده او دا يـوازې د بايزيـد روښـان پـه بـاب نـه، بلکـې د نـورو مـذهبي او روانـي شخصـيتونو پـه برخـه کـې هـم صـدق کـوي. د مثـال پـه ډول: د منځنيـو پيړيـو پـه کليسـايي ليکنـو کـې لـه دې خبـرې انکـار نـه کيـږي، چـې امکـان لـري، يـو خـدايي نفـوذ احيانـا پـه خـوب کـې ظـاهر شـي، خـو پـه دې برخـه کـې ټينګـار نـه دی شـوی او طلب هـم دا حـق ځانتـه سـاتلی، چـې پـر هـره برخـه بانـدې ويوهيـږي، چـې آيـا هغـه څـه چـې د خـوب پـه صـورت کـې ظاهريـږي اعتبـار لـري او کـه نـه...."سـره لـه دې، چـې کليسـايي تصـديقوي، چـې ځيـنې خوبونـه د خدايي منشـاء لـري، خـو زيـات تمايـل نـه لـري، چـې خوبونـو تـه جدي پاملرنـه وکـړي، بلکـې حتـی لـه دې عمـل نـه ځـان ژغـوري، پـر دې اسـاس لـه دې څخـه هـم انکـار نـه کـوي.

---

[1] کارل گوستاويونگ، انسان و سمبولهايش. (ترجمه ابو طالب صارمی) چاپ دوم، ۱۳۵۹ (تهران، انتشارات امير کبير ۱۳۵۹) ۲۷ مخ.

چې امکان لري ځيني خوبونه د خدای له خوا د سيده الهام لرونکي وي."(1)

دغه راز حالنامه د بايزيد روښان د نورو خوبونو او رواني حالتونو په باب نور ټکي هم لري. د مثال په ډول له پلار سره د مال د تقسيم په باب هم د اثر په (۲۲) مخ کې يو خوب ويني، چې اوبه پر پټيو ورسموي او دوه تنه نور راځي او هغه يوې کندې ته ورسموي، خو د حالنامې مؤلف ددغه ساده خوب تفسير او تعبير هم بيانوي.

همدا ډول په يوه بل خوب کې، چې هغه هم ديني او الهامي منشاء لري او د يوې نسبتاً پېچلې مسالې حل له ځانه سره لري، هغه هم په زړه پورې دی. دغه خوب د بايزيد د پير د پيدا کولو په باب دی. په دې ډول د نومورې خوب يوه برخه: "اما در آن ايام اين چنين کس يافت نميشد که در وی صفت پير بيابم تا مرا راه راست نمايد... ناگاه شبی أسمعيل پسر شيخ محمود و عمزادهء بايزيد قدس سره پدر خود را در خواب ديدي. ميگويد او را که در فلان طاق فلان کتاب است، در وی فلان اسم نوشته است. اگر آنرا بخلوت بخوانی، منفعت دين بيابی. چون خواجه اسمعيل از خواب بيدار شد، تفحص نمود و آن کتاب را يافت و در آن کتاب اسم اعظم نوشته ديد. خواجه اسمعيل فی الحال حجره

---

1 يونګ. روانشناسی و دين، ۳۳ مخ

تاریک ساخت و در خلوت نشست و اسم اعظم آغاز کرد و شب بیداری اختیار نمود..."[1]

حالنامه د بایزید روښان د تره د زوی شیخ اسمعیل خوب رانقلوي. یعني هغه څوک، چې پر بایزید روښان باندې یې معنوي نفوذ درلود. په هر حال دغه خوبونه او یا الهامي حالتونه د حالنامې او په تېره د بایزید روښان د معنوي شخصیت او د غیب په اسرارو باندې د پوهېدو غوره او څرگند اړخ جوړوي او د پورتني حالت اقتباس او ثبت به هم د بایزید روښان د خوبونو لپاره یوه ذهني زمینه وي.

په هر حال! دا او داسې نور مطالب او مسایل په مجموع کې د بایزید روښان د انفسي او دنني شخصیت ښکارندوی او څرگندوی دی. فروید عقیده لري، چې د خوب ارزښت په داسې شرایطو کې، چې عقل پر حس او اراده غالبېږي او اوس یې وخت تېر شوی دی. په هماغه وخت کې یې ارزښت او اهمیت په اسانۍ د پوهېدو وړ و، ځکه چې په هغه دوران کې فلسفي تفوق درلود او نن ورځ طبیعي علومو دغه تفوق له منځه وړی دی. ځینو پوهانو خوب د ذهن یو ډول استقلال باله او ځینو هم د طبیعت په نسبت د حواسو له بنده گۍ څخه خوبونه د روح خلاصون او ژغورنه بلله، خو د فروید په عقیده:"زموږ په دوران کې له

[1] حالنامه، ۳۷ مخ

عارفانو او زاهدانو پرته نور څوک ددغه ډول عقایدو پلویان نه دي."(1)

دا سمه ده، چې طبیعي او مثبته علوم به د خپلو معیارونو او پرنسیپونو پر بنسټ له دغه ډول مسایلو سره روغه جوړه ونه لري، خو موږ له دې هم انکار نه شو کولای، چې د انسان دننني او انفسي دنیا هم ډېره پېچلې او له رنګینیو ډکه ده او دغه پېچلتیا د رواني او د هغه د بېلابېلو حالتونو د راسپړلو او شننې په ترخ کې څېړلای شو.

فروید د دوېرل یو عارف شخصیت عقیده په دې باب یادوي، چې یوازې بېداري او ویښه نه، بلکې خوب هم د متافزیکي دنیا د پوهېدنې په اسانتیا کې تر هغه ځایه، چې په انسان پورې اړه لري، ګټور عامل دی.

خوب د بېدارۍ او ربنتیا د وخت د رواني فعالیتونو دوام هم بللای شوی او دا هم کېدای شي، چې هغه مقصدونه چې د ورځې په ترخ کې یې پرې برې موندلې دي، لوری ورکړي. خوبونه د انسان شکایتونه، ستونزې رفع کوي او کېدای شي د شاعرانو او آهنګ جوړوونکیو لپاره د نویو الهامونو منبع شي.

په لنډ عبارت سره:" د غیب ویلو هغه قدرت، چې خوب ته منسوببږي، د هغو مشاجراتو او خبرو اترو سبب شوی که ضروري باورونه پرې له مشکلاتو او شکونو سره مخامخ

1 فروید، تعبیر خواب و بیماریهای رواني، ۵۸ مخ.

شـوي پـر ځـاى ده، چـې پـه دې برخـه کـې لـه هـر ډول نفـي يـا انکـار څخـه ډډه وکـړو. ددې لپـاره چـې ددغـه ډول قضـاياوو روانـــي حقيقـــي توجيـــه امکـــان ډېـــر زيـــات دى."[1]

ددې بـرخې پـه پـاى کـې کلـه، چـې خـپلې خبـرې راټولـوو او د نتـيجې پـه توګـه وغـواړو څـه ووايـو، زمـوږ بيـان بيـا هـم د بايزيـد روښـان انصـاري د عـارفانـه، صـوفيانه شخصـيت پـر محـور څرخـي، د هغـه "روان" او ذهنـي نـړۍ د هغـه تـر ظـاهري او ځرګنـدې دنيـا پيچلـې ده او يـا پـه بـل عبـارت د هغـه ظـاهري شخصـيت د هغـه د انفسـي او دننيـو بعـدونو يـوه "نيمـه ځرګنـــده" برخـــه ده. کلـــه چـــې حالنامـــه ګـــورو او کلـه چـې د هغـه بحثونـه او اسـتدلال تـه ګـورو او يـا د هغـه نـورو آثـارو تـه پاملرنـه کـوو، پـه ډاګـه وينـو چـې مـوږ لـه يـوه داسـې شخصـيت سـره مخـامخ يـو، چـې هغـه دريـدا او تمپـدا نـه منـي، د هغـه تـن او روان د هغـه جسـم او روح لـه يـو ډول هيجـان، شـور او جـذبې څخـه ډک دى. هغـه پـه هرڅـه او هـره شـيبه کـې لـه اسفل څخه اعلى ته د "بدلون" او "کېدلو" په حالت کې دى.

د: بايزيد روښان د يو عرفاني او فلسفي شخصيت په توګه:

پـه اسـلامي تمـدن کـې دوه فکـري جريانونـه زيـات د غـور او تأمـل وړ دي. دغـه دوه جريانونـه لـه فلسـفه او تصـوف دي.

[1] فرويد، تعبير خواب، ۵۹۰۰ مخ.

PDF Compressor Pro

"پل نويا" د پروفيسور ارنالدز له قوله ليکي:

"د اسلامي نړۍ فلاسفه وو د واقعي مسايلو پر وړاندې له عجيب ړندوالي څخه کار اخيستی دی. ددې پرځای، چې د هستۍ او ژوند د اسرارو په باب فکر وکړي، ډېر وخت يې په دې لګولی ، چې د ارسطو او افلاطون دا متن او يا هغه متن د ځان لپاره د فهم وړ وګرځوي."(١)

په اسلامي نړۍ کې فلاسفه په يو مجرد چاپېريال کې بند او د ژوند له واقعيتونو څخه ګوښې په فکر کولو بوخت وو. فلسفې په جامده او مجرده توګه د افلاطون او ارسطو تېر بحثونه تکرارول. پرته له دې، چې دا په نظر کې ونيسي، چې هغوی په خپله د يو ډول خاصو شرايطو پيداوار وو. په دې ډول د يوه پوه دا طرح په شرقي اسلامي نړۍ کې صدق کوي، چې:

"د فلسفې واقعي مسايل فيلسوف مطرح نه کړل، بلکې صوفي طرح کړل، د صدق او اخلاص مشکله لاره يې غوره کړه. فيلسوف د مسالې د حل لپاره د ارسطو او افلاطون پر وينا اتکا وکړه. فقيه د ديني ارشاداتو ظواهرو ته پناه يووړه، خو يوازې صوفي ځان ته مراجعه وکړه او د شخصي تجربې لاره يې غوره کړه."(٢)

---

[1] سيد بهاوالدين مجروح "پيام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بيستم، ادب، شماره دوم (کابل: کابل پوهنتون، ١٣٥٥) ١٧ مخ

[2] همدغه ځای

خو په همدې لړ کې، چې کله د بایزید روښان تصوفي او فلسفي ابعاد څېړو، مشکله به وي، چې هغه د خپلې زمانې او یا د هغه د ماضي له متفکرینو، فلاسفه وو او متصوفینو سره پرتله کړو. وینو چې کټ مټ هغه د هېچا په سلو کې سل پیروي نه ده کړې او نه یې د کوم متفکر او فیلسوف او صوفي تقلید کړی دی.

پیر روښان د خپل وخت ډېر هوښیار او تېز فهم انسان دی. د درویزه په قول "این ملعون مرد زیرک و تیز فهم بوده."([1]) دغه راز سید تقویم الحق کاکاخیل د درویزه خبره په بل عبارت هم راوړي. لیکي:

"دا کم علمه خو ډېر ذهین بې مرشد صوفي په علم باطن او سلوک دوارو کې د یو خاص مقام او یو خاص انداز دعویدار و. دې کې شک نشته، چې ډېرو سختو ریاضتونو دده په خوله او نظر کې یو خاص اثر پیدا کړی وو."([2])

په هر حال د بایزید روښان تصوفي او فلسفي مطالعه موږ د اسلامي مدنیت او شرقي ټولنې د یوه صوفي او متفکر په توګه څېړو:

عرفان څه شی دی؟ په واقعیت کې عرفان داسې پوهه ده، چې پر روحاني او نه تشریح کېدونکي حالت ولاړه ده. په دغه حالت کې انسان ته دا احساس پیدا کېږي، چې له مطلق ذات سره مستقیم او بې واسطه اړیکې پیدا کړي. دا

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۷ مخ.

[2] اخوند درویزه، مخزن (له) مخ

احساس البته روحاني حالت دی، حدود نه لري. داسې حالت، چې په هغه کې عارف مطلق ذات د برهان په وسیله نه، بلکې د ذوق او وجدان له مخې پېژني.

د زرین کوب په قول په یاد شوي حالت کې عارف داسې حالت لري، چې هغه نه بیانېږي. هغه څه، چې د نوموړي په وجدان کې دي، اندیشه نه ده، بلکې مجرد احساس دی. پر دې اساس د هغه حالت تر زیاته حده سلبي او منفي دی او هغه نه شي کېدای نورو ته تلقین او القاء شي. که څوک وغواړي دغه حالت تجربه کړي او پرې پوه شي، باید عرفان ته مخه کړي، عارف شي، تر هغه چې څوک عاشق نه شي، د عشق شور او جذبه نه لري، تر هغه چې څوک عارف نه وي، د عارفانو په حالت نه شي پوهېدای.

په دې ډول هغه څه، چې د عارف په دنننې روان کې ګرځي، د هغه په نزد ادراک او معرفت دی او هغه د یو لړ حقایقو او واقعاتو حکایت کوي، چې له عقل او استدلال څخه اوچت مقام لري. دا حالت د عارف پر تن او روان خاصه اغېزه کوي او د هغه دنننې ژوند ته ځانګړی رنګ ورکوي.

د معرفت دغه حالت په مسلمانانو په تېره په متصوفینو پورې اړه لري. سره له دې، چې هغوی د شریعت پیروي کوي، خو له خدای تعالی سره د مستقیم او بې واسطه ارتباط امکان ته هم قایل دي او هغه ته د رسېدو لپاره سلوک او ریاضت غوره کوي.

PDF Compressor Pro

"ماکس هورتن د هندوانو او برهمنانو د مذاهبو د عقایدو اغېزه په تېره د حلاج پر خبرو او ځینو نورو متصوفینو لکه بایزید او جنید باندې هم پیاوړې احساس کړې ده. هارتمان د هندوانو اغیزې ته پر نورو عواملو سربېره زیاته پاملرنه کړې او دغه نظریې د یو لړ قرائینو په مرسته هم تایید کړی دی.

د فونکرمر هندي او بودایي عنصر، چې د نوموړې په عقیده جنید او بایزید(*) یې مظهر دې، خبرې کړې او بل عنصر یې هم ښودلی، چې هغه مسیحي رهبانیت دی، چې حارث محاسبي او ذوالفنون مصري یې مظاهر بللي دي.([1])

داکتر عبدالحکیم هم دا خبرې جوتوي. وایي:

"په دې ډول وینو حلاج، چې د جنید په اند یو مجنون و. له بایزید سره، چې ځینې یې د فناد طریق لومړنی اعلاموونکی بولي، بشپړ توافق لري او بایزید (بایزید بسطامي) په دې دلیل سره، چې په داسې خاوره کې لوی شوی، چې له بودايي افکارو ښه خروب شوي او د نیروانا له بودايي عقیدې ښه یې اغېزمن بولي."([2])

* مطلب ترې بایزید بسطامي دی، چې د روښان کورنۍ هم ورته عقیدت درلود او د بایزید روښان پلار د تبرک لپاره پر خپل زوی د بایزید نوم کېښود.

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم، (تهران:امیر کبیر، ۱۳۵۳_ ۱۳ مخ.

[2] عبدالحکیم، عرفان مولوی، "ترجمه احمد مهدی"، (تهران، ۲۵۳۶) ۱۳۲ مخ

دغه راز د بايزيد روښان د سلوک او مقاماتو په پړاوونو کې هم دا حالتونه ليدلای شو.

- بايزيد روښان له هندي فرهنگ څخه په بشپړه توگه متاثر دی. هغه هند کې لوی شوی، زده کړې يې حاصلې کړي او هلته يې ژوند او تگ راتگ کړی دی.

- له بلې خوا هغه په خپل انفسي سير او سلوک کې داسې څرگند عارف دی، چې پر بې واسطه اوسېده پوهې (معرفت) باندې ايمان لري او د هغه لپاره تبليغ او تلقين کوي.

"يوه شپه، چې پير دستگير قدس سره ناڅاپه آواز واورېده، چې يا بايزيده! خپل معرفت بيان کړه، چې ما څرنگه پېژنې؟ ځواب يې ورکړ: يا بار خدايا په هر طرف، په هر څه کې، چې گورم د خپلې هستي د زړه په سترگو تا وينم او له څه چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړيو کې ستا له وجوده يې گنم."(1)

بايزيد روښان هم سيده او مخامخ له حق تعالی سره خبرې او د زړه راز وايي. دی هم د نورو عارفانو په څېر د زړه پر پاکۍ او د وجدان پر آواز باور لري. د حالنامې مولف ليکي:"او د طريقت غسل د زړه تشول دي. د نفس او شيطان

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۵۰ مخ

له وسوسې او له ټولو ګناهونو ځان ژغورل." (1)

بایزید روښان هم په خپل فکري او انفسي سیر کې د ځینو متصوفینو په څېر له معمول چوکاټ څخه وځي. پر سننو او ټولنیزه مواخذه پښې ږدي، نوي مسایل رابرسیره کوي، په علم لدنی(*) یې باور څرګنږي او نوي فکري پړاوونه

---

[1] علي محمد، مخلص، حالنامه، ۷۰ مخ

* علم لدنی: په فرهنګ لغات اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې په دې ډول تعریف شوی دی:

(علم لدنی علمی است که بنده از خدا آموزد بدون واسطه، ملک و یا پیغمبر به حکم (و آتینا فی لدنا علما) و علمی است که اهل قرب را به تعلیم الهی و تفهیم ربانی معلوم و مفهوم شود نه_لدنی و علم یقین آنکه علم یقین_ بدلایل عقلی و شواهد نقلی و فرق علم ادراک نور ذات و صفات الهی است و علم لدنی ادراک معانی و کلمات از حق است بی واسطه بشر، آن بر سه قسم است: وحی، الهام و فراست.

انصاری گوید: مصطفی را علم یقین بود به خطاب لااله الا الله اورا از علم یقین با عین الیقین خواندند و آن که از عین الیقین او را به حق الیقین بردند.

علم الیقین استدلالی است، عین الیقین استدراک است، حق الیقین حقیقت است.

علم الیقین مطالعت است، عین الیقین مکاشفت است، حق الیقین مشاهده است، علم الیقین از سماع بود، عین الیقین از الهام رود، حرالیقین از سبب بازرستن است.

حق الیقین از انتظار و تمییز آزاد کشتن است.)

(سید جعفر سجادی، فرهنګ لغات و اصطلاحات، ۳۴۱ مخ)

مولوی یې علم عندالله هم بولي، چې مانا یې له علم لدنی سره یو شان ده.

علم الانسان خم طغرای ماست علم عندالله مقصد های ماست. (دفتر پنجم بیت ۲۵۸۷) دا عقیده، چې انسان د ځان دننه له منطق او حس څخه پورته د پوهې

طی کوي. د تولني د لاسبري فکري طرز څخه اخوا گام
اېښودلو او هغه د نورو متصوفينو او عارفانو په څېر تومتي
وي، څکه چې نوې ادعاگانې وړاندې کوي.

صوفي د انسان د شخصيت د کمال په اړه د پيغمبرۍ او
وحې پرځای بل مفهوم هم کاروي، چې په مطلق ډول د اهل
سنت له آئين سره مخالف دی. په اسلام کې د پيغمبرۍ ډېره
لوړه انساني مرتبه ده او خاتم الانبياء^ص^ يې ډېره بشپړه نمونه
گڼل کېږي.

له خاتم الانبياء څخه وروسته د وحې او نبوت باب وتړل شو.
له پيغمبر^ص^ څخه وروسته په هره پېړۍ کې يوازې عالمانو او
احياکوونکيو ددې حق درلود، چې د خلکو د زده کړې او
لارښوونې چارې پر غاړه واخلي، خو مسيح او مهدي^ص^، چې د
هغو ظهور د قيامت د ورځې د نږدې والي مانا لري، د وحې د
بابونو تړل د معنوي اذهانو له ژورو اړتياوو سره مطابقت نه
درلود، نو صوفيانو دا حکم ليرې وغورځاوه:

"زياتره صوفيان له اهل سنت سره د سازش په خاطر په
ظاهر کې د اسلام د پيغمبر^ص^ د رسالت پای ته رسېدو ته

منشاء لري، چې د هغه تر لاسه کول د تفکر له لارې امکان نه لري او يوازې د زړه
د صافولو له لارې هر هغه څه چې د خدای جزء دي حاصلېږي، دِ صوفيانو يوه
ټينګه عقيده ده. مولوی همدا عقيده په دې ډول بيانوي:

عقل دو عقلست اول مکسبی_که در آموزی چو در مکتب صبی. (عقل ديگر
بخشش يزدان بود_چشمه آن در ميان جان بود... (عبدالحکيم، عرفان مولوی،
پاورقی ۱۱۱ مخ)

قایـل و، خـو بلـه عقیـده یـې راوړانـدې کـړه او هغـه دا چـې ولایت لـه نبـوت څخـه لـوړ دی. لـه کومـه ځایـه، چـې دغـه عقیـده همـدومره لـه کفـر ډکـه پـه نظـر راتلـه، نـو یـو بـدیعي تعبیـر یـې تـرې وکـړ، چـې د مسـلمانانو لـه نظـره د منلـو وړ شـي. وې ویـل، چـې: محمـد^ص پـه خپلـه د نبـوت او ولایـت دوې خـواوې لـري، خـو دویمـه جنبـه یـې پـر لومـړۍ برتـري لـري. نبـوت دوې خـواوې لـري: "د خـدای خـوا او د مخلـوق خـوا حـال دا چـې ولایـت همـدا یـو اړخ لـري. یعنـي یـوازې د خـدای اړخ. یـوازې د خـدای اړخ لاس نسـبت دې تـه، چـې پـه عـین حـال کـې دواړو خـواوو تـه یـې نظر وي، بهتره او بې تکلیفه ده."([1])

پـه اسـلامي مـدنیت کـې شـیعه فـرقې دا مسـاله د پیغمبـر روحـاني وراثـت تـه پـه قایلېـدو پـه امامـت سـره حـل کـړه او هغـه څـه، چـې ځینـو امامـانو ځـان تـه منسـوب کـړل، هغـه لـه پیغمبـر څخـه وروسـته وتـړل شـوه. پـه اسـماعیله فـرقې کـې دا مسـاله ځـانګړې خصوصـیت لـري (چـې وروسـته پـرې مفصـل بحـث کېـږي) سـره لـه دې، چـې پـه شـیعه فرقـه کـې عقیـده دا ده، چـې غایـب امـام ژونـدی دی او هـره شـیبه ددې ګومـان شـته، چـې بیـا راوګرځـوي او اسـماني ملکـوت پـر ځمکـه برقـرار کـړي. لکـه چـې دمخـه وویـل شـول امامـت پـه غلـو کـې د کامـل انسـان مفهوم لري.

---

[1] عبدالحکیم، عرفان مولوی، ۱۱۳ مخ

د انبیاء وو ټول صفات_له شریعت راوړلو پرته_ اولیاوو
ــه منسوبوي. د انبیاو ټولې ځانګړنې په بل ډول او نورو
الفاظو او تعبیراتو سره اولیاوو ته منسوبېږي. ولي د خدای
دوست دی او د هغه له خوا رالېږل شوی دی. ولي د کرامت
خاوند دی او نبي د معجزې خاوند. ددې لپاره، چې د نبوت
پر حریم تېری نه وي شوی، وحی د اولیاو و په مورد کې بل
نوم غوره کړ. الهام یا د زړه وِحې ونومول شوه. غزالي، چې
هم د سنیانو ویاند دی او هم د عرفان، ددې نظر په درلودلو
سره چې د نبوت علم د انسان د معنوي تکامل لوړه مرحله
ده، مهم ګام اوچت کړ."

د بایزید په مباحثو کې هم په ډېر مهارت او زیرکۍ سره
او هم په ډېر تیت پرک ډول دغه فکري اړخونه لیدلای شو. د
مثال په توګه: ځینې محققین لکه عبدالقدوس قاسمي د
درویزه له قوله څرګندوي، چې بایزید روښان د پیغمبرۍ
مدعي هم و. ویل به یې، چې جبریل ماته راځي او پر ما
باندې وحې نازلېږي. خپل تعصنیف خیرالبیان ته به یې
الهامي کتاب وایه او ویل به یې، چې دا پر ما باندې خدای
نازل کړی دی. نوموړی ددغه ادعا لپاره د دومهرونو نقش
جملې دلیل راوړي. په دې ډول:

"سبحان الملک الباری، جدا کرد عالم نوری از ناری،
بایزید انصاری."

ددې نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د خپلې خدایی مدعی و.

د بل مهر نقش دا و:

"بايزيد مسكين هادي المضلين" نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د پېغمبرۍ مدعي و.[1]

حالنامه لږ څه په تفصيل سره د بايزيد روښان د نيول کېدو او د کابل مغولي حکمران ميرزا حکيم ته د بيول کېدو جريان ليکي. کله چې بايزيد روښان د ميرزا حکيم په امر له قاضي خان سره بحث کوي، د روښان له خولې د پېغمبرۍ ادعا يا د محدوديت ادعا ردوي، خو له همدغه ترديد څخه ځيني تکي جوتېږي، چې د بحث وړ برېښي او په ناسيده توګه موږ ته د بحث وړ ټکي راڅرګندوي.

"ميګويم که هادي ام راه رسول الله عليه السلام را مينمايم و علی النبی (ممکن علم النبی وي) دانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ظلالت و جهل و شرک باز ميګردانم و حاسدان از روی حسد به جای هادی مهدی و به جای ولی نبی ميګويند."[2]

دلته د بايزيد روښان له خپل قول څخه دوه ټکي پوهېږو: يو دا چې دی هم د توحيد لارښيي او هم د ولايت د درجې دعوه کوي. د ولايت مقام د اسلامي متصوفينو په نزد هماغه څه دي، چې موږ ترمخه ورته ګوته ونيوه او بحث مو پرې وکړ، خو کله چې دی خپلو مريدانو ته د توحيد د لارې لارښوونه کوي، په خپله هماغه مقام کې دی، چې د "وحدت غسل" يې کړی دی.

---

[1] د همدغه مطلب لپاره وګورئ: اخوند درويزه، مخزن، ۱۲۵ مخ.

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۳۷ مخ

بایزید په فکري لحاظ دا پړاو ترمخه تېر کړی دی او د حق په صفت موصوف شوی دی. د حالنامې مولف (یا بشپړوونکی) لیکي:

"یا بایزید. مر ترا باید که غسل وحدت اختیار کنی و موصوف به صفت حق شوی. و آنکه در خواب دیده بودی که پیالهء پاکی مینوشم و تعبیر آن نفهمیده بودی الحال بشنو که پیاله پاک همین اسم اعظم مذکور است و از غسل پاک و منزه است".([1])

له قاضي خان سره له بحث او پورتنی یادونې څخه د بایزید روښان د اعتقاد پټول جوتېږي، خو موږ بیا هم د بایزید روښان دیالوګ ته دوام ورکوو. هغه د قاضي خان د بلې پوښتنې په ځواب کې وایي:

"بعد پرسید که شنیده میشود که میگویی برمن وحی(*)

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۷۱ مخ.

* سجادي وحي په دې ډول تعریفوي: "وماینطق عن الهوی ان هوالا وحی یوحی" وحې د نبوت له خواصو څخه ده او په دوه ډوله ده: یو الهي کلام او نبوي حدیث، چې ټول اقوال یې وحې ده او کلام یې د جبریل په وسیله د رسول په زړه کې ځای نیسي، خو ځیني نبوي احادث د جبریل له واسطې پرته راغلي دي او ځیني یې د جبریل د نزول په وسیله او ځیني یې نفث په وسیله نبي په زړه کې چې فرمایلي یې دي: "و نفث روح الامین فی ورعی" او د جبریل له تنزل څخه مراد. چې د روح الامین علی قلبه دا وحي الی عبده ما وحی "ته د هغه تنل دی له ملکي صورت څخه په بشري هیات کې او له نفث څخه د هغې مراد له غیب څخه. له حجاب څخه ماوراء د نبي زړه ته الهي وحې ده. له تمثیل څخه په بې واسطه ډول لکه. چې فرمایي: "قل انما انا بشر یوحی الی"

می آید. پیر دستگیر جواب داد، که غلط میگویند من میفرمایم که بر من الهام (**) میشود و ندای غیب رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز مینمایی پیر دستگیر قدس سره فرمود که تمییز میان الهام و وسوسه و میان ندای رحمانی و شیطانی از دلیل آیت و حدیث اقوال مشایخ میکنم..."[1]

همدارنگه الهام هم په دې ډول تعریفوي: الهام په لغت کې د مطلق اعلام په مانا دی او په شرح کې د خاصې مانا القاء ده. په زړه کې د فیض په ډول له اکساب فکر کولو او استغاصه څخه پرته، بلکې یو غیبي وارد دی، چې زړه ته لاره مومي. ځینې وايي په زړونو کې د خیر القاء ده.

الهام د مبتدیانو مقام دی او له هوښیارۍ څخه لوړتیا لري، چې کله په روحي او سماع ته نژدې حالت کې او کله د خوب په وسیله حاصلیږي او کله مشاهده کیږي.

بابا طاهر په شرح کلمات کې وايي:

" الهام باطن ته د خیر او یا د شر القاء ته وايي او د بنده په زړه کې د چارو صفت دی او هغه ځوک، چې د الهام رڼا يې په زړه کې وځلیږي او غیبي چارې په هوښیارۍ سره وپیژني.

همدارنگه په مثنوي کې پر قرآن باندې د وحې اطلاق

(فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ۴۸۵مخ.)

[1] ایضاء ۳۳۹ مخ

شوی دی او د وحي کتاب هم ورته له دې لامله وايي او هم يې الهام د غير انساني موجوداتو عامل او شامل ګڼلی او کله هم وحي په غير انساني موجوداتو کې بولي."

هغه د قاضي خان د پوښتنې په وړاندې د خپل اثر د نزول مساله هم څرګندوي. وايي:

"... مردمان ميګويند که ميفرمايی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است. جواب فرمود که آنچه مدعيان ميګويند خلاف است، زيرا که من ګفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده."([1])

د پورتنيو اسنادو او مدارکو او هم د نورو زياتو خبرو له مخې، کله چې د بايزيد روښان خو اړخيز شخصيت راوسپړو، دې ته اړ يو چې د نوې ساه پوهنې په رڼا کې د هغه فکري او سلوکي سفرونه مطالعه کړو. بايزيد د يوه وتلي او نتلي شخصيت په توګه سنت شکن او د نورو عرفاني شخصيتونو په څير عصيانګر دی. هغه چاته د تابعيت غاړه نه ږدي او نه خو په موجوده زمان او مکان کې د تمبدني صبر او زغم لري، نو ځکه هغه د يوه صوفي او عارف په توګه د شخصي او رواني تجربو لاره غوره کوي.

✵ ✵ ✵

---

[1] ايضاء، ٣٣٩ مخ

بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات

د حالنامې له مطالعې او همدارنګه د بایزید روښان له نورو آثارو څخه جوتېږي. چې د هغه دشخصیت یو عمده اړخ تصوف او معرفت دی. په فکري او انفسي لحاظ هغه پر شخصي ـ رواني تجربه ټینګار کوي. نوموړی په خپل انفسي سیر کې له زیاتو پړاوونو وروسته د مسکین پړاو ته رسیدلی دی. هغه په دغه سفر کې د زمان پر دیالکتیک باور لري. (پرته له دې چې د دیالکتیک اصطلاح وکارول شي) هغه په زمان کې له خامۍ نه پوخوالي ته رسېږي او د خپل سلوک پړاوونه وهي.

په عمده ډول د بایزید روښان خیرالبیان او صراط

التوحید د هغه د رواني تجربې ثرګندوی دي. هر صوفي او عارف او په تېره بایزید د خپل رواني سلامت د ترلاسه کولو لپاره له خپله ځانه پیل کوي او له ځانه مرسته غواړي او له بلې خوا خپل انفسي سیر د خپل کار د یو تخنیک او دسپلین په توګه کاروي او د همدغه فکري او رواني مېتود له مخې لوړو فکري پوړیو ته ځان رسوي.

له بلې خوا بایزید روښان هم په زمان کې له ټیټو پوړیو څخه لوړو پوړیو ته ځان رسوي. له محسوساتو څخه معنویاتو، له ظاهر څخه باطن، له خامۍ څخه پوخوالي ته او له کثرت څخه د وحدت په لور پرمخ ځي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي، چې د بایزید روښان د اتو مقاماتو ذکر وکړو:

الف: د شریعت مقام:

د بایزید روښان په نزد دا هغه مقام دی، چې سالک پکې د اسلام پر پنځو بناوو پابند دی. د بایزید په فکري انفسي سیر کې د تفکر او تأمل لومړی پړاو دی. یا د خپلو تفکراتو د پیل پړاو دی. بایزید ددغه پیل اصول او پرنسیپونه په دې ډول ثرګندوي:

" او بایزید! زه د طریقت ور و هغه ته پرانیزم، چې د شریعت په علم چارکا، د هغه پس وده و ته د طریقت پوهه وروبخښم د حقیقت ور وهغه وته پرانزم چې د طریقت په علم

چارکا. دغه پس یې د حقیقت له پوهې خبر کړم. د معرفت ور و هیغه و ته پرانزم چې د حقیقت په علم چار کار د غه پس د یګانه ګي پېژندګلي وروښیي. عیان."[1]

ب: د طریقت مقام:

د طریقت په مقام کې سالک هڅه کوي، چې په خپل ځان کې د پرښتو او صاف او د پیغمبرانو اعمال پیدا کړي.

دغه اعمال او صفات په خپل ذات کې د حق تعالی صفات دي. بایزید ته الهام کېږي او خیرالبیان یې څرګندوي، چې:

"راوښایه و ماوته تاریکي روښنايي له معنی په خپل فرمان او سبحان! او بایزید! کم عقلي، منکري، ګناه، غفلت، جاهلي، ناداني، مې له خپلې تاریکی کړي دي. عقل، ایمان، جاروانه، نفته او یاد او علم مې له خپلې روښنايي کړي دي عیان."[2]

ګورو، چې په دغه پړاو کې سالک په خپل انفسي سیر کې له دوو لارو سره مخامخېږي او په همدې مقام کې یې هغې لارې ته لارښوونه کېږي، چې هغه د نیکو صفاتو او د حق تعالی د روښنايي د لوري څرګندوي دي. نو کله چې سالک له دغه پړاوه تېر شي، په خپلې رواني لړۍ کې بل

[1] بایزید روښان، خیرالبیان (پېښور: پښتو اکیډیمي)، ۲۱۸مخ.
[2] ایضاً ۲۲۹ مخ.

مقام ته پورته کېږي، ږومبنی مقام نفي وي. دغه نفي په زړه پوري تکاملي او دیالکتیکي نفي ته ورته ده او د حقیقت مقام ته داخلېږي.

ج : د حقیقت مقام:

په دې ډول د حقیقت په مقام کې سالک هغه حالت پیدا کوي، چې د پیغمبرانو وي. خفي ذکر کول پکې دایمي مساله ده او له دې لارې باطني صفایي (دروني سپېڅلتیا) ته رسېدل امکان پیدا کوي. د بایزید په مقاماتو کې خفي ذکر ډېر ارزښت لري. د حقیقت له مقام څخه وروسته سالک د معرفت مقام ته رسیږي.

د : د معرفت مقام:

دا مقام د انبیاړو د راز مقام دی. سالک په دې مقام کې د حق دیدار ته رسېږي. په هرڅه کې د ذات الهي جلوه لټوي او څلور شرطونه لري. سالک باید دغه شرطونه پرځای کړي:

۱_ یعني نفساني غوښتني باید ترک کړي،
۲_ هېڅ ډول حرص ونه لري،
۳_ شهوت باید پرېږدي،
۴_ طمع باید هېڅ په ذهن او فکر کې ونه گرځوي.

سالک باید له دغه شیانو په کلکه ځان وژغوري. خیرالبیان لیکي:

"او بایزید! د معرفت زده د یگانه گی زده او چار یې هغه ده چې هر چار زما په حضوري کا ادمیان."([1])

او په بل ځای کې راوړي:

"گوره! په معرفت کې مقام د قربت د وصلت و د وحدت سکونت دی، په تا دې وي اعلام او عارف واجد مقرب واصل موحد مسکین وي عیان."([2])

په دې ډول که د هگل درې گوني فکري مراحل په نظر کې ونیسو، نو د شریعت مقام د تېز (حکم) پړاو دی او د معرفت مقام له انتي تېز سره ورته والی لري. البته دا په فکري او رواني بهیر کې مطالعه کېږي. له دغو مراحلو او پړاوونو څخه د معرفت مقام خاص ارزښت لري.

څکه د بایزید په قول د معرفت په مقام کې د قربت، وصلت، وحدت او سکونت ته نژدې کېدل دي. یعني له کثرت څخه د وحدت پر لور فکري حرکت دی. په معرفت کې قربت حاصلېږي.

هـ : د قربت مقام:

په دې مقام کې یوازې د سالک غوږونو ته د حق اواز وررسېږي، د مخلوقاتو اوازونه ورته د حق تسبیحات ښکاري او د سماع په خوند هم پوهېږي. خیرالبیان دغه

---

[1] ایضا، ۲۵۳ مخ.

[2] ایضا، رر

فکري حالت په دې ډول څرګندوي:

"ګوره! هر علم زما له علمه دی، هر نوم زما له نومه دی، هر زور زما له زوره دی، هر اواز زما له اوازه دی، هر رنګ زما له رنګه دی، هره ستروي (لويي) زما له لويې ده، هر ښاپست زما له ښاپسته دی، هره تياره زما له تاريکۍ ده، هره روښنايي زما له روښنايي ده، هر قهر زما له قهره دی، هر رحم زما له رحمه دی، زه له هرڅه سره يو يم، په تا دې وي اعلام."[1]

و: د وصلت مقام:

سالک په دغه مقام کې خپل اوصاف هېروي، اورېدل، ونيول، تلل، هرڅه يې د حق تعالی په ذات وي، بې له خدايه بل هېڅ نه ويني. د وصلت مقام داسې مقام دی، چې سالک لا پکې خپله هستي نه وي ورکه کړې.

ز: د وحدت مقام:

د وحدت مقام کې سالک خپله هستي فنا کوي، د بشريت اوصاف يې پای ته رسېږي او رباني اوصاف پيدا کوي. په دې مقام کې د خپلې هستۍ احساس هم خفي شرک دی. په دې ډول سالک پکې له شرک نه فارغ دی.

د هګلي مېتود له مخې ددغه مقام په ديالکتيکي نفي

---

[1] ايضا، ۲۶۳ مخ

PDF Compressor Pro

سره د فکري بهير د سنتيز پړاو يعنې د سکونت پړاو ته رسېږي. په ړومبنيو پړاوونو کې هم دغه مېتود د انطباق وړ دی. بايزيد روښان د خپل الهامي اثر خيرالبيان په حواله څو واري د خپل مسکنت مقام تثبيتوي. په دې ډول:

"گوره! آدميان زما په هستی کـه(ې) دي، زما هستي ده په آدميان. لکه کبونه په اوبو او اوبه په کبو کې، لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هستي په ما ژوندی دی آدميان، په تا دې وي اعلام."([1])

آيا په دې ډول:" کب چې په اوبو کې گرزي مخ يې و اوبو ته شي هستي هر لور ته، چې و جاروزي مخ يې و هلته شي د آدميان."([2])

بايزيد په خپل انفسی سير کې د ټولو مقاماتو تر نفي وروسته عالي پړاو ته رسېږي، د حق تعالی په مقام کې مسکنت اختياروي. دغه وروستی پړاو په خيرالبيان کې په دې ډول څرگند شوی دی:

"گوره! زما خوښي ده، چې مې په يگانه گی وپېژني، چې وپژني بيا مومې زما حياتي، بقايي، مال، ملک، توانگري، عزيزي، قراري، خوی راحت تر (و) به مسکين شي عيان."([3])

او يا په دې ډول، چې وايي:

---

[1] ايضاء، ۲۶۹ مخ

[2] ايضا، ۲۶۹ مخ

[3] ايضا، ۲۸۹ مخ

"ګوره! ورمندن په سکونت کې په عارف مسکین هغه دی، چې له غښتې قرار اوسي، نه دې غواړي زيات زما له حياتي له بقايي له مال له ملکه، نه دې غواړي ب(ې) زما له توانګرۍ له عزيزۍ له قراري زما له خويه له راحت که غواړي هيڅ کله نه به مومي ته باور کړه په دا وينا، چې دی کلام."[1]

د مسکنت مقام د تفکر او انفسي سير له مخې د بايزيد وروستی او عالي پړاو دی، چې هغه ځان په هغه هستۍ کې محوه کړي، چې د هغه له شاه رګ څخه هغه ته نژدې دی. په دې مقام کې ددغه هستۍ او مسکين توپير مسکين لپاره شرک دی.

ح : د سکونت مقام:

په دې مقام کې د سالک روح آرام مومي، غوږونه، سترګې، پزه، هرڅه د حرامو له اورېدو، ليدو او بويولو نه فارغ وي، يعنې بې له خدايه د هيڅ څيز احساس هم نه کوي. د سالک بدن که په ظاهر کې هرڅه کوي، اثر يې روح ته نه رسيږي. سالک ته حکم دی، چې تر مرګ دمخه ځان ووژني، روح يې په دې دنيا کې د بدن له قيده آزاد دی، بدن خوځي او روح ساکن وي.

بايزيد، چې ځان ته مسکين ويل، ځان يې د سکونت د مقام ښبتن باله.

---

[1] ايضا، ۲۹۰ مخ

د معاصرې ساه پوهنې او فلسفې له نظره صوفي په خپلو مقاماتو او په خپل انفسی سير کې د نفې او اثبات پړاوونه طی کوي، خپل ځان په "زه" او واقعي هستۍ کې احساسوي. د بايزيد روښان په مقاماتو کې لکه، چې دمخه مو ورته گوته ونيوله، د حقيقت په مقام کې د باطني (دروني) صفايۍ په لټه کې کېږي او د معرفت په مقام کې ړومبنی مقام نفې کوي.

انساني ځانگړنې نفې کوي، پر نفساني شهواني، طمع او حرص پښې ږدي او نفې کوي يې. د وحدت په مقام کې له کثرت نه تېرېږي او هرڅه واحدويني او د سکونت مقام په واقعيت کې هغه مقام دی، چې د هستۍ او نيستۍ ترمنځ موجوديت لري او هغه د هگل په قول د (کېدون يا شول) حالت دی. هگل وايي: "څرنگه، چې هستي او موجوديت په زمان کې واقع دي، متحرک او د تغيير په حال کې دي، نو اضداد او تناقضات په خپل نفس کې لري. حرکت له يو پړاو نه بل متناقض پړاو ته له تېرېدو بل څه نه دی، د ديالکتيکي حرکت عمومي نظري شکل له دې پرته بل څه نه دی. لومړی "د هستۍ" پړاو دی او دا د اثبات مرحله ده. دوهمه د "نيستۍ" پړاو دی، چې د نفې پړاو دی او دريمه د "کېدون يا شون" (شدن) مرحله ده، چې ترکيب يا د هستۍ او نيستۍ مرحله ده. په دغه لړۍ کې په دغه پړاوونو کې د اثبات او نفې له مراحلو د "شول" مفهوم راووځي. صوفي دغه مفهوم په خپله شخصي تجربه کې په غور سره درک کوي. دا داسې مفهوم دی، چې په زمان کې واقع دی.

د لويديزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بايزيد روښان مقام

په دې برخه کې اړه ګڼو لږ څه د هګل د افکارو او شرقي تصوف په باب تأمل وکړو.
مهمه خبره دا ده، چې د هګل د معرفت بهير په ذهني او فردي حدودو کې، چې له لاک څخه تر کانت پورې زماني حدود کې پاتې دي، نه متوقف کېږي، بلکې د معرفت پر عيني تظاهر باندې (په مدنيتونو کې د روح د تصاويرو په صورت او وروسته د علم ترحده لوړوالي) کې ورته پاملرنه

کوي. دا هغه دنده ده، چې لږ تر لږه د "معرفت د تیورۍ" په وړاندې مطرح ده. یعنې د معرفت تاریخ په مشخص شکل په بېلا بېلو مدنیتونو کې لږ تر لږه د تحقیق وړ ده او په خپله سخت کار دی. مارکس وایي، چې په "هګلي انجیل" یعنې فنومنولوژۍ کې لومړی فرد پر (عاقل) شعور بدلېږي او له نړۍ سره د (معقول) محمول په توګه مقابل کېږي، چې د هغه په برکت ژوند او تاریخ د شعور په مختلفو مناسباتو کې د هغه پر محمول بدلېږي.

هګل د پدیدې او تحلیل له لارې غوښتل خپله فنومنولوژیکه پوهه ټینګه او مستدله کړي او خپل حکم، چې د "مطلق ایده" ټینګه ستنه وه، د مثلث پر اساس ورته بدلون ورکړي، تز، انتي تيز او سنتيز داسې شکل دی، چې په نابشپړه توګه د کانت او په بشپړه توګه په ذهني ایدیالېزم کې ریښې لري.

دا حکم په دې ډول دی:

۱ ـ منطق،

۲ ـ طبیعت (انتي تيز)

۳ ـ دایده متحوله اشکال (د سنتز په ډول) مطلقه روح.

د هګل په عقیده دا "مطلق" روح دی، چې هرڅه د هغه نتیجه ده او د ټولو شیانو ترمنځ اړیکې د هماغه روح په واسطه امکان پیدا کوي. دغه جهاني عقل " یا "جهاني روح" (Wiltgeist) یا (مطلقه ایده) هغه څه دي، چې د نړۍ له

پیدا ایښت څخه یې دمخه موجودیت درلود او موجودیت یې د طبیعت په جهان پورې تړلی نه دی.

داسې ښکاري، چې د (مطلق روح) په باب د هګل عقیده، چې بې له شکه د هغه هدف تري خالق او واجب الوجود دی، دا دی چې دا ارواح په خپل "فیضان" سره په نړۍ کې "بدلېږي" او بېرته خپل اصل ته ورګرځي. د هګل دغه مفکوره یعنې د (فیضان) مفکوره د خدایي مبدا په ذهن کې ژوندۍ کوي. هګل "د فیضان"(*) مفکوره د آسماني عرفان او آسماني عرفان د قدس اکوستین او بیا هغه له فلوطین څخه اقتباس کړې ده. اړه ده دلته لږ شان ددغه متقابلو اثراتو په باب لږه رڼا واچوو.

وایي، چې "فلوطین" شرقي عقاید او فلسفه د هغه مسافرت په ترخ کې، چې ایران ته یې وکړ، زده کړل. ایران ته د فلوطین د مسافرت په باب ځینو مورخینو او له هغه جملې

---

* فیضان یا فیض په لغت کې تویدل، ورکول او د زیات باران په مانا، په اصطلاح کې په زړه کې د هغه امر القاء ده، چې د الهام په ډول په زحمت سره حاصلېږي.
حق تعالی د فیض یا فیضان مبدا.
القدس او فیض مقدس.
فیض القدس: د ذات د اولیت پر اساس د هغه د تجلی مانا لري او د هغه ذات باطنیت څرګندوي.
فیض مقدس: هغه وجودي تجلی ده، یا د ځینو صوفیانو په عقیده آسماني تجلیات دي، چې د استعدادونو په مقتضی د ظهور موجب ګرځي او همدارنګه فیض واسطه، له مفهوم څخه هدف کامل انساني دی، چې د خلکو او حق ترمنځ واسطه دی.

PDF Compressor Pro

مرحوم فروغي په خپل اثر سير حكمت كې كښلي:

"فلوطين په اسكندريه كې د امونيوس ساكاس په خدمت مشرف شو او له هغه سره د ملګرتيا له بركته يې فلسفه او عرفان زده كړل او ويې غوښتل، چې د ايرانيانو او هنديانو له حكمت سره آشنا شي. هغه ددې هدف لپاره د روم له امپراتور "ګرويانوس" سره چې د اردشير ساسانې له زوى، شاپور سره يې جنګ و، ايران ته راغلى و."(١)

د نوموړي اثر د ليكونكي په قول د فلوطين نورو پيروانو هم ايران ته سفر كړى، چې د فلسفې په تاريخ كې ثبت دى. ددغو مسافرتونو په باب ليكي:

"امپراتور ژوستينان د نوي افلاطونيانو يوه ډله فلاسفه د بت پرستۍ له لامله د خپل حكومت له قلمروه ولېږل. دغه پوهان ايران ته راغلل او د انوشيروان د كسرى په دربار كې يې ډېر ښه هركلى وشو.

د جند شاه پور سلطنتي مدرسه دوى ته وركړ شوه، دغه مدرسه يو خل بيا د فلوطين او د هغه د ملګرو تر ستنېدو وروسته بلې ډلې ته، چې فارس ته لېږل شوې وه، وركړ شوه او په حقيقت كې د اسكندريې حوزه جند شاپور ته ولېږدول شوه".(٢)

---

[1] عميد زنجاني، تحقيق و بررسى در تاريخ تصوف. (تهران دارالكتب اسلاميه، ١٣٤۶)، ۶٧ مخ

[2] ايضاء

ددي ټکو له ښرګندولو څخه زموږ هدف دا دی، چې لږ تر لږه ښرګنده کړو، چې پر لویدیزه فلسفه باندې د شرقي فلسفې او تصوف پر اثراتو سترګې نه شو پټولای.

په دغه فکري جریانونو کې یو ډول ورته والی او مشابهتونه لیدلای شو. دغه ورته والی موږ په راوروسته فلسفي لیدتوګو او تصوفي ښوونځیو کې وینو. په هر حال اوس راځو اصلي مطلب ته.

د "برهمن" له نظره د ټولو موجوداتو منشاء واحده ده، ښرنګه چې له اوره سپرغۍ الوځي، همدارنګه جزیي روح له کلي روح څخه منشاء اخلي او لکه ښرنګه، چې د ټولو اوبو منشاء یو بحر دی، نو ټولې اوبه او باران که هر ډول دي، بېرته بحر ته ستنېږي.

په اسلامي فلسفه او عرفان کې هم "فیضان" لرغونی ماضي لري. شیخ اشراق هم په (غربت غرب) کې د روح دغه حرکت له یووالي څخه "بېګانه ګي" یا غربت ته تمثیل کړی دی. انسان له علوي نړۍ څخه، چې په شرق کې وجود دی، سفر پیلوي او په "سفلي" عالم -چې په غرب کې یې هستي بولي- د تن په زندان کې بندي شوی دی. دغه مفکوره په شرقي ذوق او خلاقیت کې ډېره ستره سرچینه شوه، چې په شرقي عرفاني ادبیاتو کې یې ځای پیدا کړ. اقبال وایي:

نعره زد عشق که خونین جگری پیدا شد
حسن لرزید که صاحب نظری پیدا شد
فطرت آشفت که از خاک جهان مجبور
خود گری، خود شکنی، خود نگری پیدا شد
خبری رفت گردون به شبستان ازل
حذرای پر دلیان، پرده دری پیدا شد
آرزویی خبر از خویش به آغوش حیات
چشم واکرد و جهان دگری پیدا شد
زنده گی گفت که در خاک تپیدم همه عمر
تا از این گنبد دیرینه دری پیدا شد.

زیاتره صوفیان د "فیض اقدس" او "فیض مقدس" په باب خبرې لري. فیض اقدس یا ازلي قضا او د اشیاوو ثبوت دی، خو د هګل په نظر "مطلق روح" مشخص او عیني دی، د شعور په تحلیل سره روح خپل ځان کشفوي او د طبیعت، انسان او تاریخ ماهیت توصیفوي او د هغه د پراختیا او انکشاف په اثر تاریخ منځ ته راځي.

هګل وایي: فلسفي فعالیت د "حقیقت" د منځ ته راتلو سبب کېږي. هغه څه، چې دا حقیقت نفي کوي، خطا دی. خو هیڅ شی مطلقه خطا نه ده. د فکر حرکت مخ په وړاندې خپله ړومبۍ مرحله نفي کوي، خو دا نفي هم په مطلقه مانا نه ده، بلکې د تېر حالت رفع او ارتفاع ده یعني خطا رفع کوي، خو د حقیقت مجموعه د نوې "ارتفاع" پړاو نه بولي.

په دې ډول فلسفه يو "تاريخي" او "نسبي" ليد دی، ځکه حقيقت هر وخت د نوسان په حالت کې دی او د فلسفې تاريخ د حقيقت تدريجي او دايمي راسپړنه ده. په تاريخ کې او پخپله د کلي روح فعال اړخونه دي، چې مطلق روح واحد او يوازينی جوهر اساسي مقوله ده. ټول او هرڅه د هغه په لوري اړه لري او هغه ته بېرته ورګرځوي او يوازې يو روح دی، چې د ټولو شيانو څرګندوی دی. هګل هم په مونيزم (د نړۍ په يووالي) معتقد دی، خو اسلامي عرفان پر توحيد عقيده لري، نو په دې ډول نتيجه اخيستلای شو، چې دا دواړه سره توپير لري او د هګل مونيزم له عرفاني وحدة الوجود سره تشبيه کول يوازې د کار اسانول دي.

خو د مولوي دا نفي د يو عارف په توګه هم مطلقه نفي نه ده، بلکې د تېرو حالتونو نفي ده،چې وايي:

از جمادی مردم و نامی شدم
و زنما مردم ز حيوان سر زدم
مردم از حيوانی و آدم شدم
پس چه گويم که ز مردن گم شدم
بار ديگر از فلک پران شوم
و آنچه اندروهم نايدآن شوم...

د صوفيانو او له هغه جملې د روښان په افکارو کې همدا حقيقت يعنې په زمان کې د هستۍ موقعيت ډېر په زړه

پوري دی. که صوفي له مقاماتو خبرې کوي، په دې مانا ده چې د زماني په پروسه کې خپل موقعيتونه او مقامونه ويني او تجربه کوي. پرونۍ ورځ شاته پرېږدي، نفې کوي يې، ځټ ته نه ګوري، هغه د نن په مقام کې موقعيت لري او هغه هم د نفي په حالت کې دی. د راتلونکي په لور ګام ږدي، صوفي د زمان او هستۍ په واقعيت کې حقيقت لټوي.

بايزيد روښان هم د نورو شرقي اسلامي متصوفينو په څېر هېڅ بيروني قدرت ته نه تسلمېږي. د يوه پوه په قول د شرق صوفي او لويديځ انسان دواړه د پرومته د ارمان لاره غوره کړې او په دوو اساسي ټکو کې سره د عمل او نظر اشتراک لري:

" لومړی دا چې: دواړه سرنوشت ته نه تسلمېږي، بلکې ورسره پنجه وهي، هېڅ بيروني اقتدار نه قبلوي او د لاسبرو سياسي، مذهبي، قدرتونو په وړاندې عصيان کوي. د خپلې ارادې په قوت او ځانګړتوب سره هڅه کوي، چې په خپله د ژوند او هستۍ مانا پيدا کړي او يا يې ايجاد کړي. دواړه د مانا هستوونکي او ايجادوونکي دي او د مانا د پيدا کولو او ايجادولو په هڅه کې ځان مومي او ځان هستوي.

دوهم: دواړه لوړ مقام ته د رسېدو هيله لري، چې هدف هماغه په کمال کې د خپل شعور تحقق دی او دغه تحقق د رباني طبيعت انفجار او انفلاق دی، چې په انساني

موجودیت کې ترسره کېږي."[1]

سره له دې، چې بایزید روښان د نورو متصوفینو په پرتله په خپل کار کې ډېر بېړندی او د پښتني کرکتر له مخې له وخته دمخه عصیان کوي، خو بیا هم پورتنی یاد شوی حالت یې په اړه صدق کوي.

د حالنامې مولف (بشپړوونکی) د بایزید روښان په باب دا ټکي جوتوي، چې د نومورړي ټول موجودیت ته ټکان ورکوي:

"و هر که هستی خود را از هستی من جدا شمارد اعمی است و در هر عدد دلیل احد است و در هر عدد که دلیل احد نه بیند اعمی است. در هر مخلوق دلیل خالق است، هر که مخلوق را بی دلیل خالق بیند اعمی است. در هر حادثه دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم است، هر که حادث بی دلیل قدیم بیند اعمی است و در هر مرزوق دلیل رازق است هر که مرزوق را بی دلیل رازق بیند اعمی است."[2]

بایزید روښان د وحدت په سیر کې همدغه ډول مکاشفې ته رسېږي، هرڅه نفې کوي او یوازې یو واحد ذات ثابتوي.

"و چون پیر دستگیر قدس سره از بحر محیط خبر شد تن

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم" ادب، (کابل: پوهنځی ادبیات و علوم بشری، ۱۳۵۵)، ۲۶مخ؟

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۶ مخ

خود را و جمله عالم را به مثل ماهی به چشم در آن بحر اعظم غرق میدید و چون ماهی در آب و آب در ماهی مشاهده مینمود بدان که چون ماهی نفس کشد در بحر روان و آب دریا با نفس در رود و چون نفس برارد و آن آب همراه نفس برآمده به آب دریا محلق شده روان گردد. همچنین بار دگر با نفس درآید و برآید. هم بر این منوال دید که از دریای محیط آب حیات که ممدزنده گانی ابدان است در می آید و موجب حیات و قیام اجسام گشته باز رجعت نموده.... و محو ذات نامتناهی میگردد. بار دیگر آب دریا و محیط سبب حیات و قیام قالب میشود و همراه این آب در جوی قالب جاریست."[1]

حالنامه وروسته وايي:

"و چون پیر دستگیر قدس سره از خود نیست و فانی گشت، هستی خود را با هستی حق یکی و باقی دید..."[2]

منصور حلاج هم دې پړاو ته څان رسيدونكى بالـه او بايزيد روښان هم، چې خلک او مريدان پر ځان راټولول، په واقعيت کې د رباني انفلاق او انفجار په پړاو کې وو.

نوموړي هغه کسان، چې د توحيد لاره يې نه غوره كوله، مشركان او كافر ګڼل.

كله چې هغه ذوه واري د سيد علي ترمذي او د هغه له

---

[1] همدغه خای

[2] هماغه اثر ، ۵ مخ

مرید اخوند درویزه سره بحث کوي، دویم وار بحث هم بې نتیجې پای ته رسېږي او درېیم وار د هغه د وژلو او له منځه وړلو قصد کېږي. بایزید روښان له هغه ځایه ځان ژغوري. د درېیم وار بحث په نتیجه کې اخوند درویزه د سید علي ترمذي له قوله وایي:

"ایضا بعد از آن جماعت کثیر از مسلمانان یوسفزی با خود همراه بردیم اما این ملعون حاضر نیامد چه از خجالت میترسید پس حضرت شیخنا فرمود که چون این ملعون خود را، بل اتباع خود بمراتب منصور حلاج رسانیده میدانند، باید که این مشکل قول منصور حلاج بکشاید و روشن کند..."[1]

منصور حلاج هم د خپل سیر و سلوک په پړاوونو کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"حقیقه المحبه قیامک مع محبوبک بخلع او صافک والا نصاف باتصافه" یعني د عشق حقیقت دا دی، چې د دلدار په څنګ کې ودرېږې، له خپلو صفاتو تېر شې او د هغه په صفاتو موصوف شې.[2].

منصور حلاج په دې معتقد دی، چې کله انسان خداوندي وحدت اظهاروي، خپله خودي تایېد او

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة، ۱۵۲ مخ

[2] لوی ماسینیون، قوس زنده گی منصور حلاج، "ترجمه روان فرهادی"، چاپ دوم، (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)، ۱۹ مخ

تصـدیقوي، نـو د خـپلې خـودۍ تصـدیق پـه ماهیـت کـې لـه خدایه سره یووالی دی.

د پیـر روښـان مـخالف ترمـذي هـم پـه نومـوړي دا تـور لګـولی دی، روښان منصور حلاج ته نږدې دی.

عبدالقـدوس قاسـمي، چـې د اخونـد درويـزه لـه پیروانـو څخه دی، لیکي:

" د هغـې دوو بحثونـو تفصـیل اخونـد درویـزه صـاحب نـه دی لیکلـی، خـو دومـره وایـي، چـې نـور عالمـان دده د عقلـي اسـتدلال پـه جـواب کـې عـاجز وو. مونـږ پـه عقلـي او نقلـي دلایلـو دې ملـزم کـړو. اجمـالاً دا هـم بیـانوي چـې ددې منـاظر و موضـوع یـوه د شـفاعت مسـاله وه، ځکـه چـې دی د شـفاعت نـه منکـر و او بـل د "همـه اوسـت" مسـاله وه، ځکـه چـې ده بـه د حسن بن منصور حلاج غوندې اناالحق دعوی لرله."[1]

دا بیلـه خبـره ده، چـې آیـا بایزیـد روښـان بـه د ترمـذي او درويـزه اخونـد د دلایلـو پـه وړانـدې عـاجز و او کنـه ددې خبـرې تناقض، صحت او سقم له پورتني قول څخه هم جوتېږي.

خـو د روښـان او حـلاج پـه فکـري جوړښـت کـې یـوازې دومـره تـوپیر بریښـي، چـې منصـور حـلاج پـر چـا بانـدې د شـرک حکـم نـه کـوي، بلکـې خپلـه لاره تعقیبـوي، خـو بایزیـد پـر افـرادو بانـدې د شـرک لـه حکـم نـه پـس پـه ډېـر احتیـاط چلنـد کـوي او

[1] مولانا عبدالقدوس "د بایزید روښان مـذهبي افکـار" پښتـو مجلـه، دوهمـه ګنـه، (پېښور: پښتو اکاډیمی، ۱۹۶۹)، ۷۵ مخ.

زیات د خپلې عقیدې او رایې اظهار نه کوي. محافظه کاره کېږي، خو منصور حلاج خپله نعره په جهر وایي.

*　　*　　*

معاصر فیلسوف سارتر هم دا ډول عقیده لري، چې د انسان د هستۍ په ژورو کې د علو هیله ځای لري. انسان غواړي په نهایت کې له هرڅه لوړ وي. په ټولو نړۍ لیدونو کې د انسان او خدای د اړیکو مساله ځای شوې ده او که لږ غور وکړو، دغه مساله په دوه ډوله مطرح ده. یوه دا چې انسان هیله لري، چې پخپله رب النوع اوسې او یا دا چې د واجب الوجود مریې او بنده وي. دغه مسالې په انساني ټولنو کې دوه ډوله فرهنګ ایجاد کړ. په دې ډول، چې:

انسان د رب النوع کېدلو پر فرهنګ متکې وي او بله دا چې د انسان اتکا د بنده ګۍ پر فرهنګ وي. دغه دوه ډوله فرهنګ دوه بېلابېل او متضاد طرز فکرونه، نړۍ او جهانونه ایجاد کړي دي.

لومړۍ ډله هڅه کوي اوسنۍ نړۍ، طبیعت او ټولنه خپلو عالي مدارجو او کمال ته ورسوي. همدا یې اساسي هدف ګرځي، خو دویمه ډله د بنده ګۍ ډله عالم، نړۍ او طبیعت موقتي او د لږ وخت لپاره او ژوند وسیله ګڼي او په بله نړۍ کې انساني کمال او بهتره دنیا ځان ته ګوري.

په دغو دواړو برخو کې زیات مثالونه شته په اساطیرو کې:

"وايي چې پرومته غوښتل د ارباب الانواع په قدرت او وس وپوهېږي او له هغو سره سيالي وکړي. بالاخره په دغه رمز پوه شو او اور يې د خدايانو له خدای "زوس" څخه پټ کړ. د ارباب الانواعو رب النوع "پرومته" په کار په قهر شو، امر يې وکړ چې په سمندر کې يې په يوې ستړې پرخې پورې وتړي او شهباز ته يې امر وکړ، چې د هغه ځيگر تر ابده ځيرې کړي، خو پرومته پر ټولو ارباب الانواع باندې لعنت وايه. يوه ورځ د ارباب الانواعو د مشر استازی هرمس د هغه ليدو ته ورغی، پرومته ورته وويل: ای هرمس! د عذاب په دغه سختو شيبو کې دې ته حاضر نه يم، چې خپل برخليک ستا د خوښيو او خوشاليو پر برخليک باندې بدل کړم. زه خوښ يم چې په همدغې ډبرې پورې تر ابده تړلی اوسم، نه دا چې ستا د وفا داره استازي په څېر د خدايانو د خدای بنده اوسم".([1])

د نړۍ په معاصرو ادبياتو کې هم دا مثالونه ليدلای شو. نيچه وايي:

"که واجب الوجود موجود وي څرنگه امکان لري، چې زه يو له هغو څخه نه اوسم." يا دا چې:" افسوس پر هغو کسانو چې عاشق دي، خو نه شي کولای په خپل ترحم لاسبری شي. يوه ورځ راته شيطان وويل: ان رب النوع هم د ځانگړي جهنم

---

[1] سيد بهاوالدين مجروح، ادب، (کابل: ۱۳۵۵)، ۲مخ.

لرونکی وی. د هغه جهنم له بشر سره د هغه زښته زیاته مینه ده او اوس مې واورېدل، چې ویل کېږي واجب الوجود له بشر سره د ترحم په نتیجه کې له ژوند سره مخه ښه وکړه."([1])

داستایوفسکي مشهور لیکوال په خپل مشهور شاهکار برادران کارامازوف کې د خپل قهرمان له خولې لیکي:

"ایران په قهر وویل:

_ آیا واجب الوجود شته که نه.؟

_ نو، آه جدي ده. گرانه واجب الوجود مې شاهد دی، چې خپله هم نه پوهېږم.

_ ته نه پوهېږې، چې له دې ټولو سره بیا هم واجب الوجود وښیې، ته خارجي وجود نه لرې، ته خپله زه یم او نور هیڅ. ته یوازې زما د خیال سیوری یې.

او یا به ښه وي چې ووایې موږ د یو ډول فلسفي افکارو لرونکي یو.

"فکر کوم، نو یم". په دې برخه کې باور لرم، حال دا چې د نورو په باب او د هغه څه چې زما په شاوخوا کې دی او دا ټول موجودات واجب الوجود او شیطان، باور نه لرم، ځکه ماته ثابت شوې نه ده، چې هغوی شته او که یا زما د تصور زېږنده دی او یا زما د شخصیت تدریجي پالنې ته وایي، چې یوازې او له زمان څخه مستقل وجود لري...

نیچه زردشت چنین گفت. قسمت دوم (تهران، ۱۳۵۱)

خو لـه دي زيـات څـه نـه وايـم، ځکـه تصـور کـوم چـې تـه بـه مـا ووهې."(١)

داستايوفسـکي پـه خپـل دغـه مشـهور اثـر کـې د خپـل قهرمـان پـه خولـه ايـوان کارامـازوف لـه خـوا د دويـم شـخص يـا شـايد شـيطان لـه خـولې، چـې د هغـه پـه تـن کـې دى اليوشـاتـه وايي:

"وجـدان! وجـدان څـه شـى دى؟ مـا پخپلـه وجـدان مـنځ تـه راوړى دى، نـو د څـه لپـاره ځـان وزوروم (د عـادت لـه مخـې، د هغـه عـادت لـه مخـې چـې لـه اوه زره کـالو راهيسـې يـې پـه بشـر کـې ځـاى نيـولى، نـو دا عـادت بايـد پرېـږدو او واجـب الوجـود اوسو."(٢)

سارتر په دې برخه کې اوږد تفصيل لري:

وايـي: انسـان هغـه موجـود دى، چـې د رب النـوع هيلـه پـه سـر کـې لـري. هغـه د هسـتۍ او نيسـتۍ د اثـر پـه پـاى کـې دا عبـارت پـه بلـه ژبـه بيـانوي. د انسـان آرزو د مقدسـاتو پـه مخالف جهت کې ده.

انسـان د انسـان پـه توګـه ځـان هيـروي، چـې لـه دې لارې لـه ځانـه رب النـوع جـوړ کـړي. دا عبـارت پـه دې مانـا دى، چـې انسـان لـه هغـه موجوديت څخـه، چـې پـه داسـې شـرايطو کـې يـې

---

[1] داستايوفسـکي. بـرادران کارامـازوف. "د مشـفق همـداني ترجمـه" (تهـران: جاويداهن، ١٣۴۴)، ٧٨٧ مخ.

[2] ايضاء، ٨٠٠ مخ.

لري، ناراضي دی او له هغه موقعیته چې لري خپه دی. په دې ډول د زیات کمال په لټه کې دی او هیله لري، چې ځان کمال ته ورسوي. دا کمال څه شی دی؟ دا کمال د واجب الوجود وجود دی، چې مطلق او کامل دی، خو انسان پوهېږي چې د رب النوع هیله په سر کې بې ځایه ده په دې ډول هڅه کوي چې ځان کمال ته نږدې کړي او ددې لپاره هڅه کوي له بدیو او چټلیو ځان وژغوري."

که موږ تصور وکړو هغه څه، چې ارزښت لري په نړۍ تملک دی او یا که فکر وکړو، چې اعمال له منځه تاکل کېږي او زموږ سرنوشت لیکل شوی دی، نو په ماتې او فنا محکوم یو، خو هغه څه چې څرګند او سم دي په دې ډول نه دي او زموږ اعمال له منځه نه دي ټاکل شوي، ځکه که زموږ سرنوشت له مخه ټاکل شوی وي، زموږ ټولې هڅې به د نېک مرغۍ او کمال په خاطر بې ځایه وي حال، دا چې په څرګنده یې وینو، چې داسې نه ده.

ایریس موردوک، چې د ژان پل سارتر په افکارو کې یې څېړنې کړې، ددغې موضوع د تحلیل په ترڅ کې دې نتیجې ته رسېږي لیکي، چې:

"سارتر موږ ته تشریح کړې ده چې څرنګه کولای شو ځان له دغه تنبل او هوس پال نفس څخه وژغورو. هغه لاره چې نوموړي یې وړاندیز وي، هڅه او فعالیت دی داسې هڅه او فعالیت چې له عالي او فوق العاده هدف سره یوځای دی."(1)

---

[1] ایریس موردوک، ژان پل سارتر، "ترجمه مهدی افشار" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)، ۱۰۹ مخ.

له پورتني بحث څخه څه پوهېدای شو؟

بایزید روښان په خپل فکري، فلسفي او عرفاني سیر کې یو صوفي او عارف دی، خو داسې صوفي نه چې د کوټې او جومات په کونج کې کېني او ریاضت او چله وباسي، بلکې له شور، وجد او عصیان څخه دی. هغه د نورو سترو متصوفینو په څېر د خپل طریقت اتم پړاو ته ځان رسوي او هلته مسکنت غوره کوي. نوموړی خودپرسته شعور د افراط ترحده قرباني کوي. هغوی چې د نوموړي په حالت کې نه دي، مشرکان یې بولي، ځکه د توحید لاره یې نه ده غوره کړې، خو په بل پړاو کې چې کله له کوره ووځي او هجرت کوي، خپلې لارې ته یې فکر کېږي او له تأمل او غور څخه کار اخلي.

بایزید د مذهبي فرقو، سیاسي قدرتونو او مستبدو حاکمانو په وړاندې عصیان کوي، خو د نوموړي عصیان یوازې په تش لاس نه دی، بلکې هغه له عصیانګرو څخه لښکر جوړوي او د هغه د لښکر موجودیت د هغه هدفونو ته د تحقق په لاره کې مبارزې ته دوام ورکوي.

د بایزید روښان فکري طرز لکه، چې دمخه ورته اشاره وشوه د شرقي متصوفینو له کوم یوه سره په بشپړه توګه نه شي ترسره کېدلای، ځکه هغه د هندي فرهنګ اغېزې پر ځان لري. د اسلامي مدنیت د عصیانګرې فرقې اسماعیلیه

اغېزې پرې شته، ډ پښتني ټولنې د فرهنګ تاثيرات له څانه سره لري. په دې ډول ځينو څېړونکيو، چې د هغه فرقې ته (يې) خاصه روشنيه فرقه ويلي،، بې مورده نه ده. په دې اساس د هغه د افکارو څېړنه بايد په ټولو اړخونو کې ترسره شي، نه په يوه حکم سره.

په عرفاني او فلسفي لحاظ بايزيد روښان د اسلامي مدنيت او فرهنګ پښتون نماينده دی. هغه په پښتني ټولنه کې د يو عارف او صوفي په توګه تفکر او تامل کړی دی. که په نورو ټولنو کې د هغو متفکرينو او فلاسفه وو مسايل مطرح کړي، بايزيد روښان په پښتني ټولنه کې د انساني موجوديت په باب د خپل دوران مسايل د يوه صوفي او عارف په توګه مطرح کړي، خو د وخت ستونزو او سياسي شخړو په خپله ده ته زياته موقع نه ده ورکړې، چې زيات فکري کار او هلې ځلې وکړي او پر هغه څه، چې فکر کوي هغه د زياتې پخوالي درجې ته ورسوي.

دریم څپرکی

له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو پرتلنه

د درویزه اخوند لـه خـوا پـر بایزیـد روښـان بانـدې د اسماعیلیه عقیدې اتهام او یا هغه ته منسوبول څه نوې خبره نـه ده. پـه زیاتو څېړنو او لیکنو کې ورتـه محض اشارې شوې دې. دغـه "انتساب" یـو خـو د بایزیـد روښـان د سرسـخته مخالف اخوند درویزه لـه خوا شوی او لـه بلې خوا د بایزید روښان پـه خپلو آثارو کې هم پـه دې بـاب مطالب موجود دي.
د اخونـد درویزه پـه آثارو کې پـه دې بـاب پـه زړه پورې مسایل

بیان شوي دي. کېدای شي نوموړي دغه عقیده له بایزید روښان سره د مباحثې په نتیجه کې پخه کړې وي، موږ په بله برخه کې په دې باب خبرې کوو.

خو کله چې د بایزید روښان په آثارو کې پلټنه کوو، دغه ډول طرز فکر تر زیاته حده په حالنامه کې جوت او ثرګند شوی دی. مولینا عبدالقدوس د بایزید روښان په باب په خپلو ثرګندونو کې مخالفې او موافقې نظریې تبویب کړې دي. یوه یې د اخوند درویزه او د مغلو مؤرخینو نظریه ښودلې. بله یې د استاد قیام الدین خادم نظریه، دریمه یې خپله نظریه چې نسبتاً "غیر جانبدارانه" یې ښودلې ده. خو کله چې د ډاکتر محمد شفیع د رسالې په باب، چې "بایزید انصاري" نومېږي او د انګرېزي انسایکلوپیډیا اف اسلام په نوي ایډیشن کې خپره شوې، لیکنه کوي، دې ټکي ته ګوته نیسي چې د ډاکتر محمد شفیع نظریه څکه ډېره غیر جانبدارانه ده، چې هغه ته د بایزید روښان لومړني ماخذونه یا آثار لاس ته ورغلي دي او د هغې پر استناد یې کښلې ده. هغه لیکي:

"د ډاکتر محمد شفیع صاحب مضمون ډېر وزني په دې دی، چې ده ته د بایزید مقصود المؤمنین او حالنامه دوه نوي کتابونه دستیاب شوي دي او د حالنامې نه ده ډېر معلومات اخذ کړي دي."(١)

---

١ محمد شفیع "بایزید انصاری"، پښتو مجله (پېښور: پښتو اکېډیمی، ١٩٥٩)، ١٩ مخ

په دې ډول په دې تاکلي برخه کې د بايزيد روښان د عقيدې د روښانتيا لپاره د هغه د خپلو آثارو لکه مقصود المؤمنين، فخرالطالبين او خاص ډول حالنامه او نور عمده آثار دي. بايد ياد کړو، چې څو کاله دمخه د بايزيد روښان په نړيوال سيمينار کې چې په کابل کې (۱۳۵۴ کال) جوړ شوی و او مقالې يې د "روښان ياد" په اثر کې چاپ شوي دي، په هغو مقالو کې هم په دې باب کومه جوته او څرګنده يادونه نه شته.

له نېکه مرغه اوس، چې د حالنامې اصل متن په لاس کې دی، هيله ده چې نور آثار هم ترلاسه شي، نو په زغرده ځينې ادعاوې په ډاګه کولای او ځينې ردولای شو. د موضوع د ښه تحليل لپاره به هڅه وکړو د بايزيد روښان د "باطنيه" عقيدې په باب د اخوند درويزه د خپلو آثارو پر استناد په سيده او ناسيده توګه څرګندونې او له هغه وروسته لومړی د اسماعيليه عقايدو لنډ جاج او بيا د بايزيد روښان په آثارو کې د هغو اثرات وڅېړو.

PDF Compressor Pro

اخوند درویزه او د بایزید اسماعیله یا "باطنیه" افکار

کله چې د بایزید روښان په باب د اخوند درویزه عکس العمل وینو، حتماً دا ذهني تپوس رامنځته کېږي، چې نوموړی ولې په دومره ستغه ژبه او ناوړه کلماتو د بایزید روښان نوم یادوي. حال دا چې د بایزید روښان په ټولو آثارو کې هیڅ کله چاته مشخصې بدې رذې نه شته، بلکې له عامو مسایلو سره چلند کوي. خو درویزه هڅه کوي، چې په خپلو آثارو کې د بایزید روښان د اسماعیلیه عقایدو په ارتباط غیر علمي، غیر مستند او ناروا تورونه ولګوي.

اخوند درویزه هم په تذکرة الابرار او هم په مخزن کې د پیر روښان په اړه ناوړه کلمات استعمالوي او هم زیات

عقیدتي شیان پرې یا خو تور لګوي او یا یې ورته منسوبوي. یو له هغه انتسابونو څخه د "اسماعیلیه" او "باطنیه" عقایدو په ارتباط مساله ده، چې بایزید روښان ته نسبت کېږي، خو هم په مخزن او هم په تذکره کې د بایزید روښان په باب ځینې ضمني مطالب شته. د مثال په ډول کله یې د علمیت په باب خبرې کوي، کله یې یو عامي سړی بولي، وایي چې: د هغه د اثر خیرالبیان جملې او عبارات سم نه دي او کله یې د زهد او ریاضیت په باب خبرې کوي، خو په دې ترڅ کې د اخوند درویزه ړوند تعصب او د وګماتېزم هم جوتېږي. کله چې نوموړی د بایزید روښان په باب خبرې کوي، هغه د اهل سنت او جماعت او اهل تشیع په باب هم څه وایي. هغه په بېرحمانه ډول اهل تشیع غندي او هغوی اباحتي بولي. وایي:" و در معرفة المذاهب است، شیعه علی را از اصحاب دیگر افضل دانند و هر که علی رضی الله عنه را از دیگر اصحاب دوست تر ندارد او را کافر گویند. انتهی کلام و در مجموع ملکی آورده است. بدانکه مذهب اباحت دیرینه است مخفی بود..."[1]

اخوند درویزه په جدي توګه د اهل تشیع مخالفت کوي او په دې باب مفصل بحث کوي. دغه راز نوموړی په ډېر مهارت او زیرکۍ سره په یوه مجلس کې د ښځو او نارینه وو

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۷۳ مخ

یوځـای کېدنـه غنـدي، لکـه چـې د قبـايلي پښتنـو پـه فـرهنګ کـې دود نـه ده او د مشـــهور اســماعيليه رهبـر حکـيم ناصـر خسرو بلخي په باب يو حکايت راوړي ليکي:

"... نقـل است کـه چـون ناصـر خسـرو عليـه الرحمـه زنـان را و مـردان را در جمعيـت و در ذکـر جلـی ميفرمايـنـد. خواجـه از خواجـه هـای تـرک بـدو نوشـته، چونکـه خـلاف شـريعت بجـا آورديـد، آتـش را بـا پنبـه جمعيـت نمـی باشـد، مګـر بـه فسـاد يکـديګر کـه ايـن هنګـام حضـرت ناصـر خسـرو صـندوقی تراشـده و پنبـه و آتـش را در ان بـالای يکـديګر تـه ترتـه نهـاده روان کـرده و نوشـته کـه نظـر مـردان ايـن قـدر تـاثيری دارد کـه آتش با پنبه فساد و عناد نمی ورزد..."[1]

يـاد شـوی حکايـت ددې لپـاره راوړی شـوی، چـې ځينـي کسـان خپـل نسـب علي رض کورنـۍ تـه رسـوي، سـره لـه دې چـې کرامـات بـه ولـري، خـو نومـوړی تـرې داسـې نتيجـه اخلـي، چـې سمه او پرځـای لاره پـه اهـل و نسـب نـه، بلکـې د سـنت جماعـت په لاره تينګار کول دي.

دغـه راز نومـوړی د شـرق نـامتو پـوه او فيلسـوف شـيخ الـرئيس ابـوعلي سـينا، چـې پـلار يـې د اسـماعيليه فـرقې مشـهور داعـي و، د پـوهې او علـم پـه برخـه کـې مثـال راوړی. ليکي:

---

[1] همدغه ځای

" و ایاضا سعادت صراط المستقیم بر علم نیست چه شنیده باشی که بوعلي سینا امام اهل منطق بنهایت علوم رسیده بود اخرالامر رفت و این بایزید نیز قدر تحصیل کرده بوده به آیت باری تعالی موقوف بر فضل و عطا اوست."(1)

نوموړی د بایزید روښان د پیرۍ په مقابل کې د علم او فضیلت مقام هم غندي او وايي، چې ابن سینا هم ډېر عالم او فاضل شخصیت و، خو همداسې لاړ.

د اخوند درویزه لپاره زهد او ریاضت هم اساسي مسأله نه ده، په تېره د بایزید روښان په باره کې هغه ددې بعد او اړخ درلودلو او غندلو لپاره شیخ صنعان(*) مثال راوړی او لیکي:

"... اما اکثرا این مردم اهل صلاح و اهل علم میباشد، اما چون هدایت باری تعالی موقوف بر انساب نیست چه اکثر اولاد پیغمبران کافر شده... و ایضا شرف راهی است راست، موقوف بر صلاح و زهد عبادت نیست، چه قصه شیخ صنعان را شنیده باشی که در ریاضت چه جهد ورزیده و کافر رفته و این پیر تاریک در بد(و) احوال چه ریاضت

1 همدغه اثر، ۱۳۷ مخ

* شیخ صنعان، چې د شیخ عطار په منطق الطیر کې یې یادونه شوې، ډېر زاهد او متقي سړی و، چې کله یې په یوه ترسایي نجلۍ زړه بایلود، نو دین او ایمان یې له لاسه ورکړ، شراب یې وخوړل او قرآن یې وسېزه. زنار یې وتاړه او خوګبانی یې کوله. د دوستانو د دعاو له برکته هوشیار شو او له معشوقې یې لاس واخیست بیا نجلۍ په هغه پسې راغله او د هغه دین یې قبول کړ.

اختیار کرده بود آخر الامر به کفر دور افتاد..."(١)

اخوند درویزه په ټولو آثارو کې د بایزید روښان پر ضد د تبلیغ مسأله نه ځنډوي، بلکې دوام ورکوي. نوموړی په مخزن کې هم لیکي:

"اما بعد از حصول مبلغ از علم از روی به سوداگری نهاده تا از سمر قند دو اسپ آورده و به هندوستان برده و چون در موضع کالنجر رسید او را با ملا سلیمان ملحد ملاقات افتاده تا بعد از صحبت و مجالست همدیگر خیالات فاسده و خطرات ناموجهه در دل او متمکن ساخته بحدی که بایزید را کافر مطلق و منکر دین حق گردانید..."(٢)

نوموړی د خپلو انتساباتو په لړ کې زیاتوي:

"...و عوام الناس را دعوت نموده و گفته که بی پیر کامل بخدای راه نیست. پس بیاید من شما را به خدای برسانم، واتیه واتبعوالیه الوسیله را تا ویل مینموده که وسیله بخدایی پیر است...

القصه این ملحد بسیار در باب طلب پیر رسالها نوشته و آیات را محض غلط و غیر محل تاویل میکرده و احادیث مفتریات خود تراشیده در آن درج کرده..."(٣)

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۳۷ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن (پېښور: پښتو اکېډیمی، پېښور، ۱۹۶۹)، ۱۲۲مخ

[3] اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۲ مخ

په زړه پورې خبره دا ده، چې سمرقند ته د اسونو په سوداګرۍ پسې د بايزيد روښان تګ او له هغه ځايه د اسونو رانيول او په هند کې پلورل، دې ټکي ته هم زموږ پام رااړوي، چې سمرقند په هغه وخت کې د منځنۍ اسيا ستر ښار او د اسلامي مدنيت او فرهنګ يو عمده مرکز و. اسلامي علومو، فلسفې، منطق او نورو علومو پکې رواج درلود. ابن سيناى بلخى هلته تګ راتګ او شپې ورځې سبا کړې وې. د اسلامي نړۍ زياتو مشهورو پوهانو او فلاسفه وو نفوذ درلود.

له بلې خوا د تاويل په باب د بايزيد روښان د عقيدې اظهار او څرګندونه هم بې له څه نه ده. کيداى شي بايزيد روښان اسماعيليه افکار يا له ملا سليمان څخه او يا په هند کې (لکه چې د خراسان د جزيزې حجت ناصر خسرو هم د هند په ملتان ښار کې اسماعيليه فرقې لپاره تبليغ کړى و(*) او يا د نورو زده کړو او تاثيراتو په نتيجه کې دا عقيده ګرځولې وي. په هر صورت د تاريخ مرصع ليکونکى هم دغه ډول اظهار نظر د اخوند درويزه له قوله کوي.

خو هغه څه، چې په دې برخه کې خو شبهې دمخه وويل شول يعني د بايزيد روښان په افکارو کې "باطنيه" او اسماعيليه اثرات، ددې ټولو ټکو او مطالبو عمده ماخذ

* ميخائيل. اى.زند په نور و ظلمت در ادبيات ايران په ۹۱ مخ کې ليکلي، چې ناصرخسرو د هند په ملتان کې اسماعيليه فرقې ته رااوښتى و.

اخونــد درویــزه و. کبــدای شــي اخونــد درویــزه دا خبــره ددې لپــاره هــم غځــولې او کبــش کــړې وي، چــې د "اهــل ســنت" او د افغانــانو پــه ټولنــه کــې ښځــې مســتورې وي او لــه نارینــه وو ســره یوځـای ناسـته نـه کـوي او نـور مطالـب... چـې د بایزیـد روښـان د ناسـتې ځـای ورک کـړی او خلـک د هغـه پـر ضـد راحریـک کـړي. د خونـد درویـزه ادعـاوې پـه دې برخـه کـې تـر ډېـره حـده پورې پـه هغـه لیکنـو او څېړنـو کـې، چـې د حالنـامې لـه بیـا ځلي چـاپ او تکثیـر څخـه دمخـه شـوې وې، هسـې تهمتونـه بللـ شـوي دي او یـا د هغـه ذاتـي دښمنـي توجیـه شـوې ده، خـو زمـوږ تنـده پـه هسـې خبـرو او بـې ځایـه تورونـو لګولـو نـه ماتېـږي، اړ یـو بیـا هـم د بېلابېلـو فکتورونـو او عناصـرو پـه رڼـا کـې د بایزیـد روښـان او یـا د هغـه د مریـدانو پـه اقوالـو اسـتناد وکـړو. اړه ده، چـې لومـړی ویوهېـږو اسـماعیلیه فرقـه څـه ډول بنیادونـه او اصـول لـري او وروسـته د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کـې د هغو اثر څومره او څرنګه دی.

ب: اسماعیلیه اصول او پرنسیپونه:

ددې لپـاره چـې لـږ تـر لـږه زمـوږ مقایسـوي څېړنـې تـه لاره هـواره شـي، اړه ده ویوهېـږو چـې د اسـماعیلیه فـرقې اصـول څـه دي او څرنګـه مـنځ تـه راغلـه. څېـړونکي او پوهـان پـه دې عقیـده دي، چـې د اسـماعیلیه فـرقې مـنځ تـه راتلـل او ظهـور د اسـماعیل بـن جعفـر الصـادق او د هغـه د ورورو موسـی بـن

جعفر ترمنځ د امامت پر مسأله باندې د اختلاف په نتیجه کې ترسره شو. د اسماعیل په کورنۍ کې د امامت پر مسأله معتقدین د اسماعیلیه یا باطنیه په نامه یادېږي. دوی په دې عقیده لري، چې له امام جعفر څخه وروسته څرنګه، چې د هغه زوی اسماعیل له پلار څخه دمخه له نړۍ سترګې پټې کړې دي، نو امامت محمد بن اسماعیل ته منتقل شو، چې هغه بشپړ "سابع" بولي. یا د امامت اوومه دوره په هغه پای ته رسېدلي بولي. له محمد څخه وروسته امامان پر دوو ډولو وویشل، یوه ډله یې پټ یا "مستور" امامان وو، چې په پټه به په ښارونو کې ګرځېدل حال دا چې ددې دعات یا دعوت کوونکي به په څرګنده په رابللو مشغول وو. "له پټو یا مستورو امامانو څخه وروسته د امامت دوره عبیدالله مهدي ته ورسېده، چې خپل دعوت یې څرګند کړ او وروسته د هغه اولاد یو په بل پسې امامان دي او هر څوک چې له هغو سره په مخالفت کې مړ شي "مات میته جاهلیته"(1) بلل کېږي.

د اسماعیلیه فرقې پیروانو د خپلې عقیدې په خاطر منظم تبلیغ کاوه. د دوی تبلیغاتو هم منظم او سازماني بڼه درلوده. له اسماعیلیه دعوات څخه یو هم ابو عبدالله حسن بن احمد، بن محمد، بن زکریا، چې په ابو عبدالله رشیعي

---

1 داکتر ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: فردوسی، ۱۳۶۶)، ۲۴۶ مخ.

باندې مشهور و، زيات قدرت پيدا کړ او د افريقا په شمال کې يې دا غالبه دولت چپه کړ او ابو محمد عبيدالله المهدي، چې په سجلماسه کې بندي و، آزاد کړ او ادعا يې وکړه، چې دی د علي د کورنۍ هماغه منتظر مهدي دی او امامت په ده پورې اړه لري. په دې ډول يې د افريقا په شمال کې فاطميه دولت (۲۹۷هـ) جوړ کړ.[1]

د اسماعيليه فرقې يوه مشهوره څانګه د درزيه په نامه يادېږي. ددې ډلې پيروانو عقيده درلوده او يا عقيده لري، چې د خدای روح په علي والعزيز او وروسته د هغه په زوی الحاکم کې حلول کړی دی. ددې ډلې زياتره مشران ايرانيان وو. "لکه حمزه بن علي الزوزني، حسن بن حيدرالفرغاني، چې په اخرم محمد ابن اسماعيل انوشتکين النجاري الدوزي مشهور و."[2]

د اسماعيليه فرقې پيروانو په خپل دعوت او رابلنو کې خاص مراحل ټاکلي او رعايت کول يې او د هغوی دعات هم د خاصو درجو له مخې ټاکل کېدل او وروستۍ مرتبه يې د "حجت" په نوم يادېده، چې ډېرو لږو دعاتو دغه درجه ترلاسه کړه. له هغې ډلې څخه امير ناصر خسرو بلخي يمګاني او حسن صباح دغه درجې ته رسېدلي وو. اسماعيليه د خپل دعوت په لوړو مراحلو کې فلسفه او دين يو له بله

---

[1] هماغه ځای
[2] هماغه اثر. ۲۴۸ مخ

بشپړوونکي بلل او ان ستر فلاسفه يې د انبياوو په ډله کې شمېرل. اسماعيليه وو عقيده درلوده او لري يې، چې پيغمبران عامه سياست تنظيموي او فلاسفه خاصه حکمت. له دې لامله اسماعيليه وو په خپلو رابلنو کې د مدعيونو ذهن مخکې له مخکې له يوناني فلسفې سره اشنا کاوه. دغه راز اسماعيليه وو په فکري لحاظ په اسلامي مدنيت کې ستر رول ولوباوه. اسماعيليه وو په اوونۍ کې يوه خاصه ورځ غونډه کوله، چې ښځو هم د نارينه وو په غونډو کې ګډون کاوه.

اسماعليه وو د عقلي علومو، فلسفې او منطق په پرمختګ کې خاص رول ولوباوه. څرنګه چې د دوی د ظهور شرايط د فقهاوو او محدثينو د لاسبرۍ شرايط او د تعصب دوره وه، چې د استدلال او کلام خاوندانو ته يې زياته موقع نه ورکوله. د بحث او مناظرې غونډې يې ددې سبب شوې. چې پيروان يې له عقلي علومو سره بلدتيا پيدا کړي. "يو له هغو کسانو څخه، چې له کوچنيوالي څخه يې په دغو غونډو کې ګډون کاوه او بحثونه يې اورېدل، ابو علي سينا و، چې د خپل سرګذشت د بيان له مخې يې له پلار او نيکه څخه د فلسفې، حساب او هندسې، روح او عقل په باب زيات څه اورېدلي وو او د هغه اسماعيلي پلار، چې په يوناني فلسفه يې باور درلود، نوموړی يې دې ته اړ کړ، چې فلسفه او

عقلي علوم زده کړي."[1]

اسماعیلیه وو.د اسلامي فرهنگ په پراختیا، د فارسي ادب په وده او تکامل کې، چې ناصر خسرو بلخي یې ښه او په زړه پورې نمونه ده، په زړه پورې ونډه اخیستې ده. خو پردې سربېره دغه فرقې یو لړ اساسي پرنسیپونه او اصول هم درلودل، چې په لنډه توګه یې یادونه کوو:

۱_ باطنیت:

اسماعیلیه فرقه پر باطنیت باندې باور لري، باطنیت یعنې د دیني مدارکو یعنې قرآن او نبوي احادیثو پر دننیو او باطني مقاصدو او معانیو باندې باور درلودل دي.

داکتر سجادي په خپل اثر فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې باطنیه په دې ډول شرح کوي:

"باطنیه. کسانیکه گویند تقید با احکام شریعت وظیفه عوام است که نظر آنها بر ظواهر است و خود را از قید تعلق به شریعت آزاد دانند و اهتمام آنها به مراعات باطن است باطنیه نامند " (نفحات ص ۱۳)[2]

مشهور اسماعیلیه حجت او نامتو عالم او فاضل ناصر خسرو هم په خپل مشهور اثر جامع الحکمتین کې د باطن او

---

[1] ایضا، ۲۴۹ مخ

[2] سید جعفر سجادي، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۴)، صفحه ۸۹.

تاويل خاوندانو عقايد په دې ډول شرح کوي:

"و اهل باطن و تاويل گفتند سخن خدای تعالی اندر قرآن بر سبيل مثل است چنانکه ميگويد "قوله" و لقد خربنا للناس فی هذا القران من کل مثل" و خدای تعالی اين قرآن کريم را به سفارت جبرييل و وساطت محمد مصطفی عليه السلام سوی ما فرستاد که امت مصطفی ايم، بر ما واجب است که امثال را که اندر قرآن است از خويشتن دور نيندازيم، بل قرآن را تنبيه و تحذير خويش دانيم از خدای تعالی و (مثل) بپارسی "مانند" باشد.

پس واجب است بر ما که مانند آنها نباشيم که مثل بر در شان ايشانست، بل از آنها باشيم که مثل نيک در شان ايشان است، چنانکه خدای تعالی گفت: قوله: الذين لا يؤمنون بالآخرة مثل السوء و لله المثل الاعلی و هوالعزيز الحکيم "و اهل (ظاهر) کتاب خدای را بر خويشتن نگيرد و به عذاب خدای هلاک شود..."[1]

د اسماعيليه فرقې پيروان د اياتو او احاديثو پر تاويل باور لري. په ظواهرو باور نه کوئ او پر دې نبوي حديث ټينګار او تکيه کوي، چې:

"ان هذا القران انزل علی سبعه احرف لکل حرف ايه منها

---

[1] ابو معين ناصر خسرو، جامع الحکمتين، به تصحيح و مقدمه فارسی و فرانسوی، (هنری کربين، داکتر محمد معين) چاپ دوم، (کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳)، صفحه۳۷

ظهرو بطن" يعني همدغه قرآن په اوو تورو نازل شوى او هر حرف يې يو ايت دى او هر ايت يې بيرون او دننه لري."[1]

په همدي ډول اسماعيليه فرقه د باطنيت په اصولو کې د قرآن پر ديارلسم آيت استناد او اتکا کوي او وايي، چې: "باطنه فى الرحمه و ظاهره من قبله العذاب" دننه يې له رحمت نه ډک دى او ظاهر يې مخ (له)شکنجې او عذاب نه".[2]

اسماعيليه په دې ډول د قرآني آياتو تاويل موجه لري او پر دې عقيده لري، چې د آياتو او احاديثو په ظاهري مانا باندې شک وکړئ او باور پرې مه لرئ.

۲_ مهدويت:

اسماعيليه فرقه د مهدي آخر الزمان پر ظهور باندې عقيده لري. دوى پر يو نبوي حديث باندې ټينګار کوي، چې وايي:

"لو بقى من الدينا يوم واحد يطوا له ذالک اليوم حتى يخرج من اهل بيتى يملاء الارض عدلا و قسطا حظما وجودا ".[3]

يعني"... که له جهانه يوازې يوه ورځ پاتې شي، هغه ورځ

---

[1] احسان طبری، بررسي های درباره برخي از جهانبيني ها و جنبشهای اجتماعی در ايران، (انتشارات ح.ت.ا، ۱۳۴۸)، ۲۲۷، مخ

[2] همدغه ځای

[3] د زيات تفصيل لپاره همدغه ياد شوى اثر وګورئ.

PDF Compressor Pro

بـه دومـره اوږده شـي، چـې زمـا لـه کورنــۍ څخـه يـو څـوک راپورتـه شـي او هغـه نـړۍ، چـې لـه ظلـم او سـتم څخـه ډکـه ده، لـه عدل او انصاف نه يې ډکه کړي".(١)

د اسـماعيليه وو پـه عقيـده واقعـي او اصـلي معرفـت او درک د زمـان د امـام پېژندنـه ده. هغـوی پـر دې ټينګـار کـاوه، چـې خـدای پېژندنـه او د نـړۍ او کاينـاتو پېژندنـه هـم پـه عقـل نـه ده، بلکې د امام په زده کړو ده.

ناصـر خسـرو مشـهور اسـماعيليه حجـت، متفکـر او شـاعر پـه خپـل يـاد شـوي اثـر کـې د امـام زمـان پـر عقيـده بانـدې د تاويل د اهل باور په دې ډول څرګندوي:

"اهـل تاويـل گفتنـد کـه ايـن سـخن مثـل اسـت بـر کسـانی از امـت کـه همـی گوينـد. مـارا بيـرون از محمـد عليـه السـلام و عتـرت او کسـانی را دوسـت بايـد داشـتن کـه مـارا از ايشـان بـه خدای تعالی نزديکی افزايد."(٢)

نومـوړی پـه دې برخـه کـې امـام زمـان د نـوح او د هغـه لـه بېړۍ سـره تشـبيه کـوي او وايـي هـر چـا چـې پـه دې بحـر کـې پـه دغه بېړۍ لاس کېنښود، هلاک به شي. هغه ليکي:

"و گفتنـد، اعنـی اهـل تاويـل، کنـون ايـن دور محمـد مصطفی است صلی الله عليـه والـه وسـلم بـدين جز مثـل اهـل بيتـی فـيکم کمثـل سفينه نـوح مـن رکبهـا نجـا و مـن تخلـف عنـا

---

1 ايضا، ٢٢٧ مخ

2 ابو معين ناصر خسرو، جامع الحکمتين، ٣٢ مخ

غرق" و هرکه از این امت به حکم این خبر دست اندرین سفینه نزند نه نوح دروست و اندرین کشتی ننشیند، به طوفان جهل و آب فتنه هلاک شود. و گوئیم کین هلاک که خدای مرعا در او ثمود را و اصحاب الراس (را) همی گوید، نه هلاک) جسدي و مرگ بدني است، بل هلاک جهل و ضلالت است و وجوبِ عذاب جاویدان است..."([1])

حسن صباح مشهور اسماعیلیه لارښود د اسماعیلیه د نزاریه څانگې مشر و. هغه به خپل بحث په دې خبرو پیل کاوه، چې عقل بس دی او که نه، آیا عقل د ټولو حقایقو د پېژندلو لپاره کفایت کوي. نوموړي به د خپل عادت له مخې ځواب اورېده، چې عقل د حقایقو د ماهیت د پېژندلو لپاره کفایت نه کوي. هغه به په دې لړ کې په دې خبره ټینگار کاوه، چې انسان ته ښووني لازم دي او هغه ښوونکی، چې زموږ د روح لارښوونه وکړي، د خپل وخت امام دی.

د اسماعیلیه فرقې په عقایدو کې له باطنیت، تاویل او مهدویت څخه وروسته د اعدادو او شمېرکیت یا اسلوب دي، چې ځینې اعداد هم د خاص اهمیت وړ دي او د اسماعیلیه فرقې پیروان پرې خاص ټینگار کوي او پرې عقیده لري.

---

[1] ایضا. ۳۸ مخ

۳_ د اعدادو او حروفو راز:

اسماعیلیه د فیثاغورثي عقایدو تر اثر لاندې د اعدادو په کیت معتقد وو. هغو ته پینځو، اووه، دولسو، څلرویشتو او دیرشو اعدادو اهمیت درلود. د پینځو عدد له مخې پر پینځه جسماني او روحاني حد معتقد وو. اووه عدد خاص ارزښت درلود. له همدې لامله یې اووم امام بشپړ سابع باله. اووم دور یې بې نوموړي پای ته رسېدلی باله. دوی عقیده درلوده، چې اوه آسمانه، اوه ځمکې، اوه سیندونه، اوه ستوري او په اوو ورځو کې د هغو پیدایښت او په سورهء فاتحه کې اووه آیته، د بدن اووه غړي، د اوو عدد د ارزښت رمز دی. په دې ډول نور اعداد هم د خاص اهمیت او رمز لرونکي دي. د اسماعیلیه فرقې یوه شعبه پر حروفو باندې هم زیات ټینګار کوي. لوېي ماسینیون وایي، چې ابن سینا هر توري ته په خاصه مانا قایل و.

۴_ فلسفي او عقلي علوم:

لکه چې دمخه مو وویل اسماعیلیه وو له عقلي علومو او فلسفې سره هم خاصه مینه درلوده. د دوی د کار او زیار له برکته په اسلامي مدنیت او فرهنګ کې یوناني فلسفه رواج شوه. ادوارد برلون په دې باب لیکي:

"په واقعیت کې د هغوی واقعي آئین (چې یوازې د هغوی په پیروانو پورې مربوط وو) فلسفې او التقاطي دي. زیاتره

ایراني او سامي سیستمونه او د نویو افلاطوني او نویو فیثاغورثي افکارو خیني شیان یې هم پور کړي دي."([1])

اسماعیلیه فرقې په خپل وخت او د خپل فعالیت د پیل په شرایطو کې یو منظم سازمان درلود. یوه منظمه هیراشي پکې مسلطه وه."د دغه سلسلې په راسر کې یو خلیفه و. هغه به خپل حجتونه اوو جزیرو ته استول او له حجت نه وروسته یې داعي، چې په مطلق اوماذون وېشل کېدل مطلق تبلیغ حق نه درلود، خو ماذون د تبلیغ حق درلود او له هغه وروسته د مستجیب په نوم مقام و".([2])

دغه راز ځیني اسماعیلیه معتقدین پر دې باور دي، چې د اسماعیلیه او متصوفینو ترمنځ د عقایدو اشتراک موجود دی. اسماعیلیه پر اوو عدد باندې زیات ټینګار کوي. ځیني صوفیان هم خپل عقاید پر اوو عدد باندې تعبیروي. اسماعیلیه "امام" ته په خاص ارزښت قایل دي، خو صفویان (پیر) او مرشد ته ورته اعتبار ورکوي. اسماعیلیه پر تاویل عقیده لري. صوفیانو هم د تاویل له څرنګوالي څخه ګټه اخیستې ده.([3])

لکه چې دمخه مو هم ورته لږ څه اشاره وکړه اسماعیلیه

---

[1] احسان طبری، بررسیها در باره برخي از جهانبیني ها و جنبشهای اجتماعي در ایران (انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)، ۲۲۸ مخ

[2] همدغه اثر، ۶۰ مخ

[3] د زیات تفصیل او معلوماتو لپاره وګورئ "علاوالدین عطا ملک جویني، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او اکبر عشیق کابلي په اهتمام، بنګاه کتاب مشهد، نماینده انتشارات دانشګاه شهباز آزاد مهر، مقدمه له ۲۵ مخ څخه وروسته.

فرقې د خپلو عقایدو د تبلیغ لپاره خاص مراحل درلودل، چې معمولاً پر پنځو مراحلو وېشل کېدل او د تفریس، تاسیس، تشکیک، ربط او تعلیق مراحل وو. تقیه او کتمان هم د شیعه وو په څېر د اسماعیلیه اصول هم وو. د دوی په سازمان کې بسپنه او اعانه هم رواج وه او ده، چې د بحث او مناظرې د غونډو په وخت کې به د حق النجوی په نوم ورکول کېده.

ج: د بایزید روښان آثار او باطنیه افکار:

موږ ددې قصد نه لرو، چې حتماً دا ثابته کړو، چې بایزید روښان اسماعیلي و یا د اسماعیلیه فرقې د نورو پیرانو په څېر په بشپړه توګه پر دې لاره معتقد و، بلکې زموږ هڅه دا ده چې د نوموړو عقایدو په رڼا کې د بایزید روښان عقاید او افکار وڅېړو، ورته والی او توپیرونه یې رابرسېره کړو.

موږ ترمخه د اخوند درویزه د آثارو په استناد د بایزید روښان د اسماعیلیت په اړه ځینې ناوړه او غیر علمي "انتسابونه" او یا "تهمتونه" چې هېڅ او مستند بنسټ نه لري د بایزید روښان په باب ویل شوي، اشاره وکړه.

داکتر محمد شفیع په خپله کوټلې تحقیقي رساله کې، چې "بایزید انصاري" نومېږي، په دې باب عمده ټکو ته اشاره کوي او د بایزید تجارتي سفر ته ګوته نیسي، چې د

عمر په شپاړسم کال یې له پلار سره په تجارتي سفر کې ملګرتیا کړې وه. ډېر سفرونه یې کړي، په دغو سفرونو کې به ضرور د "ملحد (اسماعیلي) سلیمان" سره مخامخ شوی وي. نوموړی پر دې ټینګار کوي، چې بایزید روښان د پیر کامل پر عقیده ټینګار کوي او د اسلام په ارکانو کې په غسل او نورو مسایلو کې د تاویل استعمال کوي.

مولینا عبدالقدوس قاسمي د خپلې مقالې په لمنلیک کې، چې د بایزید روښان مذهبي افکار نومېږي، د (Arabian Highlonds J.B Philiby) (۳۷_۳۳۶) مخونو په حواله د ملا سلیمان کالنجري یادونه په دې ډول کوي:

"د ۱۵۶۷_۱۶۷۷ع) تر مېانځه په عربو کې هندیان د اسماعیلیت تبلیغ ته راغلي وو چې د هندوستان خواجیه یا شمسیه و به د دوی امداد کولو، په دوی کې یو سلیمان بن حسن هندي و، چې د هغه په نوم باندې هلته سلیمانیه فرقه جوړه شوه. کېدای شي چې د اخوند درویزه صاحب ملا سلیمان هم دغه سلیمان بن حسن وي، چې د ۱۵۹۶ع نه اول یې په هند کې خپل تبلیغ جاري ساتلی وي."([1])

که پورتنۍ عبارت په دې لړ کې سم وي او د اخوند درویزه ادعا هم سمه وي، نو غالباً به بایزید روښان، چې په

[1] مولینا عبدالقدوس قاسمي، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، ۸۱ مخ.

۱۵۲۴ع کال په جالندهر کې زېږېدلی، د عمر په ۱۶کال له ملا سلیمان سره لیدلي وي.

د نومـوړي د ملاقات کال به ۱۵۴۰ع په شاوخوا کې وي، له بلې خوا که ملا سلیمان یا د سلیمانیه فرقې مشر همدغه مبلغ وي، چې دمخه یې یادونه وشوه. له هغه سره د بایزید ملاقات شوې وي، بې له شکه چې د هغه تاثیرات به بایزید روښان منلي وي، خو باید ووایو چې د هغه له شپاړس کلنې عمر څخه د هغه تر "روښان" کېدلو پورې ځلرویشت کاله تېر شوي. د نوموړو عقایدو اساسي ریښې او نښې نښانې موږ د هغه په آثارو کې باید وپلټو له هغه جملې.

۱ـ باطنیت:

بایزید روښان په خپل فکري سیر او عقایدو کې په خفي ذکر او د هغه پر تلقین ډېر ټینگار کوي او ان تر دې، چې دا طریقه یې تر خاصو مریدانو پورې محدوده ساتلې ده.

د اسلامي تصوف او د سلوک په لارو چارو کې او د خفي او ستر تلقین تر زیاته حده په اسماعیلیه فرقه کې موجود دی.

حالنامه لیکي:

"پیر دستگیر فرمودند ای عزیز من. اگر حضور دل میخواهی در نماز اول از جمله حرام پرهیز کن و دوم دل خود

را پیش از نماز بذکر خفی مشغول دار".([1])

په دې برخه کې بایزید روښان هم په باطني ماناوو د ظاهر پر خلاف ټینګار کوي. په حالنامه کې څو ځایه دغه ډول مطالب شته، چې د لوستونکي باور او ګومان زیاتوي. له هغه جملې څخه:

"بعد از دریافتن تسبیح هراشیا و سرفراز شدن از مرتبه و مقام قربت احوال ماضی و حال را در چند ابیات درج نمود:

چون که غافل و بیخبر بودم
مثل انعام کور و کر بودم
من نبودم به یاد حق مشغول
غافل و بیخبر چو دد یا غول
چون شنیدم بیان خوف خدا
سر از وصف چارپای جدا
کردم آغاز ذکر هم تسبیح
بدن و جان و هم زبان فصیح
ملکوتی شدم فرشته صفت
پاک گشتم ز جهل و معصیت
بزبانم الله بود سبق
لیک غافل بودم ز هستی حق

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۶۹ مخ.

چون بذکر خفی شدم شاغل
غیر الله شد ز دل زایل
حصحص الحق شده به چشم یقین
کفر باطل شد و بر آمد دین
غرق در بحر دیدم هراشیا
که بدو قایم اند هم احبا
هر ندایی که در رسید به گوش
جمله از بحر یافتیم سروش
فهم تسبیح هر ندا کردم
قهر و رحمش ز هم جدا کردم
قرب حق یافتم قریب شدم
اقرب و سامع و لبیب شدم.

و چون پیر دستگیر قدس سره نکاح کرد هیچ آواز بی جنبش پدید نمیشد و هیچ چیزی بی قوت حق نمی جنبید پس دانست که هر آواز حق است. بعضی از رحم بعضی از قهر دو را از یک ذات دید و هیچ چیز از هستی او جدا نمیدید هیچ آواز بی تسبیح حق تعالی نمیشنید و علامت آن در قرآن دید. و ان من شئی الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم. یعنی نیست چیزی مگر که تسبیح میکنند و ثنا میگویند مرحق تعالی را و لکن در نمی یابند و فهم نمیکنند تسبیح ایشان را پس پیر دستگیر قدس سره به

کرم حق تعالی دریافت تسبیح هر شی و زبان حالش..."[1]

په هر حال پورتني عبارات د متصوفینو له سبر او سلوک او اظهاراتو سره هم ورته والی لري، خو زموږ لپاره په زړه پوري خبره دا ده، چې بایزید روښان پر هغه څه باندې د پوهېدو ادعا کوي او پر هغه رموزو باندې د معرفت دعوت لري، چې نور پرې نه پوهېږي. نور يې يوازې ظاهر ويني، خو بایزید يې باطن او غیر ظاهر ويني. هغه په دې ډول عباراتو سره د آیاتو او احادیثو تاویل څېړي.

بایزید روښان د خپلو دغه ډول تفکرات په لړ کې دې نتیجې ته رسېږي، چې يوازې هغه او د هغه نږدې مریدان، چې د هغه مرتبې ته نږدې مقام ته ځان رسوي، دغه ډول باطنیت او ماهیوی معرفت ترلاسه کوي او نور څوک، چې په دغه مسایلو نه پوهېږي، نوموړی يې په شرک کې ويني.

له همدې لامله هغه پر مهدي او لارښود او د خپل وخت پر بشپړ او کامل پیر او د هغه پر زده کړو ټینګار کوي، خو بایزید روښان د خپلو تعلیماتو په جریان کې هر وخت د "علم توحید" یادونه کوي. یعنې هغه څه، چې اسماعیلیه وو ته دومره په زړه پورې نه وو

---

[1] ایضا، ۴۹ مخ

۲_ کامل پیر "امام زمان":

بایزید روښان هم پر دې ټینګار کوي، چې:

"... و گفتندی که حیف است که این خلق یقین و اعتبار نمیکنند به آیت قرآن و به حدیث رسول علیه السلام و شیطان ایشانرا نمیگذارد که از مرتبهء اسفل به مرتبهء اعلی بروند و همواره گروه انبیا وارثان ایشانرا همین حال بوده است که از برای ایمان و معرفت خلق در رنج و اندوه میبودند و تاسف به حال ایشان میخوردند."(۱)

بایزید روښان د کامل پیر پر متابعت ټینګار کوي او کرات دا خبره جوتوي، چې "قوله تعالی". "قل یاقوم اعملو و علی مکانتکم انی عامل فسوف تعلمون" یعنی بگو ای گروه من کار کنید بر جای گاه خویش که منع کننده ام پس زود بدانید که کیست صاحب راه راست.

ای محمد کمال کار خلفا انبیا علیهم السلام و وارثان ایشان حق نمایی است. اگر خلق اورا هادی و پیشوای دانند یا نه و حق تعالی به جلال ایشان دانا است. چنانچه حق تعالی در قرآن مجید خبر میدهد. قوله تعالی "الم یاءتکم تبرل الذین من قبلکم قوم نوح و عاد و ثمود والذین من بعد هم لا یعلمهم الا الله"، یعنی آیا نیامده به شما خبر آنانیکه پیش از شمایان بودند گروه نوح و عاد و ثمود و آن

---

[1] ایضا، ۱۳۴مخ

کسانیکه پس از ایشان بودند نمی داند ایشان را خلق مگر خدای تعالی".([1])

اسماعیلیه فرقه د نوي امام د پیدا کېدو او پر خلکو باندې د هغه اطاعت فرض گڼي. د اسماعیلیه وو دا مقوله ډېره څرگنده ده، چې شهرستاني په ملل و نحل کې وايي:" و من مذهبهم ان من مات و لم یعرف امام زمانه مات میته جاهلیته".

د دوی په عقیده، چې څوک مړ شي او د خپلې زمانې امام ونه پېژني، نو جاهل له دنیا تېر شي. بایزید روښان هم هغه وگړي چې د هغه په اطاعت کې نه وو، مشرکان، کافر او جاهلان گڼل.

۳_ له فلسفي او عقلي پوهنو سره اړیکې:

د روښان په آثارو په تېره په حالنامه کې د علومو پر زده کړه باندې ټینگار کېږي، خو تر زیاته حده پورې دغه ټینگار بیا هم د توحید په علم او د باطن په علم دی.

" آن سرور انبیا در این معنی فرموده است یعنی کسیکه طلب علم برای دنیا کند، پس او کافر است و کسی که طلب علم برای حجت کند پس او مسلمان است."([2])

له علم څخه د بایزید روښان هدف څرگند دی.

---

[1] ایضا، ۱۵۶ مخ

[2] ایضا، ۱۹۹

د فلسفې په باب مونږ د بايزيد روښان په افکارو کې کوم څرګند تبليغ نه وينو، بلکې يوازې د اخوند درويزه يو اتهام شته، چې د نوموړي په باب وايي چې دی (بايزيد روښان) "يو حکمتي و" او يا دا چې بايزيد د فيلسوفانو او سوفسطايانو افکار خپرول. "زير آنکه وی آخر رساله خود می نوشته که هر چه در صورت مقيد آمده است. همه عين خدای اند تا هر چه ديده ميشود و شنيده ميشود جز خدای چيز ديگری نيست و عالم جز و هم و خيال نيست. نعوذ بالله من کفر هم و غير ذالکم مخيلات فلاسفه و سوفسطائيه بيان ميکرده و مينوشته و باز اتباع خود را امر ميکرده که چون جز وجود خدای تعالی چيز ديگر در وجود نيست، پس حرام و حلال، روا و ناروا چه معنی دارد. مگر اين که حکم پير خود را رعايت داريد که من خدای شما ام و هم پيغمبر شما و اين جاهلان نابکاران گفتار کفر او را معتقد آمدند."([1])

دغه راز له پورتني دليل څخه وروسته بايزيد روښان پوښتنه کوي:

"يا مولانا زکريا من ترا از معنی و حقيقت (الف) و (ب) بپرسم اگر جواب دادی بپرسم. تحقيق خبرداری. گفت بيان کن. پير دستگير قدس سره فرمود که جمله چند حروف

[1] اخوند درويزه، مخزن، (پېښور: پښتو اکېډيمي، ۱۹۶۹)، ۱۲۴ مخ

است. جواب داد که بیست و نه حروف است. باز پرسید که کداميها حروفها به خدا تعلق دارند و کداميها به پيغمبران تعلق دارند و کداميها به بهشت و کداميها به دوزخ تعلق دارند، مولانا زکر یا جواب دادن نتوانست، پير دستگير قدس سره فرمود یا مولانا زکر یا جواب سی حروف نتوانستی داد حقایق توحید چه دانی یا جواب آن چون خواهی داد..."[1]

په پورتني متن کې د بایزید روښان په عقیده د دېرشو تورو اهمیت هم د اعدادو له مخې، چې د نریاني ۲۹ نهه ویشت توري بولي او نوموړي پر دېرشو تورو ټينگار کوي. دېرش عدد د اسماعیلیه وو په نزد سپېڅلی او د اهمیت وړ عدد دی. په اسماعیلیه عقایدو کې د دېرش عدد میاشتې له ورځو سره برابر دی. همدارنگه د دېرش عدد د بابونو شمېر هم دی (چې داعي الدعاة یې هم بولي) او د یوه حجت تر سرپرستۍ لاندې و او د دعاه شمېر، چې د یو داعي الدعاه یا باب ترسرپرستۍ لاندې و، څلرویشت وو.

په هغومره صداقت سره چې د اسماعیلیه وو په آثارو او فکارو کې پر فلسفه او عقلي علومو ټينگار کېږي او فیلسوف د "خاصه حکمت" لرونکی بولي، د بایزید روښان په آثارو کې نه لیدل کېږي. خو کله چې د وحدت الوجود

۲

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۱۹۸ مخ.

صوفیانه بحثونه مطرح کېږي، په ثرګنده ليدل کېږي، په سيده او ناسيده ډول بايزيد روښان هم له افلاطوني او نو افلاطوني فلسفي افکارو څخه متاثر دی، چې نورو زياتو موادو او څېړنو ته اړه لري. په هر حال! د بايزيد د زياتو او بې شمېرو آثارو له څېړنې څخه جوتېږي، چې هغه په يو نه يو ډول له يوناني فلسفي آثارو څخه د ختيځ اسلامي مدنيت د آثارو له لارې متاثر دي.

په حروفي مسايلو کې هم موږ د بايزيد روښان په حالنامه کې څه ناڅه شيان ليدلای شو. د مثال په ډول کله، چې له مولينا زکريا سره بحث او مناظره کوي. د حالنامې مولف وايي، چې هر څومره له پير دستګير قدس سره آيت او حديث راوړي، هغوی يې نه قبلوي او دښمني کوي او وايي، چې د هر مقام علم او پوهه ماته بيان کړه. بايزيد روښان وايي، چې تاسې ناخبره ياست او د ناخبرو خبرول اوس نه ښايي. نوموړی دا حديث دليل راوړي، چې: " قال نبی عليه السلام تعلموا الناس علی قدر عقولهم" يعني "سخن گوئيد با مردمان با اندازه عقل ايشان."(١)

د بايزيد روښان له حالنامې څخه د روښانيانو د يوه ټينګ او پياوړي سازمان پته لګېږي. د دوی يعني د روښانيانو ترمنځ ټينګې او قوې اړيکې موجود وې. د څو

---

[1] ايضا. ١٩٧ مخ

کالو په موده کې یې زیات پیروان پیدا کړل. خپله د یوه هادي، یو رهبر، پېشوا او کامل پیر په توګه د روښانیانو سازمان د یوې منظمې هېرارشي لرونکی و.

د روښانیانو په سازمان کې هم د تقیې او کتمان ډېر شواهد او علایم لیدلای شو. د مثال په توګه کله چې دښمنان یا د بایزید مخالفین د بایزید روښان د نیولو یا وژلو قصد کوي، د هغه مریدان سره مصلحت کوي، چې بایزید روښان د هغوی له لارې نیولو خبر کړي. په دې ډول: "مصلحت آن میبینم که پیر دستگیر قدس سره را پیش از آن خبر باید کرد که منکران نه رفته اند تا در دست ظالمان نه افتد... تا ظالمان گمان نبرند که برای خبر کردن پیر خواهد برود".[1]

یا دا چې: "... سید علی رحمت الله علیه آخر وقت نماز دیگر به خدمت پیر دستگیر قدس سره رسید قدم بوسی پیر دستگیر کرد و لاکن چیزی نگفت زیرا که بعض نامحرم در پیش پیر دستگیر نشسته بودند چون آنان رفتند...".[2]

د تقیې او کتمان په باب ځینې نور شواهد هم شته او ځای ځای پر دې هم ټینګار کوي، چې له هر چا سره خبرې کوي، نو د مخاطب د عقل په اندازه ورسره څه ووایي.

بایزید روښان هم د اسماعیلیه په څېر غلی نه دی ناست،

---

[1] ایضا، ۲۱۷ مخ

[2] ایضا، ۲۱۸ مخ

بلکې هغه خپل داعیان د هشتنغر له دکلایر نه د خواوشا سیمو او ممالکو حاکمانو، امیرانو او عالمانو ته واستول او هغوی ته یې د خپلو دعوو د قبلولو دعوت ورکړو. یو داعي یې شهنشاه اکبر ته واستاوه، یو بل یې د بدخشان میرزا سلیمان ته واستاوه. څه خلفا یې هند، بلخ، بارا او یو تن یې د اخوند درویزه پیر سید علي ترمذي ته واستاوه.

البته باید ووایو، چې پیر روښان سیمې او ممالک په اوو جزیرو نه دي ویشلي، خو هغه کسان (یې) استولي وو، چې د هغه په طریقه او فرقه کې خاصې درجې ته رسېدلي وو، لکه دولت، میرزا خان، خلیفه مودود، خلیفه یوسف، خلیفه ارزاني او نور... ؟ د حالنامې له بیانه جوتېږي، چې هر څوک او هر مبتدي مرید د دعوت او رابللو دنده نه شوه ترسره کولای، بلکې یاد شوي کسان د بایزید روښان هغه پاخه او پوه کسان وو، چې د "حجت" له درجې سره یې سیالي کولای شوه.

هغه څه چې پورته وویل شو، هېڅکله په دې قصد نه دي چې حتماً موږ له بایزید روښان څخه اسماعیلیه "امام" او یا "حجت" جوړ او ثابت کړو، بلکې د ځینو انتساباتو له مخې پرتلیزه څېړنې ته اړه وه.... ددې بحث په پایله کې باید ووایو، چې بایزید روښان په خپله لاره او سربښندنه کې هېڅ کله دا ډول بیان او څرګندونه، نه کوي. له څېړنې هم جوتېږي، چې د هغه په تعلیماتو کې داسې څه شته چې د

شک تري راولاړېږي، چې د اسماعیلیّه عقایدو څه تېنګ دده تر غوږو هم رسېدلی و او له دغو عقایدو متاثر شوی دی.
نوموړی خپل ځان ملهم من الله باله.

نوموړي خپل متابعت پر وګړو فرض باله، د نوي امام پیدا ینبت او پر خلکو د هغه اطاعت فرض ګڼل، پر تاویل باندې باور، پر باطنیت باندې عقیده، د اعدادو او حروفو پر ارزښت باندې ټینګار، په اسلامي فرقو کې تر زیاته حده په اسماعیلیه وو کې رواج او ټینګ دی.

په هر صورت بایزید روښان د یو عارف او متصوف په توګه د خدای تعالی معرفت فرض ګڼي. بې له دغه معرفت نه د طاعت، عبادات او صدقاتو لپاره د کامل پیر واسطه شرط ده. پیر کامل هغه دی، چې د شریعت طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت، مقامونه یې طی کړې وي.

PDF Compressor Pro

څلورم څپرکی

بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې

کله چې د بایزید روښان د مخالفینو په تېره د هغه د سرسخته مخالف اخوند درویزه ادعاوې د بایزید په باب لولو، د نورو انتساباتو یا تومتونو په خوا کې پر بایزید روښان باندې د تناسخ او حلول پر افکارو باندې د اعتقاد تور هم شته. ددې لپاره چې په دې برخه کې مو هم د بایزید روښان پر اصلي متونو یا لومړنیو موادو تکیه کړې وي. او یو لومړی ددغو مفاهیمو اصلي مانا او تفسیر وپلټو.

PDF Compressor Pro

الف: تناسخ:

تناسخ لـه یـو بـدن نـه د روح تـر جـلا کېـدو ، وروسـتـه بـل بـدن تـه د هغـه انتقـال او تعلق لـرل دي. بـې لـه دې، چې لـه یـو بـدن نـه د هغـه د وتلـو او لـه بـل سـره د تعلـق تـرمنځ زمانـه فاصـله شـي، د تناسـخ عقیـده پخوانـۍ ریښـې لـري. لـه پخوانیـو فلاسـفه وو څخـه فیثـاغورثیـانو پـر تناسـخ عقیـده درلـوده. "هغـوی لـه یـو بـدن نـه بـل تـه د روح د تناسـخ عقیـده لـه هغـه لرغـوني شـاعر نـه اخیسـتې ده، چې د اور فیـوس پـه نامـه شـهرت لـري. د فـدروس لـه رسـالې نـه جوتېـږي، چـې د یونـان مشـهور فیلسـوف افلاطـون هـم پـر یـو ډول تناسـخ بانـدې عقیـده درلـوده، خـو د اسلام د فلاسفه وو له خوا رده او باطله شوه".(1)

د هنـد پـه لرغـوني فلسـفه او پـه خپلـه پـه هنـدوانو کـې د تناسـخ مفکـوره ډېـره څرګنـده ده. جـان نـاس لیکـي:"د ارواح د انتقـال عقیـده یـا تناسـخ (Katma) دی، چـې هنـدوان یـې پـه خپله ژبه سام سارا (Samsara) بولي."

نومـوړی پـوه هـم ددې یادونـه کـوي، چـې د تناسـخ عقیـده پـه ډېرو بـدوي اقوامـو او عـالي کلتـور لرونکیـو اولسـونو کـې شـته او موجـوده ده، خـو هغـه پـه هنـدوانو کـې د تناسـخ د عقیـدې تفسیر په دې ډول بیانوي:

"د انسـان روح د مـرګ پـه وخـت کـې پـه ټولـو حـالاتو کـې لـه

[1] آریانا دایرة المعارف (پښتو)، ۵ ټوک، (کابل: ۱۳۵۴)، ۱۱۷ مخ

يو خاص حالت پرته، چې روح پکې په ابدي مقام يا اعلى عليين کې له برهما سره بشپړ وحدت حاصلوي او يا دا چې د تل لپاره په اسفل السافلين کې غرقېږي، په يو بل ډول هم يو لړ زېږېدنه او ژوندانه نويوالي ته لاس اچوي او په پرله پسې توګه له يو عالم څخه بل ته راځي او په هر ژوندي کې خپله دوره تېروي او بيا د مرګ په وخت کې يو وار بيا بل کالبد ته منتقل کېږي او نوی لباس اغوندي. د زېږېدنې دغه دورې په پرله پسې توګه په يو لړ ناپايه زمانه کې دوام مومي. له يوه جسم څخه بل جسم ته د ارواحو انتقال، يا په بل عبارت د زېږېدلو او ژوند تجديد ته اړه نلري، چې همېشه په يوه واحده سطح۱ کې موجود وي، بلکې امکان لري په يوه محدود زمان کې په بېلابېلو عالي او ټيټو موجوداتو کې څرګند شي او يا د ځمکې په کره کې په بېلابېلو موجوداتو کې ژوندی راڅرګند شي. د مثال په ډول کله يې په نباتاتو کې وينو او کله يې هم په حيواناتو، ځناورو او کله هم په ډېرو ټيټو موجوداتو او کله د روح د هستۍ په ډېرو لوړو موجوداتو کې چې بدن ته تغيير او حرکت ورکوي. مثلاً کېدای شي د ټيټې او نجسې طبقې د فرد روح په يوه بل موجود يا د يوه راجه، يا برهمن په کالبد کې ځای شي او يا دا چې انساني روح له مرګ نه وروسته د غومبسې يا

چنجي يا وښو په وجود کې ننوزي او يا په جهنم کې د يو لعنتي موجود په څان کې ځای ونيسي". ([1])

په اوپانيشادونو کې هم د تناسخ په باره کې مفصل بحثونه شته دی. د هندوانو په عقيده تناسخ د (کرما Karma) (عمل) اصل ته ډېر ورته والی لري او له کرما څخه هدف د نېکو او بدو اعمالو په وړاندې سزا او برات دی، څه که په وينا کې وي او که په فکر کې او يا عمل کې.

په نړۍ کې هرڅه چې دي که شخص، کورنۍ يا ځناور يا گياه وي او په خپله نړۍ او خدايان هم د تناسخ او کرما د قانون تابع دي. د تناسخ او د نېک او بد اعمالو بدن د هندي کيت د عقايدو بنسټ جوړوي. مرگ په هېڅ ډول د ژوند پای نه ده، بلکې د ژوند له دورو څخه د يوې دورې پيل دی. ([2])

د جان ناس په قول، چې د اوپانيشادونو په يوه برخه کې وايي: "هغوی چې په ژوند کې د صالح عمل او نېک چلن خاوندان دي. له مرگ وروسته يې روح په غوره شوي زهدان (زيلانځ) کې لکه د يوې برهمني ښځې يا د يوې کاشاتريا، يا ويسا مېرمنې په رحم کې د مراتبو له مخې ځای نيسي،

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ترجمه علی اصغر حکمت، چاپ سوم (تهران:" فرانکلن، ۱۳۵۴)، صفحه ۱۰۵.

[2] داراکوشه، او پانيشادها، ترجمه جلال نائينی و دکتر تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۶)، ۲۹ مخ.

خـو د نـاوړو او شـریرو کسـانو ارواح پـه نـاوړه او مکـروه رحمونـو کـې ځـای نیسـي. د مثـال پـه توګـه د یـوې سپی یـا پړانګې یـا بالاخره د یـوې ساخله (نجسـې) طـبقې (پاریـا) ښځې په رحم کې ځای نیسي."([1])

په "تـاریخ ادبیـات در ایـران" کـې دکتـر ذبیح الله صفا حلـول او تناسـخ پـه یـوه مانـا کـارولي، خـو وروسـته یـې پـه اسلامي نړۍ کې پر حلولیه افکارو معتقدین څېړلي دي.([2])

"ابـن سـینای بلخـی پـه خپلـو آثـارو کـې پـه تېـره بیـا کتـاب الشـفا والنجـاة او داسـې نـورو کـې دغـه عقیـده باطلـه کـړې ده، ځکـه چـې نومـوړي ثابتـه کـړې، چـې نفـس او روح د بـدن لـه پیـدا ینښت نـه پخـوا وجـود نـه لـري، بلکـې د بـدنونو د خلقـت پـه وخـت کـې پیـدا کېـږي او هـر بـدن پـه خپلـه د یـو نفـس مسـتحق دی او هر حیوان په یو نفس شعور پیدا کوي."([3])

مـوږ نـور د تناسـخ پـه بـاب مجـرد بحـث تـه دوام نـه ورکـوو. زمـوږ هـدف دا دی، چـې د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کـې تناسـخي افکـار او د هغـو تـاثیرات شـته او کنـه؟ پـه دې بـاب مـوږ دمخـه هـم وویـل، چـې تـر ټولـو دمخـه اخونـد درویـزه زیـات تومتونـه لګـولي دي. لـه هغـه نـه د تـاریخ مرصـع مولـف هـم

---

[1] جان ناس، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز، ۱۰۶ مخ.

[2] ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چـاپ دوم (تهـران: فـردوس، ۱۳۶۶)، ۶۱ مخ

[3] آریانا دایرة المعارف (پښتو) پنځم ټوک، کابل، ۱۳۵۴ کال، ۱۱۷ مخ

PDF Compressor Pro

اقتباس کړي او نورو مؤرخینو او څېړونکیو هم یادونه کړې ده، خو موږ د خپل کار د اسلوب له مخې اړ یو د ځینو څېړونکیو نظریې او بیا د بایزید روښان اصلي متونو ته مراجعه وکړو:

سید تقویم الحق کاکاخېل د مخزن په سریزه کې کښلي دي، چې د بایزید روښان د یوه مرید له خولې اشاره اوربدل شوې:

"خلیل اووی چې دا ګیدړان بعضې ستاسو مور پلار دي او بعضې نیا نیکونه او فریاد کوي چې د کُندهو، یتیمانو مالونه په زور مه خورئ. په ژوند کې د خدای معرفت حاصل کړئ که داسې مو ونه کړل نو د مرګ نه پس به "د انسانیت جامه" اونه مومئ."(١)

نوموړی د خپلې لیکنې په پای کې دې نتیجې ته رسېږي، چې:

"د تناسخ د یوې مسالې نه علاوه د باقي ټولو الزاماتو په سلسله کې خیرالبیان د اخوند درویزه باباؒ تایید کوي او دا ترې معلومېږي چې اخوند درویزه بابا نه د بایزید په عقایدو غلط پوی شوی و، نه یې پکې له ځانه څه ګډ کړي وو..."(٢)

مشهور انګلیسی مؤرخ الفنستن، چې د پښتنو په باب یې د اعتبار وړ کتاب لیکلی دی (د کابل سلطنت بیان) په

[1] مخزن، سریزه (سد) مخ

[2] ایضا، (سه) مخ

هغه کې هم دې مسالې ته گوته نيسي، خو څېړونکي عقيده لري چې کېداى شي نوموړي د عوامو پر افسانو تکيه کړې وي.

محترم استاد صديق روهي په خپله ژوره څېړنه کې، چې د روښان پر لومړنيو (اصلي) آثارو يې تکيه کړې، د خپلې څېړنې په نتيجه کې د روښان په افکارو کې د تناسخي عقايدو په باب دې نتيجې ته رسېږي:" روښانيان وايي چې موږ پر تناسخ عقيده نه لرو اما دا عقيده د روښان د مريد له خولې اورېدلې شوې ده".([1])

په حالنامه کې هم راساً او سيده ډول د بايزيد روښان له خولې او عقيدې کوم سند او ليکنه نه شته، بلکې د حالنامې بشپړوونکى ليکي، چې د روښان د مريدانو له جملې څخه خليل نومي، چې د شينوارو د قوم مشرانو ته يې ويلي وو، چې ستاسې پلرونه او نيکونه گيدړان دي، که تاسې د پرديو خلکو مالونه په زور خورئ، نو له مرگه وروسته به تاسې بيا د انسان په جامه کې راڅرگند نه شئ. مخلص دا اتهام ردوي او وايي، چې د بايزيد روښان مريد دا خبرې ددې لپاره کړې وې، چې شينواري پرې ووېروي. حالنامه نوموړي "پېښه" په دې ډول رانقلوي:

"چون مردم شينواري همواره خليل را نشسته و در مراقبه

---

[1] صديق روهي. (روښان پېژندنه) کابل، ۱_۲ گڼه، (کابل د علومو اکاډمي ۱۳۶۷).
۲۶ مخ

میدیدند، بروی حسد میبردند و برای شان میخندید و این مثل می ستند: "راست کلئ نماست، علی بوتي ناست." و برای امتحان میپرسیدند، روزی شغالان به عبادت خود فریاد میکرند، آنها گفتند: روشانی میگویند که ما آواز و صاحب آواز و تسبیح از در می یابیم (تسبیح را در میابیم) پس شما بگویید که این شغالان چه میگویند. خلیل گفت: که او از میان عارف و سامع و حق تعالی پنهان رازیست نباید مر عارف را که راز پنهان به اغیار آشکارا کند.

آنها گفتند که شما دروغ می گویید معنی و تسبیح هر آواز را در نمی یابید اگر معنی و تسبیح در می یابید پس بگویید که این شغالان چی میگویند. خلیل گفت: نمی گذارید صاحبان این آواز و معنی آن بر شما بیان کنم. شما بدنخواهید برد. گفتند شما بگویید، مایان بد نخواهیم برد. آخر خلیل گفت که این شغالان بعضی مادر و پدر و بعضی جدوابای جسد شما اند. بسوی شما ندا و فریاد میکنند (ممکن داسي وي)، بسوی شما ندا و فریاد میکنند که به زور و ظلم مال یتیمان و بیوه زنان میخورید. (مخورید).

و در حیات خود معرفت ذات حق تعالی را حاصل نمایید آواز صاحب آواز بشناسید و دم خود را چنین نکردید. بعد از مرگ جامه (بی) یاد حق تعالی مگذرانید. اگر انسانی نخواهید یافت."[1]

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۲۲_۳۳۳، مخونه.

حالنامه د خلیل پورتنی استدلال او بحث د اعتقاد له مخې نه بولي، بلکې څرګندوي چې خلیل دا خبرې د شینوارو د وېرولو لپاره وکړې.

حالنامه زیاتوي :"ای عزیز من. خلیل که این سخن گفت نه از روی اعتقاد خود گفت، بلکه برای سرزنش و تهدید آن قوم فرمود. زیرا که اعتقاد این خاندان بر مذاهب تناسخ نسبت (نیست)... و اعتقاد این خانواده آنست بر هر یکی که صفت کدام حیوان غالب بود ، بعد از مفارقت قالب در عالم مثال صورت آن حیوان بگیرد."[1]

په دې ډول حالنامه له پورتني بحث څخه وروسته زیات مثالونه راوړي. د مشاېخو او لویانو قولونه راوړي. د مثال په ډول وایي، چې: د ولي محمد برکي چې د بایزید روښان مرید و، د هغه په اثر کې چې لطیفه شریفه نومېږي، له هغه مې اورېدلي دي چې د یو سړي مال ثروت ډېر خوښ و، تر دې حده چې زیاتره وخت به تږي چا نه اورېدل، چې خدای تعالی دې نن ورځ په نړۍ کې ماله ثروت راکړي سبا چې په آخرت کې هرڅه غواړي ودې کي. یوه ورځ ناڅاپه ناروغه شوه، ځنکدن يي شو. خلک ورته راټول شول، ورته وې ویل چې د شهادت کلمه ووایه. هغه وویل اوس د شهادت د تازه کولو وخت نه دی. زما نظر ته مرګ راغي او راته وایي چې له

---

[1] ایضاء، ۳۲۳ مخ

هغه قالب نه راووځه او د دې قالب ته راننوزه. د حالنامې بشپړوونکی دا حکایت په دې ډول تفسیروي او نتیجه ترې اخلي، چې هر هغه "ذره" یا موجود چې حیواني صفات ولري، که څه هم د انسان په قالب کې وي او مړ شي، د حیوان په صورت بیا راژوندی کېږي.

په دې ډول هغه څه چې په تناسخي افکارو پورې اړه لري او هغه څه چې د روښانیانو په عقایدو پورې اړه لري، دا دي چې په تناسخي عقیده کې "زمان" د بحث وړ نه دی، روح ابدیت لري. یوازې د ښو او بدو اعمالو په کړو سره په راتلونکیو ښو او یا ناوړه کسانو یا موجوداتو کې ځای نیسي. لکه چې ددې بحث په سر کې ورته اشاره وشوه، خو د روښانیانو یا د بایزید روښان په حالنامه کې دا مساله لږه باریکي لري او هغه دا ده، چې انسانیت یوازې د انسان په جسم او هیکل نه دی بلکې:

تو همی دانی که همه آدمند
که بسیار گاو و خری بی دمند
گر بصورت جمله انسان بودی
احمد و بوجهل خود یکسان بودی.

په دې مانا چې یوازې په صورت نه ده، بلکې د روښانیانو په عقیده هغه کسان چې د هغو پر زړو باندې "د

هغه حیوان خصلت غالب شو" د همغه حیوان خصلت او ماهیت پیدا کوي. روښانیان دا هم ورسره څرګندوي، چې د حشر په ورځ د دوی اصلي څیرې یعنې حېواني صفات رابرسېره کېږي او د همغه حېواني موجوداتو په شکل راپورته کېږي. حالنامه لیکي:

"امام شبلی رحمة الله علیه آورده که حضرت رسول الله علیه واله وسلم از افواج پرسیدند، فرمود که حشر کرده شوند دو صفت از امت من بعضی به صورت بوزینگان بعضی بر هیئت خوگان و برخی نگون ساران که ایشان را بروی به دوزخ میکشتند و بعضی نابینایان و بعضی کران و گنگان و بعضی میخائید زبانهای خود را و آن بر سینه های ایشان افتاده باشند وریم ازدهان های ایشان سیلان باشد."[1]

په حالنامه کې دغه بحث نور هم تفصیل لري او د هغې محتوی دا ده، چې هغوی چې ګناه کوي، ظلم کوي، بدرفتار او بدکردار لري، دوزخ ته ځي او هلته ددغه ډول حیواناتو یا ړندو یا ګوډو او یا په بدرنګو او ناوړه څېرو سره څرګندېږي. روښانیان معتقد دي، چې یوازې یو باریتعالی پر خپل حال دی.

---

[1] ایضاء، ۳۲۷ مخ

"نی صورت بماند نی حسن و نی ناز
نی محمود ماند نه ناز از ایاز
نی دولت بماندنی ملک و سپاه
نی این حشمت و مال و زرجایگاه
دیگر هرچه بینی و این دهر و داد
نماند بجز ذات پروردگار"([1])

ب: حلول:

د بایزید روښان په آثارو، په تېره په حالنامه او خیرالبیان کې د حلول مفکوره د هغه له صوفیانه او عارفانه طرز تفکر سره تړلې ده. اخوند درویزه د خپلو اتهاماتو یا انتساباتو په لړ کې پر بایزید روښان باندې یوه د حلول مفکوره هم ورمنسوبوي او وايي، چې: "کله یې دا ویل: یارانو! خدای په خلق کې محو شوی، لکه مالگه په اوبو کې، یا دانې په گیاهونو له هر چا سره یو شوی."([2])

"د حلول پلویان وايي چې خدای په ټولو شیانو کې حلول کړی او یکې گډ شوی دی، لکه خوږوالی په خرما کې. له اتحاد او حلول څخه مراد دا دی چې دوه شیان داسې یو تر بله سره گډ شي چې په حکم کې یو شی وگرځي، لیکن توپیر او فرق په هغه ځای کې دی چې اتحاد له خالق سره د مخلوق

---

[1] ایضاء، ۳۳۰ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن، ۱۳۱ مخ

د اتحاد په مانا دی په داسي حال کې چې د حلول مذهب وایي چې خدای په خپلو مخلوقاتو کې حلول کوي او دا دواړه مذهبونه د وحدت وجود له مذهب څخه توپیر لري."([1])

په اسلامي مدنیت کې زیاتو متفکرینو پر حلول باندې باور درلود ان تر دې چې تر څو پېړیو پورې یې دوام کړی دی. ډاکتر ذبیح الله صفا لیکي:

"په مسلمانانو کې هغه پخوانی سړی چې د حلولي افکارو په خپرولو یې پیل وکړ، عبدالله بن سبا دی چې د علي بن ابیطالب(ع) په باب یې غلو کاوه او د هغه په الوهیت معتقد و او کله چې یې د هغه د قتل خبر واورېده، ویې ویل علي نه دی مړ، بلکې شیطان و چې د هغه په څېره کې راغی او علي آسمان ته پورته شو. د سبائیه فرقې ځینو کسانو تصور کاوه چې علي د ورېځو په منځ کې پټ دی. تالنده، برېښنا او آواز د هغه متروکې دي. دوی عقیده درلوده، چې علي به آخر له آسمانه راکوز شي او ټوله نړۍ به ونیسي."([2])

په اسلامي نړۍ کې د "بیانیه" فرقې په نوم کسانو هم دا باور درلود. "مغیریه" فرقه هم چې د مغیره بن سعید العجلي چې د محمد بن عبدالله بن حسن بن علي پر مهدویت یې عقیده درلوده پر حلول یې هم عقیده درلوده.

---

[1] صدیق روهي، "روښان پېژندنه" کابل، ۱_۲ ګنه، (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷مخ)، ۲۶ مخ

[2] ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، ۲ ټوک، ۶۲ مخ.

نـوري زيـاتي فـرقي هـم لكـه "حربيـه" هـم پـر دي معتقـده وه.
"داميـه" فـرقي هـم چې د ابـو مسـلم صاحب الـدعوه پـه بـاب يـې مبالغـه كولـه او امامـت يـې تـر سـفاح وروسـته د ابـو مسـلم حق بالـه او د ابـو مسـلمه پـه نامـه يـوه فرقـه پـه مـروه كې جـوړه شـوه.
دوی هـم بـاور درلـود چې د حلـول لـه لارې د خـدای روح پـه ابـو مسـلم كـې د الوهيـت درجـې تـه رسـيدلی او پـه دې ډول لـه جبرائيـل، ميكائيـل او نـورو ملاېكـو څخـه يـې برتـر بللـه. پـه هـرات او مـروه دواړو ښـارونو كـې يـې نفـوذ درلـود او د "بركوكيـه" پـه نامـه يـې هـم شـهرت درلـود. ددغـه فـرقې لـه پيروانـو څخـه چې بـه چا ويوښتل چې د منصـور پـه امـر څـوك ووژل شـو؟ دوی بـه ويـل هغـه شـيطان و، چـې د خلكـو پـه سترگو كې د ابو مسلم په څېر ښكاريده.
"راونديـه" فرقـه هـم پـر حلـول عقيـده منـده وه. مشـهور حكيـم هشـام يـا هاشـم، چـې پـه المقنـع مشـهور و، د هغـه پيروانـو هـم عقيـده درلـوده "چـې لاهـوت پـه هيكلونـو كـې سـير كـوي او د خـدای روح پـه آدم او لـه هغـه نـه نـوح، ابـراهيم، موسـی، عيسـی، محمـد، علـي او د هغـه پـه اولادونـو او وروسـته ابـو مسـلم او بيـا پـه المقنـع كـې حلـول كـړی دی. پـه دې ډول المقنـع هـم د خـدايی دعـوه درلـوده. دوی د خپلـو پيروانـو لپـاره نـوی ديـن راووړ او د تـرک لـه طوايفـو سـره پـه يـوالي كـې څـو كالـه د اسـلام د سـپاهيانو پـه وړانـدې جنگيـدل، چـې پـه ۱۶۱هـ كـال كـې ووژل شـو او پيروانـو يـې د پـنځمې پېړۍ تـر لومړيـو پـوري شـهرت درلود."(۱)

[1] ايضاء، ۶۳ مخ

په دې ډول کله چې په اسلامي مدنيت کې د "غلات" د فرقې په څېر نورې زياتې افراطي فرقې وينو، نو د حلول مفکوره په اسلامي مدنيت کې څه نوې خبره نه ده. دا چې له اهل سنت و جماعت څخه مخالفه لاره ده او په شريعت کې نه شته، بېل سوال دی، خو د زياتره متصوفينو په افکارو او عقايدو کې يې ليدلای شو.

بايزيد روښان هم د اسلامي مدنيت يوه افغاني پديده ده. حلول يې د تصوف او وحدت الوجود په قالب کې مطرح کړی دی. د بايزيد روښان عقيده په دې باب هم په خيرالبيان او حالنامه کې جوته شوې ده. نوموړی وايي خدای په مخلوق کې او مخلوق په خدای کې دی. د هغه په عقيده د کاېناتو ټول تش ځايونه د خدای په واسطه ډک شوي دي. "بين السماء والارض کان ملو بذات الرحمن و کان فی کل مکان (ميان آسمان و زمين هست پری بذات خدای و هست آن خدای در هر مکان) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."[1]

بايزيد روښان په خيرالبيان کې وايي:" ګوره ادميان زما په هست کې دي، زما هست ده په ادميان لکه کبونه په اوبو کې او اوبه په کبو کې لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هسې په ما ژوندي دي آدميان."[2]

---

[1] بايزيد روښان، خيرالبيان، ۲۶۸ مخ

[2] ايضاء، ۲۶۹ مخ

دغه راز په يوه بله برخه کې هم وايي:" ذات الله تعالى کان في الانسان و حول الانسان کالمافى حيتان و حول الحيتان (ذات خداى هست در آدمى و گرد (د) آدمى چنانچه آب هست در ماهى (و گروماهى) هادى ويلي دي رحمت د خداى په ده دا کلام."([1])

ددغه ډول عقايدو او افکارو په تعقيب کې بايزيد روښان د انسان لپاره د کمال منازل او مقامات ګوري، يعني هغه څه او هغه درجې لټوي، چې نوموړي په خپل سير و سلوک کې څرګند کړي او د همدې بحث په لومړيو برخو کې مو ورته اشاره وکړه. د مثال په ډول کله چې هغه د وصلت په مقام کې ځان له خداى سره يوځاى کوي، وايي:

"يادوي دې زما هستي په هغه ياد چې دده هستي زما په هستۍ کې ورکه شي او ورک دى ګمان، ګمان د وجود اداميان".

په دې ډول هم د هغه په حلوليه افکارو کې هم د هغه د صوفيانه سير و سلوک په پړاوونو کې يو تداخل وينو، خو زموږ په عقيده زيات باور پردې دى، چې د هغه حلول هم د هغه د سير و سلوک تابع دى او نوموړى انسان له خپلو فکري عالي مدارجو څخهويني. د هغه د انتلوژي او معرفت مهمه او اساسي نقطه هم په دې برخه کې پرته او ځاى لري.

[1] ايضاء، ۲۷ مخ

پنځم څپرکی

د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغیزې

روښاني غورځنګ، چې د بایزید روښان په پیدایښت (۱۵۲۵ع) او د هغه په سیر و سلوک او طریقت شروع کېږي، د سترو جګړو او مبارزو جریان دی. په سیاسي او اقتصادي لحاظ د مغلو د امپراتورۍ لپاره د لوی سر خوږ سبب کېږي. د بایزید روښان د کورنۍ د وروستي فرد عبدالقادر په مړینه یا پای ته رسېږي او یا کمزوري کېږي او له هغه وروسته کله چې د جلال الدین زوی کریم داد د دوی د کورنۍ او غورځنګ مشر تاکل کېږي، په (۱۶۳۸ع) کال

کې شاه جهان د امپراتورۍ په وخت کې کریم داد هم په پېښور کې ترور کېږي.

په دې ډول روښاني غورځنګ په پښتونخوا کې او په ضمني ډول د پښتونخوا په شاوخوا سیمو کې نږدې یوه پېړۍ دوام کوي. په دغه زماني فاصله کې روښاني غورځنګ د پښتنو په عنعنوي او ایستا (ولاړه) ټولنه کې یو پیاوړی داینامیزم ایجادوي، د پښتني عنعنوي ټولنې په سیاسي، اقتصادي، ټولنیز، فرهنګي او فکري جوړښت کې بدلون راولي. سره له دې، چې روښاني غورځنګ د هغه د وروستي مشر په مرګ سره کمزوری کېږي او عملاً له منځه ځي، خو د ټولنې پر مستقبل باندې خپل ژور اثرات پرېږدي.

روښاني غورځنګ له سیاسي پلوه د مغلو امپراتورۍ د پښتنو په وړاندې انعطافي دریځ ته اړ کوي. په اقتصادي برخه کې یو لړ پرمختګونه منځ ته راځي (چې البته ددې بحث له حوصلې بهر کار دی) او په عمده ډول په فکري او فرهنګي لحاظ د پښتنو په ټولنه کې د سترو فرهنګي بدلونونو او انکشافاتو پیلامه ګرځي.

الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو د پښتو تصوفي او عرفاني ادب مقام:

د هنري او ادبي استعداد (الهام، تخیل، رؤیا) په باب او دغه راز چې څرنګه د هنرمند اهداف رامنځ ته کېږي او نطفه

يې تړل کېږي، زيات څه نه دي ويل شوي. په دې لړ کې هغه څه چې ډېر لږ پرې بحث شوی دی، د ناخبره شعور (ناخودآگاه) او اشراق پر نقش باندې، چې د خلاقيت په لړۍ کې مهمه پديده ده، هم څه نه دي ويل شوي.

د اشراق مفهوم د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان په فلسفه کې ځای ونيو. د اشراقي پوهې منطقي ماهيت هم په دې کې دی، چې د شناخت او تفکر د اختصار امکان او وس لري. اديب او متفکر د خپل ناخبره شعور له کلونو کلونو آرشيف څخه صيقل شوي مواد او افکار شعوري او خبري سطحې ته راباسي، په دې ډول بې ځايه به نه وي چې اشراق په ناخبره شعور کې د ناخبره شعور عنصر وبولو.

د بحث له دې ډول پيل څخه زموږ هدف دا دی، چې څرنګه څرګند کړو، چې عرفان، تصوف او ادبيات يا د ادبياتو يو مشخص عنصر يعنې شعر سره ټينګې اړيکې لري.

(له کومه ځايه چې شعر او شاعري، تصوف او عرفان په زياترو مواردو کې ګډې خواوې لري او د عواطفو، ذوق، شور، احساسات او عشق له يوې منبع څخه الهام اخلي، نو په دې ډول صوفيانو او شعراوو ډېر ژر يو بل سره پيدا کړل او يو له بله نژدې شول.([1])

موږ په دې باب سکولاستيکي بحث نه کوو، چې کومه

---

[1] زين العابدين موتمن، شعر و ادب فارسي. (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)، ۶۲مخ

يوه ډله دمخه شوه، خو دومره بايد ووايو چې شاعر او متصوف د متقابلو اغېزو په رڼا کې يو بل سره پيدا کړل. بايد څرګنده کړو چې تصوف يوه مسمى او مرامي موضوع ده. حال دا چې شعر د نظر او بيان او مطلب د څرګندولو له وسيلې پرته بل څه نه دی. شعر په اصل کې د تصوف لپاره چې د مکتب او هدف لرونکی دی د اغېزو له چهکتيا بل څه اثر لرلای شي.)([1])

د اسلامي فرهنګ د پراختيا په لړ کې په ټولو پېړيو او زمانو کې د متصوفينو او عارفانو چلند له شعر او شعري ادب سره يو ډول نه و.

په لومړۍ او دويمه هجري پېړۍ کې، تصوف يوه ساده عملي طريقه وه، چې پر زهد، عبادت او شريعت د احکامو پر امر و نهى ولاړه وه. په دريمه پېړۍ کې اسلامي فرهنګ ته علومو او يوناني فلسفې لار پيدا کړه او ځيني مسايل لکه وحدت وجود، فنا فى الله او نور مسايل تصوف ته داخل شول. په لومړيو پېړيو کې صوفيانو د رسمي علامو استدلال او کتاب او تاليفاتو خاوندان په ملنډو يادول او (د معرفت د حصول شرط يې دا باله، چې د زړه لوح بايد د مدرسې له زده کړو او نقش څخه پاک شي او تر هغه چې صفا او ساده ګي حاصله نه شي ناکېدونې

[1] ايضا

ده، چې د الهي معرفت د نقش منلو ته آماده شي.) ([1])

پر ځای به وي، چې د مشهور څېړونکي او پوه ډاکتر قاسم غني له قوله د څو تنو مشهورو صوفيانو او عارفانو عکس العمل څرګند کړو.

(کله چې له حبيب عجمي څخه چې عامي او امي سړی و کرامت څرګند شو، حسن بصري چې يو عمر يې زده کړه کړې وه له هغه وپوښتل (ای حبيب اين بچه يافتی؟ گفت بدانکه من دل سفيد ميکنم و تو کاغذ سياه.) ([2])

ابراهيم ادهم ويلي دي:(درين طريق هيچ چيز برمن سخت تر از مفارقت نبود که فرمودند که مطالعه مکن.) جنيد بغدادی ويلي دي:(چون حق تعالی بمريدی نيکی خواهد اورا پيش صوفيان افگند و از قرايان باز دارد. نقل است که گفت نشايد که مريد آنرا چيزی آموزند مگر آنچه در نماز بدان محتاج باشند و فاتحه و قل هوالله احد تمام است و هر مريدی که زن کند و علم نويسد از وی هيچ نيايد.)([3])

و شيخ ابو سعيد ابوالخير گفته که (بايزيد بسطامي گفت حق تعالی فرد است اورا بتفريد بايد جستن. تو اورا در کاغذ جويی کی يابی.)([4])

---

[1] قاسم غني. تاريخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلفه آن. ج دوم، ق اول (تهران: ۵۰۶مخ)

[2] همدغه اثر، ۵۰۷ مخ

[3] ايضا

[4] هماغه اثر، ۵۰۸ مخ

جنید بغدادي وايي:(عارف آن است که حق تعالی از سیر او سخن گوید و او خاموش.)([1])

ددغه ډول اظهاراتو يو عمده دليل همدا و، چې کله صوفيانو علم بد باله او د حقيقت د پوهېدو لپاره يې بې نتيجې، نو په دې ډول صوفي شرع، علم عقل او نقل د شهود او قلبي وارداتو په کشف پورې مربوط بولي او په دې عقيده دی، چې د زړه په صفايي سره د خدای معرفت حال او مشاهدې ته رسېږي. ان تر دې چې د فنا فی الله له لارې به بقا بالله ته ورسي‌ږي، نو په دې ډول يې رسمي علوم او کسبي معارف بشپړ نه بلل.

خو د اسلامي فرهنگ په ټولو دورو کې مساله په دې ډول نه وه. صوفيانو خپل مطلوب ته له رسېدو څخه دمخه د رسمي أو کسبي علومو په زده کړو پيل وکړ. پر عربي او فارسي ادبياتو او آثارو يې بشپړه احاطه درلوده. ځينو يې او صوفيانو په ظاهري علومو کې جوتېږي، چې زياتره سترو عارفانو ستر قيمتي او ارزښتناک آثار هست او ايجاد کړل. وايي چې حسين بن منصور حلاج شپږ څلوېښت اثره تاليف کړي وو.

د متصوفينو منثور آثار پر دوو دورو وېشلای شو. يوه د ساده تاليفاتو دوره او بله هم د علمي تصنيفاتو دوره.

---

[1] ايضا

په لومړۍ دوره کې د صوفیانو آثارو د رسالو شکل درلود، چې د ځینو شیخانو او صوفیانو له خوا پر خپلو شاگردانو د زده کړې لپاره لیکل کېدل او د ادب او سلوک په باره کې به یې موضوعات لرل او یا به یې د صوفیانو په حلقو کې ځینې بحثونه کول او د هغوی شاگردانو به لیکل، چې زیاتره پر ایاتو او احادیثو باندې ولاړ و.

دویمه دوره د صوفیانو علمي تصنیفات وو یعنې چې فلسفې او حکمت ورته لاره کړې او علومو رواج موندلی و او په دیني بحثونو کې یې نفوذ کړی و او ځینو حکماوو او علماوو له فلسفې او حکمت سره بلدتیا پیدا کړې وه.

په دې ډول د تصوف مضمون او موضوع هم په شعر او هم په نثر کې جوته او څرگنده شوه.

ـ په نثر کې: زیاتره مسایل لکه د خدای حقیقت، عالم او د الهي ذات د صفاتو، معرفت د هستونې یا افرینش علت د خلقت اسرار، وحدت وجود د روح او بدن او نور فلسفي مسایل په نثر کې څرگند او توضیح کړل. کله چې په اسلامي فرهنگ کې فلسفه او حکمت ځای نیسي، صوفي هم په زیاتو فلسفي مسایلو لکه نفس، عقل، عالم صغیر، عالم کبیر، اعمال او افعال، جبر او سیر د عوامو طبقه بندي او نورو باندې د اساسي مسایلو په توگه بحث کوي. په دې ډول تصوف علمي او فلسفي بنسټ پیدا کوي او په تدریج سره محی الدین ابن عربي او د اوومې پېړۍ علمي تصوف ته لاره هوارېږي. [1]

[1] هماغ اثر، ۵۵۱ مخ

څرګنده ده، چې د علمي او فلسفي مسايلو توضيح او څرګندولو او بيان ته مناسبه ژبه نثر دی، پر همدې اساس غوره نثري آثار د متصوفينو له خوا منځ ته راغلل. خو د قلبي وارداتو او احساساتو او احوال د څرګندولو لپاره مناسبه ژبه شعر و.

په دې ډول تصوف همېشه له شعر او شاعرۍ سره سروکار درلود، ان تر دې چې د صوفيه دستور تاليفاتو هم لږ زيات شعري رنګ درلود، ځکه صوفي د زړه ښبستن دی او د ذوق، خيال، عاطفې او احساساتو په رنګينو شاعرانه خوبونو کې الوتنې کوي. په دې ډول د صوفي لپاره ښه ژبه، چې وکولای شي د زړه ترجمان شي او احساسات څرګند کړي، شور و شوق وجد او حال څرګند کړي. احساساتي ژبې يعنې شعر ته رجوع کوي.

مشهور صوفيان او عارفان سره له دې، چې پخپله هم د شور او احساس خاوندان وو او په طبيعي توګه يې له شعر سره مينه درلوده، وعظ او ذکر په مجالسو او د متصوفينو په کړيو او غونډو کې قصداً شعر وايه او شعر ويل يې د خبرو د اثر لازم ګڼل.

لکه څنګه چې:(له اسرارالتوحيد څخه جوتېږي، شيخ ابو سعيد ابو الخير د تذکر او وعظ په مجالسو کې غالباً په شعرونو سره تمثيل او بيان کاوه او دا کار په هغه وخت کې د زاهدانو له خصلته سره مخالف و. په دې ډول له سخت

مخالفت سره مخامخ شو چې د مېز پر سر د قرآن تفسير او اخبار پرځای بيت وايي.)[1]

په دې ډول شعر او ادب د تصوف او عرفان د اهدافو د بيان او څرګندوني او لېږدوني ښه او غوره وسيله شوه. د شعر مختلف شکلونه لکه قصيده، مثنوي، غزل، رباعي او نور تول درګرده د عشق، مينې، محبت، صداقت، توصيه او نورو پېچلو مسايلو د بيان وسيله شوه.

د مثنوي په قالب کې ستر آثار منځ ته راغله، چې اوس د نړۍ له سترو شاهکارونو څخه ګڼل کېږي او مشهور مثال يې د مولينای روم مثنوي معنوي ده.

غزل تراوسه هم د عشق او محبت لپاره ښه قالب دی او د شعر نور شکلونه هم دا ډول.

ب: روښانيان او پښتو صوفيانه ادب:

پخپله بايزيد روښان د خيرالبيان، حالنامې، صراة التوحيد، فخرالطالبين، مقصود المومنين مولف او د پښتو د رسم الخط هستوونکی او مبدع دی. دغه راز د بايزيد روښان، پيروان او د کورنۍ عالمان غړي، مشران او خلفا هم د ديوانونو، آثارو او تاليفاتو خاوندان وو، چې له هغه جملې ارزاني خويشکی، مېرزا خان انصاري، واصل روښاني، علي محمد مخلص، دولت لواڼی، کريمداد، قادر داد،

---

[1] هماغه اثر، ۵۵۳ مخ

اورکــزی روښـــاني او نــورو مشـــهورو مولفینـــو، شـــاعرانو، متصـوفینو او عارفـانو پښتنـي راکـدې او ولاړې تـولنې تـه یـو فکـري تکـان ورکـړ. اسـتاد کامـل مومنـد پـه خپـل اثـر کـې پرځـای دا خبـره یـادوي یـا راوړي، چـې:(...د هغـه د تحریـک مـذهبي او علمـي اړخ د پښتنـو ذهنونـه او دماغونـه رابیـدار کـړل او کـه د هغـه مـذهبي، صـوفیانه، یـا فلسـفیانه عقایـدو او افکـارو سـره لکـه چـې پـه کـار دی خـوک اخـتلاف هـم لـري... هغـه لـه بـه ضـرور د ښـاغلي صـاحبزاده حبیـب الـرحمن قلنـدر د ډېـرې مناسـبې او ښـکلـې وینـا مطـابق ددې خبـرې ډاډ ورکـوي چـې هغـه پښتـو د مقررینـو یـوه لویـه طبقـه راغونـډه کـړه او د هغـوی صـلاحیتونه یـې رابرسـېره او جـوت کـړل. ددې د نتـیجې پـه طـور بـه پښتونخـوا کـې یـو لـوی صـوفیانه ادب پیـدا شـو، چـې د هغـه یـوه لویـه برخـه نـه صـرف لـه علمـي نقطـهء نظـره، بلکـې د فـن او ادب لـه رویـه هـم ډېـره اوچتـه او د سـتاینې وړ ده. دا ادب اکثـر او بیشـتر پـه نظـم کـې دی او دده پـه تخلیـق کـې د ارزانـي خویشـکي، مخلـص، د بایزیـد د لمسـي میـرزا او شیخ دولت لواني نامې خاص طور د یادونې دي.)([1])

پـه دې ډول ددې بحث پـه تـاکلې مقطـع کـې دې خبـرې تـه هـم رسـېږو، چـې روښـاني غـورځنگ د پښتنـو پـه ادب او فـرهنگ کـې هـم خـاص اتموسفیر ایجـاد کـړ. دې غـورځنگ پـه خرگنـد او

---

[1] دوست محمد کامل مومند، رحمن بابا، (پېښور: اداره اشاعت سرحد، ۱۹۵۸)، ۱۰مخ

جوت ډول عرفاني او تصوفي ادب پښتو ادبیاتو ته راننه ایست. دې غورځنګ د ښځو حقوق رابرسېره او له نارینه وو سره عملاً مساوي اعلام کړل. دې غورځنګ سپېځلي کتابونه په پښتو وکښل. دې غورځنګ په پښتني فرهنګ کې د موسیقۍ تکامل ته لاره پرانسته.

په اسلامي مدنیت کې تصوفي ادب د تنوع او غنا له پلوه ځانګړی ارزښت لري. دغه ادب هم د نظم له پلوه او هم د نثر له پلوه، هم د فلسفي افکارو، هم د اخلاقو، هم د تاریخ او هم د تفسیر او هم د مناجاتو حدیث، سماع او بیان لپاره ډېره ښه او په زړه پورې وسیله ده.

زرین کوب لیکي: "تصوفي ادب له عرفاني تمثیلاتو او حکایاتو څخه نیولې تر قلندري غزلیاتو او شطحیاتو پورې سرشاره تنوع او غنا لري او د هغه ژورتیا او اصالت له مخې چې په کې شته نه یوازې د سیترامهارت، سن فرانسوا، سانتا ترزااواز تر یوه حده د ابن فارض، عطار او مولوی آواز ځرګندوي، بلکې په ځرګنده یې جوتوي چې تر زیاته حده د لویدیځ عرفان کولای شي د شرقي ذوق حکمت له سرچینې څخه فیض واخلي."(١)

موږ غواړو په دې بحث کې یوازې د روښاني غورځنګ د پیروانو پر ادبي او فرهنګي نقش څه ووایو. د کار د اسانۍ

---

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، څلورم چاپ، (تهران: سپهر، ۲۵۳۶)، ۱۲۸ مخ

لپاره به ښه دا وي، چې لومړی د دغه غورځنګ د مشهورو شاعرانو لنډه پېژندنه وړاندې کړو او وروسته د هغوی د هنري ادبي کار د عمده تصوفي منابعو او موضوعاتو په باب خبرې وکړو:

بايزيد روښان د خپل فرهنګي او عرفاني فعاليت په ترڅ کې ډېر زيات معتبر او قدرور آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخرالطالبين، حالنامه او صراط التوحيد ليکلي. نوموړي په دغو آثارو کې د خپل سلوک او طريقت او عرفاني لارې لارښووني کړي، مريدان يې پر ځان راټول کړي او د خپلو سرتېرو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي، له محلي حکومتونه او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پيدا کېږي او د تضادو قطبونو د منځ ته راتلو سبب کېږي. له فکري پلوه ټولنه انقطاب پيدا کوي. د عرفان او شريعت په اشکالو کې ځرګند فکري بېلتون او دوه والی منځ ته راځي.

خو د روښان پير په خوا کې تر هغه وروسته د هغه د کورنۍ غړيو او د هغه مريدانو زيات او باارزښته منثور او منظوم آثار پرېښودل، چې تر دغه وخته يې په پښتني ټولنه کې په بشپړه توګه ځای خالي و.

د بايزيد روښان انصاري هغه پيروان او مريدان ، چې د داسې فرهنګي، ادبي آثارو خاوندان دي چې د عرفاني او

تصوفي افکارو حامل وو، په دې ډول دي:

۱ـ ارزاني روښانی
۲ـ دولت لوانی
۳ـ میرزا خان انصاري
۴ـ واصل روښانی
۵ـ میر خان روښانی
۶ـ قادر داد روښانی
۷ـ علي محمد مخلص
۸ـ اورکزی روښانی

۱ـ ارزاني روښانی:

ارزاني د پنجاب په قصور کې زېږېدلی او لوی شوی دی.

ارزاني روښانی د پیر روښان له ډېرو مشهورو مریدانو او خلفاوو څخه و. نوموړي د پښتنو په خویشکي قبیلې پورې اړه درلوده او د پلار نوم یې برهان و. د ارزاني دوه ورونه نور هم چې علي محمد مخلص او ملا عمر نومېدل، د پیر روښان له ډېرو مخکښو مریدانو څخه ګڼل کېدل. ارزاني د خپلې دورې فصیح او بلیغ شاعر و، چې پر پښتو سربېره یې په فارسي، عربي او هندي هم اشعار ویلي دي، بلکې په دغو درېو واړو ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه پرېښي دي، خو له پښتو دیوان پرته یې نور دیوانونه ترلاسه شوي نه دي.

اخون درویزه په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د ارزاني د عقل، فهم او قابلیت یادونه کوي او حتی تر دې حده یې لیکلي، چې د خیرالبیان په لیکلو کې د ارزاني لوی لاس و.

همېش خلیل په خپل اثر ورکه خزانه کې لیکي:

(ارزاني یو صوفي او سالک شاعر و، چې کلام یې د توحید او عرفان ترجماني کوي، د تصوف او معرفت رازونه یې د شعر په ژبه بیان کړه او دغه شان پښتو کې یې د صوفیانه او عرفاني شاعرۍ نوی باب پرانیست.

ارزاني د وحدت الوجود مسایل بیان کړي دي او ټوله شاعري یې هم ددغه مسئلې سره اړه لري. هغه د الله تعالی د ذات نه د بل هیڅ څیز د وجود قایل نه دی. ارزاني چونکه همدغه خیال په خپلو اشعارو کې رنګ رنګ پیش کړی دی، همدغه وجه وه چې د ارزاني شاعري د عوامو د عقل، فهم او پوهې له سطحې ډېره اوچته ده. ارزاني په پښتو ادب کې د سلوک او تصوف د باریکو اسرارو د ملک ړومبی موسس دی چې پښتو کې یې د تصوف د هسکې منارې بنیاد کېښود.)[1]

۲_ دولت لواڼی:

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ مشهور شاعر او پیاوړی مبلغ و. دولت د داد الله زوی، حسن خېل لواڼی دی. مور یې ورد ګه وه.

[1] همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، (پېښور: ن، م) ۳۹۲ مخ

دولت لواني د روښاني غورځنګ هغه وحدت الوجودي مبلغ شاعر دی، چې مرتب آثار او بشپړ دیوانونه لري. دولت لواني په پښتو ادب کې هم په شمدغه نامه یاد شوی دی. نوموړی په خپله زمانه کې د (فقیر دولت) په نوم هم یاد شوی دی.

استاد عبدالشکور رشاد د دولت لواني د دیوان په سریزه کې کښلي دي:

"... له یوې خوا دولت په خپلو اشعارو کې ځان د پیر روښان (۹۸۰هـ ش) مرید ځرګند کړی دی او له بلې خوا د دولت په نامه د پیر روښان یو خلیفه هم شته او سربېره پر دې بایزید روښان او روښانیانو دغه خلیفه دولت او دولت لواني شاعر یو بلل شوي دي، نو ماته دا اتکل لږ څه د څېړنې وړ ښکاري..."[1]

استاد په خپله لیکنه کې ددې خبرې ځرګندونه کوي او د دولت د شعرونو په استناد جوتوي، چې سره له دې چې دولت د علي محمد مخلص او د پیر روښان د لمسي او پیاوړي وحدت الوجودي شاعر میرزا خان انصاري څخه روحاني، مسلکي اداري استفاضه کړې ده، خو د نوموړي له اشعارو جوتېږي، چې هغه په سیده توګه له پیر روښان او ارزاني څخه فیض موندلی دی. استاد د خپل استدراک او

---

[1] دولت لواني، دیوان، "پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه" (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۶ مخ

خبرني له مخې جوتوي، چې كېداى شي دولت هم د پير روښان بې واسطې مريد ومنل شي.

دولت لواني هم د روښاني غورځنګ د نورو مشهورو شاعرانو په څېر د تصوف او روښاني طريقې بېلابېلو پړاوونو او عقايدو د توضيح او تشريح لپاره خپل شعر او كلام وقف كړى. د هغه په غزلو او قصايدو كې د هغه روښاني فكري سير په ډاګه جوتيږي.

۳_ مېرزا خان انصاري:

ميرزا خان د نورالدين زوى، د بي بي شمسو له لارې د بايزيد روښان لمسى دى. د نوموړي د زيږېدو نېټه نه ده معلومه، خو په (۱۰۴۰هـ ق) كال كې په دكن كې په يوه جګړه كې شهيد شوى دى.

مېرزا خان انصاي د روښاني نهضت د ادبي افق يو ځلانده ستورى دى. د نوموړي د ديوان په هره برخه او هر شعر كې د روښان پير فلسفي او تصوفي افكار منعكس او څرګند دي.

مېرزا خان هم د ارزاني او دولت لواني په څېر په خپلو شعرونو او غزلو او قصايدو كې روښاني مفكورې او د روښان فكري سير ته ځاى وركړى دى. د هغه ديوان په هره برخه كې د همدې مسالې ښه څرګندوى دى.

استاد عبدالحى حبيبي وايي:" د دولت او ارزاني او ميرزا انصاري كوم قصايد چې اوس موږ ته پاته دي، د

مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وره لري او داسې ښکاري چې د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت و موعظت قصايد او بيا د شيخ فخرالدين عراقي د جذبې او حالة ډکې ويناوې په دغو او قاتو کې دونې مقبولې شوې وې چې د رندانو او د زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وو او د پير روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميوست وه."[1]

۴_ واصل روښاني:

واصل روښانی هم د ديوان څښتن او د ښې ادبي او شعري قريحې خاوند و، چې د لسمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په وروستيو لسيزو کې يې ژوند کاوه.

واصل روښاني هم د بايزيد د لارې مبلغ او د هغه شعر او ديوان هم د روښان د فکري سير او سلوک توضيح او تشريح ته وقف شوی دی.

محترم زلمي هېوادمل د واصل په باب د هغه د ديوان په سريزه کې ليکلي:

"... د روښان پير د مکتب فکر تابع و، نو ښکاري چې د روښاني تصوفي لارې زده کړه به يې د همدې لارې له نورو علماوو څخه کړې وي.

... د ديوان او نورو آثارو مطالعه يې ښکاروي، چې دی

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷)، ۳۸ مخ

د اوچتې علمي پايې خاوند شاعر و. واصل په پارسي او عربي ژبو هم پوهېده او ددغو ژبو د آثارو ښه مطالعه يې درلوده. د تصوف په باريکو لارو يې يون کړی و..."([1])

څېړونکی زلمی هېوادمل په خپله څېړنه کې د واصل د ديوان موضوعي ځانګړنې په دې ډول تشريح کوي:

"... د واصل د ديوان عمده او اساسي برخه د روښاني تصوفي لارې تلقين ته وقف شوې ده او د وحدت الوجود د تصوفي لارې ټولې باريکۍ يې په دقت سره په خپل شعر کې رانغښتې او بيان کړې دي. د روښاني تصوفي لارې ټولې ځانګړنې دده په شعر کې ليدای شي او د روښاني تصوف د اتو مقامونو شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، سکونت، تشريح او تفسير يې هم ځای ځای په خپل کلام کې کړی دی..."([2])

۵ـ ميرخان روښاني:

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په قول د دولت لواني په ديوان کې (ص ۲۵۲ د کابل طبع) يوه اوږده قصيده د مير خان په نامه شته، چې تر ۱۰۰ بيتو زياته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري.

د ادبي ستوري مولف د خپل اثر په دوهم ټوک کې ليکي، چې:

[1] زلمی هېوادمل، واصل روښاني ديوان، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۵)، ۹ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

"د دولت لواني په ديوان کې د ميرخان د يوه اوږده بيان لاس ته راتللو دا وښووده، چې ميرخان د دولت معاصر روښاني شاعر دی او له دولت سره د زيات نږدېوالي او ناستې پاستې له کبله به يې شعر دده لاره موندلې وي."([1])

نومورې زياتوي:"د مير خان نوره وينا په لاس کې نشته، خو دا ترلاسه شوی پارکی ښيي چې دی هم د نورو روښاني شاعرانو غوندې د پخې، ښې او خوږې وينا خاوند و او په خپلو شعرونو کې يې د سلوک باريکې نکتې ادا کړي دي."([2])

داسې جوتېږي، چې مير خان روښانی د خپل وخت روښاني مبلغ اديب او شاعر و، خو د هغه په باب او د هغه د شعر او ديوان په باب زيات معلومات نه شته.

۶_ قادر داد روښاني:

قادر داد د محمد زمان زوی، د پيرداد لمسی او د کمال الدين کړوسی او د بايزيد روښان کودی و. همېش خليل د مآثرالامراء په حواله ليکي:

"و چون در سنه (۱۰۴۳هـ) در تعينات کابل روزگارش بسر آمد، سعيد خان بهادر، بی بی الايی زن احداد (که دختر جلاله بود) با دو دامادش محمد زمان و صاحب داد و

[1] حبيب الله رفيع، ادبي ستوري، ۲ ټ، (کابل: اطلاعات و کلتور، ۱۳۵۹)، ۳۶ مخ
[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

قادر داد پسر محمد زمان را بار دیگر همراهان عبدالقادر در سرآغاز سال یازدهم (سن ۱۰۳۷هـ) بدست آورده روانه حضور ساخت".([1])

استاد عبدالحی حبیبي لیکي:"دی هم اوږدې عرفاني غزلې لري چې کله کله یې دغه غزلې د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي... قادر داد د روښانیانو په صفت کې د کریمداد بنګښ ترڅنګ (مگر وروسته) د دریدلو حق لري، ځکه چې په کلام کې یې شعریت تر واصل دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده. مګر کله کله هنر هم پکې ځلیږي او سړی ویلای شي چې غزل یې د شعر ښکلاوې لري".([2])

همېش خلیل هم په ورکه خزانه کې د دوی یادونه کوي او لیکي، چې قادر داد دُ پیر روښان د مسلک او نظریې قایل و. کلام یې پوخ ولې برجسته نه دی، خو نوموړی دا خبره هم کوي چې اشعار یې روان خو د شاعرانه اوصافو نه عاري دي او د هغه کلام غوره شعرونه قصیدې او غزلې دي، خو موږ ته دا خبره په زړه پورې ده (چې هغه هم د خپل نیکه پیر روښان د مسلک او د وحدت الوجود د نظریې ترجماني کوي).

۷ـ اورکزی روښاني:

دغه شاعر په قوم اورکزی دی. اصل نوم یې معلوم نه دی، د استاد عبدالحی حبیبي په قول له قادر داد او د هغه د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسې ښکاري، چې

---

1 همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، ۳۹۰ مخ.

2 عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، ۴۴ مخ

د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاتې شوی دی.

همېش خلیل په ورکه خزانه کې لیکي، چې له اورکزي شخه صف یو مناجات، دوه قصیدې او ځلور غزلې په لاس راغلې او د نور کلام یې څه پته نه شته.

دغه شاعر هم چې نسبتاً نوم ورکی شاعر دی، د روښان د لارې او طریقت مبلغ دی او د هغه له محدود کلام څخه جوتېږي، چې نوموړي هم خپل شعر او کلام د روښاني لارې د تبلیغ او انتقال لپاره وسیله کړی و.

"اورکزی هم کله د قادر داد د بایزید روښان د مسلک پیرو او هم د هغه مدرسهء فکر شاعر معلومېږي."

۸_ علي محمد مخلص:

علي محمد مخلص د ابابکر قندهاري کاسي زوی و. ددغې قبیلې یوه لویه پښه شینواري دي، چې علي محمد مخلص هم د شینوارو پښې ته نسبت درلود. د مخلص پلار د بایزید روښان له زوی جلال الدین روښاني سره په تیراه کې اوسېده. جهانګیر مغول په زمانه کې د جلال الدین له زوی الله داد سره هندوستان ته ولاړ او هلته په شمس آباد کې مېشت شو.

علي محمد مخلص د روښان د کورنۍ یو رښتینی او مخلص مرید و. د علي محمد مخلص پر کلام او طرز تفکر د روښاني لارې اغېزې ښکاره دي. د روښان پیر تصوفي

لارې يې پر عمل او نظر دواړو زور اثر درلود. د نوموړي آثار د روښاني لارې په بيانوونکو آثارو کې له ښو آثارو څخه ګڼل شوي دي.

د بايزيد روښان حالنامه چې پخپله روښان پيل کړې وه، علي محمد مخلص بشپړه کړې ده. پر حالنامه سربېره علي محمد مخلص د اشعارو د ديوان خاوند هم دی.

علي محمد مخلص يوه منثوره رساله هم لري، چې د کابل مجلې د ۱۳۶۷ کال په ۱_۲ ګڼه کې د زلمي هېوادمل له خوا چاپ شوې ده.

هېوادمل ددغې رسالې او د مخلص د طرز تفکر په باب يادونه کوي:

"دا رساله علي محمد مخلص په پښتو نثر کښلې ده او د خپلو وينااوو او کښنو د لا قوي کولو په منظور يې د استشهاد لپاره خپل او د ځينو نورو روښاني شاعرانو دغه راز د ځينو پارسي ژبو شاعرانو لکه مولينا جلال الدين (شپږ سوه څلورم_شپږ سوه دوه اويايم هـ.ق) او نورو بيتونه د احاديثو او آيتونو ترڅنګه راوړي دي.

دا رساله تصوفي مسايل بيانوي. تراوسه نه ده چاپ شوې، يوازې يوه خطي نسخه يې د کلکتې په بنګال ايشاټک سوسيايټۍ کې د ميرزا او ارزاني له ديوانونو سره يوځای په يوه وقايه کې خوندي ده، ټول مخونه يې شپږ ويشت دي."(۱)

---

[1] زلمي هېوادمل، "د مخلص منثوره رساله"، کابل ۱_۳ ګڼه، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)، ۳۶ مخ.

* * *

موږ په څو پورتنيو کرښو کې يوازې د هغو کسانو نومونه او د فرهنګي ادبي کار په باب لنډه يادونه وکړه، چې د خپلو ادبي هڅو په ترڅ کې يې د روښاني غورځنګ او روښاني طرز تفکر لپاره کار کړی او دغه نړۍ ليد يعنې د روښان تصوفي او عرفاني افکارو ته يې په خپلو آثارو کې ځای ورکړی، په سيستماتيک ډول يې دغه افکار روزلي او تشريح کړي دي.

د بايزيد روښان تر خپلو اصلي افکارو يعنې حالنامې، خيرالبيان، مقصود المؤمنين او نورو وروسته د هغه افکار او سلوک او طريقت تر زياته حده د احساساتو په ژبه يعنې د شعر په ژبه بيان شوي او ددغه کار بانيان او ترسره کوونکي هم دغه شاعران او فرهنګيان دي، چې دمخه مو يادونه وکړه او پېړۍ وروسته يې پر پښتو ادب او فرهنګ باندې خپله غوڅه اغېزه پرېښوده.

ج: په روښاني ادبياتو کې تصوفي مضمون:

لکه چې دمخه جوته شوه، د روښانيانو د غورځنګ مشر بايزيد انصاري د روښانيانو د فکري او تصوفي مکتب مؤسس هم دی. نوموړي په خپلو مشهورو او معتبرو آثارو لکه خيرالبيان، صراط التوحيد، مقصودالمؤمنين او حالنامه کې په مفصله توګه خپل تصوفي او عرفاني افکار

بیانوي. پخپله بایزید روښان د شور و شوق، وجد او حال خاوند صوفي دی. هغه په همدې لړ کې د خپل وخت دننه د انسان د اشتیاق او شور په وړاندې ټول دیوالونه ونړول. سماع یې رواج کړه، موسیقۍ ته یې پاملرنه وکړه او د شعر په ژبه یې خپل مقاصد، اهداف او افکار بیان کړل. بایزید خیرالبیان په مسجع نثر وکښه، چې د سورهٔ رحمن له وزن سره مطابقت لري او د هغه مریدانو په غونډو، مجلسونو او د ذکر او عبادت په محفلونو کې په خواږه آواز لوسته.

دغه ډول بایزید روښان د شعر یو دیوان هم لري، چې په هغه کې یې هم د خپل طریقت او سیر و سلوک توضیح کړې ده. له بایزید روښان څخه د هغه فرهنګیانو مریدانو او پیروانو په خپلو اشعارو او دیوانونو کې د شعر په ژبه په تفصیل سره د بایزید روښان د تصوفي افکارو تشریح او توضیح کړې ده. ددغه کسانو یادونه ترمخه وشوه.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې د تصوف پر زیاتو مسایلو خبرې شوې دي او د هغه دپیروانو د شعري دیوانونو اصلي مضامین هم د بایزید د مشهورو آثارو له اصلي مضامینو څخه اخیستل شوي دي. د هغه د مریدانو په آثارو کې د تصوفي مضمون د انتقال او توضیح لپاره د فارسي ژبو شاعرانو په څېر د شعر عمده قالبونه لکه غزل، قصیده، رباعي او مثنوي غوره وسیلې دي. زیاترو په دغو قالبونو کې شعر ویلی او صوفیانه مضامین یې پکې ځای

کړي دي، خو په دغه قالبونو کې غزل او قصیده خاص ځایونه لري.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې عمده او اساسي مطالب انسان، وحدت، بحر وجود، مشاهده او بې رنګي، ذکر، د نفس وژل، شریعت او طریقت، روښاني سلوک، لومړني مراحل، روښاني اوه صفته، اته مقامه، عشق او صداقت دي.

انسان:

انسان د بایزید روښان او د هغه د مریدانو د شعر او ادب مرکزي مساله ده. بایزید د یوه عارف او صوفي انسان په توګه له خدای سره بې واسطې راز و نیاز کوي او د هغه مریدان هم خپل پیر یعني بایزید روښان د مسکنت په مقام کې ویني، نومړی د خلافت الهي ډېر ښه مظهر ګڼي.

ارزاني روښانی وایي:

دا صورت د خاورو ځلي
په دم سپور او په دم پلی
په دا ځلي کې بسیا دی
ددې دواړو کونو کلي
حق د دواړو کونو علم
د صورت پر کتاب کښلی

دا کتـــاب دی هغـــو لوســـتی
چـې یـې خپـل صـورت کتلـی
دا صـــورت لـــوح محفـــوظ دی
لـــه لـــوی نـــون قلـــم وتلـــی.

تــوحید:

بایزیـــد روښـــان د نـــورو اســـلامي متصـــوفینو پـــه څېـــر د وحـــدت او (همـــه اوســـت) مفکـــورې ډېـــرې زیـــاتې روزلـــي او تشـــریح کـــړي دي. د هغـــه پـــه مشـــهور اثـــر خیرالبیـــان او همدارنګه حالنامه کې په دې باب زیات مطالب موجود دي.

پخپلـه بایزیـد روښـان د علـم پـه رسـاله کـې چـې پـه دې وروسـتیو کلونـو کـې پـه افغانسـتان کـې چـاپ او خپـره شـوې ده، د توحید په باب یو نظم لري. په دې ډول:

د توحیـــــــد علـــــــم در بیــــــان کــــــړم
چــــې ســــرې یــــې زده کوینــــــه
چــــې لــــه توحیــــد یــــې پوښتینــــه
بــــل ځــــواب یــــې کــــړای شــــینه
توحیــــــد مقــــــام دی د یکانګـــــــی
چــــې شــــپږ یــــې منزلــــه دینــــه
نومونــــه بــــه یــــې وایــــم
کــــه د چــــا پــــه رضــــا وینــــه

شریعت، طریقت، حقیقت دی
معرفت، قربت وصلت دی گنینه
په هر منزل کې امر دی هم نهی
بنده به خدای له واړه وپوښتینه
منزلونه د توحید او امر نهی دواړه
بېشک د سړي په زړه کې دینه
هر څوک دې و خپل زړه و ته نظر که
خپل زړه په تکبیر ښه وګورینه
که دا منزلونه او مقام یې دي موندلي
او عمل به یې هم په کړی وینه
ترو دی هسې امید کاندي
چې ځواب به د ښه خدای وکړي شینه
سړی دې امر نهی زده که
چې د خدای ځواب وکړای شینه
چې د خدای ځواب ونه که
په دیوان به د ښه خدای وشرمېږینه
د عاقلانو کړای بویه
چې په حیات د توحید د علم حاصلوینه
نور علم عبادات خیرات منات واړه
د توحید د شناخت له پاره کړي دینه
توحید ددې درې څنه
که د چا په باور شینه

توحید د عام د خاص دی
دریم دی د خاص الخاص گټینه
توحید د عام دغه دی
چې وایی خدای یو دی یقین یې وینه
توحید د خاص دغه دی
چې له یګانګی آګاه وینه
توحید د خاص الخاص دغه دی
چې یګانه له هغه شینه
د عامو کړای بویه
چې توحید د خاصو زده کوینه
د خاصو کړی بویه
چې توحید د خاص الخاص زده کوینه
چې توحید د خاص الخاص ظاهر کړه
ترودی چار د موحدانو په دود کړینه
د بشر خوی وی ترو پرېږدی
خدایی خوی دی ونیسینه
هر چې علم د توحید زده کړه
جواب د توحید په آسمان شینه
تل به یګانه وینه له خدایه
راحت د یکانګی ورسره وینه
راحتونه رنګارنګ دي
بهتر د یکانګی دي ګټینه

توحیـــــد یگـــــانګي د خـــــدای دی
هــر څــوک دې پــه یــوه خــدای ایمــان لرینــه.
(۱۲_۱۴ مخونه)

بایزید روښاني پـه خپلـه پـه دې نظـم کـې د توحیـد د حصـول مراحـل تـول بیـان کـړي دي. اسـتاد حبیبـي د پیـر روښـان دا خبـره د توحید لپاره د ښه سند په توګه راوړې، چې وايي:

"مـا هـر څیـز لـه خپلې هسـتۍ د خـپلې هسـتۍ دپاره یـو یـو کـړی دی، پـه هـر یـو کـې زه یـو خـدای یـم بیګمـان، تـرو بویـه چـې زما د یکانګۍ یادګار هر یو چې ویني آدمیان."

دلتـه د (همـه ازوسـت) شـرح ده او هـر شـی د یـوه واحـد او شـریک مصـنوع دی او هـر انسـان، چـې د مشـهود سـترګې لـري باید په هر شي کې د لوی خدای صفت او قدرت ویني.([1])

پـه دې ډول د بایزیـد روښـان د مریـدانو او فرهنګیـانو پیروانـو پـه آثارو کـې د توحیـد او نـورو مفـاهیمو سیسـتماتیک او منظم بیانونه د شعر په ژبه شوي دي.

ارزاني روښانی وايي:

د اثبـــات پـــه ســـرای دننـــه
غیـــــــر نشـــــــته الا الله
یـــو الله دی وړانـــدې بیـــار تـــه،
ښـــې اولکـــین تـــه و بـــالا

[1] عبدالحی حبیبي، پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټ، ۳۲۳ مخ.

PDF Compressor Pro

د مـــولي پـــه يـــاد کـــې اوســـه
پـــه مـــلا هـــم پـــه خـــلا

او دولت الله لواني وايي:

هـــر چـــې نـــوش د وحـــدت مـــی کـــا
د خـــودی مرکـــب بـــه پـــی کـــا
يـــو ديـــدن بـــه د دوســـت وينـــي
هـــر نظـــر چـــې پرخـــه شـــی کـــا.

پـه دې ډول د بايزيـد روښـان ټـول تعـاليم او زده کـړې د هغـه د شـاګردانو او مريـدانو پـه آثـارو کـې ښرګنـدې شـوې او منعکسې شوې دي.

د دولـت لـواني، ميـرزا خـان انصـاري او واصـل روښـاني ديوانونـه همـدا اوس لـه مـوږ سـره شـته او پـر هغـو سـربېره د ارزانـي، قـادر داد، علـي محمـد مخلـص او د روښـان د نـورو پيروانـو آثـار هـم پـه تيـت پـرک ډول پـه ورکـه خزانـه (٢_١) ټوکونـو کـې چـاپ شـوي دي، چـې د ټولـو مثـالونو راوړل زيـات وخـت نيسـي او ټـول د روښـان د تصـوفي ښـوونځي د زده کـړو منظم بيان دی.

روښـاني غـورځنګ پـه خپـل وخـت کـې د هنـدي او اسـلامي فـرهنګ لـه ګـډو اړخونـو څخـه پـه تېـره هغـه څـه چـې د پښتنـي ټـولنې لـه ځانګړتيـاوو سـره يـې سـمون درلـود، راواخيسـتل او پـه پښتـو ادب کـې يـې ځـای ورکـړ. روښـاني ادب يعنـې هغـه څـه

چې د ادب په شکل کې د تصوفي او عرفاني افکارو مضمون ځای کړ. په پښتو کې د روښان پیروانو زیات داسې آثار هست کړل، چې دمخه په اسلامي فرهنګ، فارسي، ترکي او ماوراءالنهر کې منځ ته راغلي وو.

لکه چې دمخه مو وویل په روښاني غورځنګ کې په خپله پیر روښان، ملا ارزاني، علي محمد مخلص، ملا عمر، میرزا خان انصاري، دولت لواني، واصل روښاني، خواجه محمد روښاني، کریمداد، ملا مودود او نورو پیروانو یې په خپلو آثارو کې هڅه وکړه، چې عرفاني او تصوفي افکار د شعر په ژبه بیان کړي. دغه راز د روښان مخالفینو هم دې عنعنې ته په مخالف قطب کې دوام ورکړ.

د روښان پیروانو په خپلو ادبي آثارو کې وحدت الوجودي نظریه وروزله او ښا پسته ټول آثار یې د دغه نظریې د تبلیغ لپاره وګومارل.

ملا ارزاني خوېشکي په خپل تصوفي اثر کې په منظم ډول دغه عرفاني نظریات بیان کړي دي. د هغه د کلام یوه نمونه په دې ډول ده:

د یوه وحدت له نوره
د یوه نور له پرتوه
درست کلیات یې موجود کړی
ددې کن اور له شوه

PDF Compressor Pro

عارف ورخبر شو
د الف له پته دوه
د کثرت د کنبست کرله
خود کري، خود که دروه
د يوه کلال ماني دی
کل که کترک دی که ګوروه
که طالب يې دل به خلاص کړي
د دويي له بده ستوه
د(دي) دل پر براق سور شه
براق صاف دی له جلوه
دغه (يو) براق ورخينه
پاس تر عرش له يوه دوه
د (خـ)ودی تهو شاخوږی
درست شا خوږی (ترمندوه)
هر چه نن کنبت کړی کرله
(کل) فردا به شي درلوه
پوست کنده مې درته ووی
که غنم کري که جوه

د تـــا دم امانـــت گـــرو دی
غافـــل مــه شـــه لـــه دغ گـــروه
لکـــه دی راویـــل نـــه شـــی
ددې شـــریعت لـــه (ب) هـــو(ه)
ارزانـــي پـــه پښتـــو (وکـــو) پـــښ
دا غـــزل لـــه یـــوه ووه.[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

که لاهوت مې ښا ښسته په ساده گی دی
بیا ناسوت پرې باندې رنگ شو مخطط
مشـرکان چې خبـر نـه شـوله مقوصده
د کثـرت پـه ډېـر حساب کې دي غلط.

⁂ ⁂ ⁂

د ثـــاني گمـــان مـــانی دی
یگانـــه احـــد موجـــود شـــو
د کثـــرت پـــه بـــازار راغـــی
دی شـــاهد دی هـــم مشـــهود شـــو
شـــاه حجـــاب لـــه مخـــه واخیســـت
د میـــرزا طـــالع مســـعود شـــو

---

[1] د ارزاني خوښکي کلیات، سمونه او څېړنه، ډاکټر مهجور خوښکلی، ۳۳۱_۳۳۲ م م

او:

صفات هېڅکله له ذاته نه بېلېږي
ځای په ځای حکم د رب دی له مربوب
په هرڅه کې زياتونه د مولی دي
(و) ميرزا وته جلوه کا بې مکتوب.

يا دا چې:

دا کلام د حقيقت په ژبه وايم
لکه ذات په حقيقت کې خپسر ستايم
مدام يوله يو وجوده تماشا کړم
تل تر تله بې شريکه بې همتا يم
که ځما يګانګی و ته نظر کړې
په وحدت کې دويي نشته يک تنها يم
د کثرت په عددونو مې ځان پټ کړ
اوس ګهې ګهې دغه شم ګهی دا يم.

يا د بحر وجود نظريه په دې شعر کې:

لکه کب دی له اوبو، اوبه له کبه
دغه هسې رسېدلی د هر چا يم
ځما ذات په دواړه کونه نه ځايېږي
په قفس کې وېيدلی د ميرزا يم.

❋ ❋ ❋

مرحوم استاد اسماعیل مبلغ لیکي:

"د پیر روښان په نظر خدای کاینات د انسان د ښېګنې سعادت او نېکمرغۍ لپاره هست کړي او انسان یې د خپل عبادت لپاره. له دې لامله باید د خدای په عبادت مشغول شو. ایمان له عقیدت، اقرار او عمل څخه عبارت دی.

دا ډول ایمان هغه وخت د خدای لپاره د منلو وړ دی، چې د خدای په معرفت ولاړ وي. د هغه له معرفته پرته هیڅ عبادت نه منل کېږي."(۱)

مېرزا خان انصاري وایي:

ذاکران چې د غفلت له خوبه ویښ شو
د نفس وچلېده ته نظاره کا
مسافر چې له خوارهٔ خوبه بیدار شي
د سحر جرس د تلو په وخت ناره کا.

روښاني غورځنګ په درې جهاتو کې مبارزه کوله: یو له خپل نفس سره مبارزه، له ظلم او بې عدالتۍ سره مبارزه او بله د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه ده. د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه هماغه د تصوف او عرفان بیان و او هغه هم د پښتو ادبیاتو په وسیله، دوی د پښتو ادبیاتو له لارې خپل عقاید تبلیغ او رواج کړل.

لوی استاد عبدالحی حبیبي مرحوم د روښاني تصوفي

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ

ادب او د فارسي ژبو متصوفو شاعرانو د کلام د پرتلنې په باب وايي:

"د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولينا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کې د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصايدو اصلي شمزۍ ده. مګر فرق دونې دی، چې د روښان په مکتب کې ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېرې کمې دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق شته کوم چې د غزنوي او غوري دورې په قصايدو کې ليدل کېږي او نه هغه ستر غم او د انګازو او خوند او ښکلاوو ډک کيف شته، چې موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيده کې وليد".(١)

په پښتو ادبياتو کې په زړه پورې ژور عرفاني او فلسفي آثار له همدغه وخته وروسته يا د همدغه غورځنګ د مبارزو په نتيجه کې منځ ته راغلي. د روښان د پيروانو په آثارو کې د روښانيه طريقې او سلوک د مقاماتو منظم او سيستماتيک بيان کېږي او له همدغه وخت وروسته د پښتو ادب پر راوروسته بهير باندې اغېزه کوي.

په دې ډول په ختيځ کې د لويديځ په نسبت د شرق متفکر خپل نفساني، رواني او ټولنيز پرابلمونه د فلسفې پرځای په تصوفي او عرفاني افکارو کې مطرح کړي او د حل

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، ٣٨ مخ.

لاره يې ورته لتېولې ده. همدا علت دی، چې د تصوف او عرفان ستر شاهکارونه په شرق کې منځ ته راغلي دي. صوفي نه يوازې د تفکر او تامل څښتن دی، بلکې د ذوق، الهام او اشراق خاوند هم دی.

پښتو ادب چې د آسيا په لويه وچه کې د هند، چين، فارس او عربو د فرهنګي تاثراتو په ترخ کې سر راپورته کړی او د يادو شويو فرهنګونو له فيض او برکت څخه برخور شوی خپل ترکيبي خصلت لري. تصوفي او عرفاني افکارو هم ددغه تاثيراتو له لارې پښتو ادب ته لاره کړې، چې د روښان د دورې آثار ددغه افکارو د بيان او څرګندولو څرګندې او روښانه نمونې دي، چې له هغو وروسته ان ترننه پورې د سنت په توګه عنعنه ساتل شوې ده. پښتو غزل له همدغه فيضه بهره مند دی.

په دې ډول په پښتونخوا کې عارف او صوفي هم د خپل تحت الشعور په مرسته. هم دلاسبرو فرهنګي اړيکو او د وخت د علومو په مرسته او هم د خپل ذوق او استعداد په مرسته د خپلې ټولنې د انسان لپاره په حال او مستقبل کې پيام درلوده. دا پيام د انسان په ډېره خوږه او عاطفي ژبه و، يعني په شعر کې و او د ښه او ښکلي کلام په شکل کې و.

زموږ د صوفي پيام د انسانيت د بشپړتيا، د انسان د کمال او د هغه په ژوند کې د تيتو پړاوونو د نفي پيام و، چې بل هيڅ ورته د صوفي او عارف هومره فکر نه دی کړی او

نه يې ورته د تفکر لپاره کلونه کلونه انزوا ګاللې او نه يې سربښندنې ته وردانګلي دي، خو صوفي او عارف دا کار کړی دی او له دې لارې د اسلامي فرهنګ په سمندر کې د خپلې بېړۍ ماڼو شوی دی.

د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې، سماع، نڅا او موسيقي:

په اسلامي ټولنه کې نڅا، سماع او موسيقي تر زياته حده د صوفيانو او عارفانو دود او سنت و. په هند، ايران، ترکيه او حتی زموږ په ګران هېواد کې دغه دود اوس هم موجود دی.

صوفيان ددې لپاره، چې خپل اعصاب تحريک کړي او د بې خودۍ حالت غوره کړي، مخدرو موادو ته يې هم پناه وړله، نڅا او سماع دغه ډول يوه وسيله ده. د صوفيانو مجلسونه له سماع او قول سره ملګري وو.

په دې ډول سماع او نڅا هم د صوفيانو لپاره د قبض د ليرې کولو لپاره ښه وسيله وه. سماع او قوالي، چې اوس هم په مصر، ترکيه، هند و پاکستان کې د ذوق او محبت ښه وسيله ده، په پخواني خراسان کې يې د ابو سعيد ابوالخير په واسطه رواج پيدا کړ او د صوفيانو په منځ کې داسې دود شوه، چې ابوالعلامعري د صوفيانو نڅا او ګډې غورځول،

په خپلو اشعارو کې په ملنډو یاد کړي دي. هجویري تر دې حده وویل، چې داسې طایفه مې ولیده، چې ویل یې د تصوف مذهب له نڅا پرته بل څه نه دی.

په اسلامي ټولنو کې سنت او شریعت، نڅا او موسیقي ته اجازه نه ورکوله. د مثال په ډول امام غزالي د متصوفینو سماع د ځینو شرطونو له مخې لازمه ګڼله، په تېره د سماع په غونډو او مجلسونو کې یې د ښځو او زلمو ګډون روا نه باله، خو په هر حال د متصوفینو په ډله کې ځینې داسې کسان وو، چې د قرآن په نسبت د شعر او آواز په اورېدلو ډېر زیات اغېزمن کېدل.

دغه ګډ ټکي صوفیان د سماع او قوالي غونډو ته رابلل، د قوال په دغو غونډو کې له مینې او سوز نه ډکې عشقي او عرفاني ترانې یوځای او یا له ساز نه پرته ویل کېدلې. صوفیانو ورته دایره جوړوله. غلي او چپ کېناستل، خو ناڅاپه به دغه سکوت او چوپتیا ماتېدله او یو دم به یو صوفي په وجد راته، د شاباس غږ به یې کاوه او نڅا ته به پاڅېده او په دې ډول به ټول صوفیان په نڅا ورګډېدل. په داسې حالاتو کې عجیبې پېښې رامنځ ته کېدلې ان ځینو به خپل کالي څیرل، ځینې به د شور او هیجان په حالت کې هلاک کېدل او ځینې داسې مثالونه هم شته، چې څو تنو د وجد په حالاتو کې ساه ورکړې ده.

د مثال په ډول کله چې د مستنجد خلیفه په مجالسو "یوه

صوفي مغني شعر اورېده، بې خوده شو او په مجالسو کې يې ساد وزکړه خليفه پرې ډېر وژړل او صوفيانو تر سهاره پورې د هغه د جنازې گرچاپېره رقص وکړ "(۱)

رقص د تصوفي فرقو په لړ کې په مولويه فرقه کې خاص اهميت درلود مولينا پخپله په کوڅه او بازار کې په رقص پيل کاوه وايي چې د مولينا په اشاره ان د صلاح الدين زرکوب جنازه تر هديرې پورې په نڅا او دايرې سره خاورو ته وسپارله شوه. په دې ډول په اسلامي متصوفينو او عارفانو کې سماع، سرود او رقص څه نوې خبره نه ده. دوی د شور، وجد او احساس خاوندان وو

فريد لاندر په خپل اثر (درويشان چرخان) کې د مولينا له قوله سماع په دې ډول تعريفوي "حالی است که در ادراک اسرار الهی از آسمان های لاهوت مشاهده ميشود. سماع پيکار با خود است. مانند تپيدن های مرغ نيم بسمل است که در خون و خاک می غلطد. آگاهی از درد و از شفای يعقوبست.

_ تپش برای ديدار يوسف و ادراک بو پيراهن اوست .."(۲)

ددغه ډول مدخل له مخې کله چې د بايزيد روښان د شور او وجد په ... او د هغه په ډېر وروسته پاتې چاپېريال کې د

---

[1] ورين ... اروش ميراث صوفيه، ۹۶ مخ

[2] فريد لاندر دروېشان چرخان. ترجمه علي شريف. زير نظر استاد خليلي کابل سهمې ... ۵۰ مخ

سرود او سماع او وروسته د روښانيانو له خوا د موسيقۍ او سماع د دود او رواج په باب څه وايو، ټول په يو حال نه دي.
په دې مانا چې بايزيد روښان له دغه فرهنګي او تصوفي مسالې سره يو ډول چلند کړی او د هغه اخلاقو د روښان د هداياتو او لارښوونو په رڼا کې ورسره په لږ توپير چلند کړی دی. خو په هر حال، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، د بايزيد روښان هغه ستر او سنت شکنه فرهنګي خدمت دی، چې د سماع او سرود د رواج په برخه کې يې موسيقۍ ته لاره پرانيستې ده.
د وروستيو کلونو په څېړنو کې د بايزيد روښان عقايد راوسپړل شول. په دې ترڅ کې روښان تر يوه حده د هغه د مخالف اخوند درويزه د اقوالو او بياناتو له مخې وپېژندل شو. په روښان باندې د نورو تومتونو او تورونو په ترڅ کې چې د وخت په مذهبي ټولنو کې يې خاص جذابيت درلود، يوه هم د نڅا، سماع او سرود مساله وه، چې اخوند درويزه څو وارې تکرار کړې ده. په دې لړ کې مولينا عبدالقدوس قاسمي ليکي:"... نو بيا هم "د همه اوست عقيده"، "ذکر خفي" د کامليت دعوی او خلقو ته اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزا وو، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غوندې علما او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو..."([1])

---

[1] عبدالقدوس قاسمي، پښتو، ۸۶ مخ.

يو شوروى مؤرخ او افغان پېژندونكى هم د اخوند درويزه له قوله د نخا او سندرو په باب يادونه كوي. وايي: "اخوند درويزه د ځانګړيو تصوراتو له مخې چې د اسلام په باره كې يې درلودل، په ټينګه غوښتل چې پر ښځو باندې بنديزونه ولګوي. د افغانانو په منځ كې (يې) داسې ساعت تېري لكه سندرې، نخا، اتڼونه او داسې نور اولسي هنرونه د ښځو لپاره نه ښنونكي ګناهونه بلل". ([1])

خو مولوى محمد شفيع د پښتو ادب او موسيقي په برخه كې د بايزيد فرهنګي هڅې په مثبت ډول ارزيابي كوي. وايي چې:"... خو دا خبره به صحيح وي چې د حقايقو او دقايقو نه ډك متعدد پښتو ديوانونه اول اول د بايزيد مريدانو او ده اولاد د بايزيد په تتبع كې مرتب كړل. بيا دې فرقې نه بهر نورو كسانو هم دې نمونو اقتدا وكړه او د دوى دا عمل د ظاهر خيال د وسيلې (Medium) په ډول د پښتو ژبې د ډېر استعمال دپاره مهميز ثابت شو".([2])

نوموړى زياتوي: "بايزيد دې علاقې د موسيقۍ په ترقۍ كې هم حصه اخيستې وه. حاجي محمد چې د مير فضل الله ولي خليفه وو. ده په رباب كې څو تاره اضافه كړي وو او ده په ښودنه افغان موسيقارو نوې نغمې (عموما

[1] و.م ماسون. و.ا. رومادين، د افغانستان تاريخ، ۲ ټوك "بايزيد انصاري" (ګل محمد روزي ژباړه، كابل، لسمه ګڼه (پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۳۹ مخ.

[2] مولوى محمد شفيع، پښتو، ۲۹ مخ.

رقص نغمې) ایجاد کړې وې، خو قوالانو دا په پوره وزن برابرولی نه شوې. بایزید ددې نغمو په وزن کې اصلاح وکړه او دده په رهنمایی کې موسیقار ددې قابل شو چې د سلوک سرود، نورې طربیه نغمې او دا لاندیني شپږ سروده جوړ کړي:

ناسري (دهناسري) پنج پرده، چهارپرده، سه پرده، جنګي آهنګ، مقام شهادت. د سرود نه د تاثر جذبه په بایزید کې د وړوکوالي راسې پرته وه او (چې) سرود به ویلی شو، نو دی به په وجد کې راتلو، دده څو ځامن او نمسي ماهران موسیقاران اوختل او د یو نمسي احداد موسیقاران ملا زمان ساتلي وو چې وار په وار به یې د پام د بدلولو په خاطر شپې د ورځې موسیقي غږوله."[1]

حالنامه په زیات تفصیل سره د بایزید روښان د شور و شوق، وجد او جذبې حالتونه د هغه له وړوکوالي څخه ذکر کوي. له هغه جملې د حالنامې په لومړیو مخونو کې د بایزید په باب یو نکل کوي، چې یوه ورځ د یوه واده په مجلس کې له خیل پلار عبدالله او خواجه اسماعیل سره د خپل تره زوی خداداد د واده په مجلس کې ناست و. په هغه مجلس کې زلمیان په وجد راغلل، سرود یې غږاوه او نخیدل به. اخیر په بایزید کې هم دغه جذبه راوپاریدله او

---

[1] محمد شفیع، پښتو، ۳۰ مخ

خواجه اسماعیل ته ورغی، ویې ویل:"زما په زړه کې مینه او
شوق پیدا شو، غواړم له زلمو سره وناځم، خو له عبدالله
ویرېږم. داسې نه چې بده وګڼي، په مجلس کې راپورته شي
او ما ووهي تاسې زما اجازه واخلئ، چې د نڅا په وخت کې
په قهر نه شي. خواجه اسماعیل د پیر دستګیر له احواله خبر
و، عبدالله ته یې وویل: عبدالله په قهر شو ویې ویل: زموږ په
قبیله کې هیڅ‌وک نځلي نه دي، که دی وناځي زموږ ناموس به
برباد کړي او اخیر پیر دستګیر (بایزید) د پلار په پښو کې
ولوېد، وي ویل: زړه مې نه صبرېږي عبدالله وویل که ته نڅا
وکړې په امسا به دې ووهم. پیر دستګیر وویل: پر ما شوق
غالب شو، ځان نه شم نیولی، سر یې د پلار په پښو کې
کېښود. پلار یې سرپورته کړ، پیر دستګیر پاڅېده توره یې
راواخیسته او له ځوانانو سره په نڅا شو."([1])

له دغو توضیحاتو جوتېږي، چې روښان له معنوي او
فکري پلوه له کوچنیوالي مجذوب او د شور و شوق خاوند
و. په هغه کې د صوفیانو شور او حال ډېر پیاوړی و، خو د
تولنې د لاسبري اتموسفیر په وجه یې نه شوای کولای په
آزادانه ډول خپل عصیان او اعتراض ښکاره کړي.

حالنامه د بایزید د یوه خوب د لیدلو په ترځ کې وایي،
چې کله پیر روښان ته خدای تعالی د توحید علم ور په برخه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۵_۱۶ مخونه

کړ. په کانیګرام کې ډېرو کسانو د ملنګۍ لباس غوره کړی و او په ښارونو کې به ګرځېدل، داریا او رباب به یې وهل او په دې ډول به یې له خلکو څخه غوښتل .. یو سهار له دغو کسانو څخه ځلوېښت کسیزه ډله د بایزید کور ته ننوته. د هر یوه په لاس کې داریا، رباب یا چارتاره وه. دوی له بایزیده پوښتنه وکړه، چې ځینې عالمان وايي چې د سرود اورېدل ناروا دي او اورول یې هم منع دي، تاسې څه وایئ؟. ځواب یې ورکړ، چې سرود (مزامیر) په درې ډوله دي: که د دنیا د محبت لپاره وي اورېدل یې حرام دي، که د جنت په مینه وي اورېدل یې مباح دي او که د خدای په محبت کې یې واورئ، هغه روا دي. په دې ډول وینو چې بایزید روښان د پښتنو په عنعنوي ټولنه کې په ډېر مهارت او ځیرکۍ سره هم د سماع او سرود د رواج لپاره لاره هواره کړې او هم یې د موسیقۍ لپاره. د حالنامې له څرګندونو جوتېږي، چې د روښان مریدانو په دودیزه توګه او د یوه سنت په ډول له موسیقۍ سره یوځای خپل کاروبار ته دوام ورکاوه. د مثال په توګه کله چې د بایزید روښان یو مرید خواجه محمد له پېښور څخه خیبر ته رارسېږي او په لنډي خانه (لنډي کوتل) کې له شینوارو مشرانو سره ملاقات کوي. وايي چې له خواجه محمد سره سرودیان هم وو او هغوی یې د خوښې لپاره لازم ګڼل. "...چون ملاقات کرده با هم نشستند سرودیان سرود آغاز نمود(ند). سرداران شینواری گفتند که

روشانی بد می کنند که سرود را می شنوند. خواجه محمد گفت: مرا ضروری است زیرا که به کد خدای میروم..."([1])

دغه راز د حالنامې له تفصیلاتو جوتیږي، چې سماع، سرود او وروسته د نڅا او موسیقۍ رواج په روښانیانو کې څه تصادفي او اتفاقي کار نه، بلکې د یو مسلک په څېر ورته پاملرنه شوې او انکشاف ورته ورکړ شوی دی. د حالنامې بشپړوونکی موسیقۍ او شعري ادب دوه هغه پټې خزانې بولي، چې روښان وکولای شول، پښتنو ته یې ښکاره کړي. روښان او د هغه مریدانو او پیروانو په پښتنو کې موسیقۍ ته پراختیا ورکړې، په هغې کې (یې) ریفورم او اصلاحات راوستلي او خپل فرقه یي روح یې پکې ځای کړی دی.

د حالنامې بشپړوونکی لیکي:" ای عزیز من! آمدن بر سر سخن گنج دوم که مذکور شده بود و آن گنج عالم موسیقی است که از طفیل حاجی محمد خلیفه میر فضل الله ولی بر افغانان کشف نمود، زیرا که در افغانان بر غنجکین (غیچک) ستار می انداختند و می نواختند و برباب پنج تار یعنی سرمده (سرنده) دو تار می نواختند و دو تار میگفتند و از تعلیم و طفیل حاجی محمد سازنده های ایشان تارهای بسیار بر سازها انداختند و نغمه های نو نو اخراج مینمودند.

---

[1] ایضاء، ۳۲ مخ

اما اکثران نغمه های رقص و غیر ملایم می نواختند. چون آن سازنده ها در خدمت پیر دستگیر قدس سره رسیدند و از برکت و صحبت طفیل پیر دستگیر سرود، سلوک و نغمه های ملایم نواختند و شش مقام بستند، یکی ناسری و دوم پنج پرده، سوم چارپرده، چارم سه پرده، پنجم پرده جنگ که در وقت جنگ می نوازند، ششم مقام شهادت است و در این مقامها بسیار بندها و نغمه ها نواخته میشود و دیگر بیشتر در افغانان از دو سه بیت شعر زیاد نبود. پیر دستگیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستگیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها گفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند..."[1]

په حالنامه کې په تدریج سره کله، چې پرمخ ځو په جریان کې د موسیقۍ او نڅا موضوع، د مبداء په څېر د بحث موضوع نه ده، بلکې له طرح شوي مطلب څخه لیرې کېږو او موسیقي د هنر د یوې موضوع او پدیدې په توګه وینو، نه د صوفي لپاره د وصال د حاصلولو په خاطر او نه هم د "یوسف د کمیس د بویولو په نیت"، بلکې په وروستیو مخونو کې موږ موسیقي وینو. موسیقي د یوه هنر په توګه داسې هنر، چې له ریاضت او مجاهدت سره غبرګه وده کوي او د ژوند اړتیا ګرځي.

---

[1] ایضاء، ۳۵۹_۳۶۰ مخونه

حالنامه د بایزید روښان د یوه مرید سبزو نومي، چې په ورکزی قبیلې پورې مربوط او د حال خاوند و او یارانو یې لېونی باله. وایي، چې:"... ربابي داشت بروی یک تاری میبود و همواره بر دست می داشت و یک بار به شبهاز می نواخت و گوش نزدیک آن میداشت، تا ندا ساکن میشد. باز ضربت دیگر می زد، باز برای گوش می داشت کارش همین بود. چون کیک بسیار شد، زنش گفت که مردم رفتند چوب بریدند برای خوابگاه توهم برو برای خواب گاه چوب ببر. جواب داد به زبان افغانی "دا به څوک کا؟" یعني این را کی بنوازد...."([1])

له بایزید روښان څخه وروسته د هغه په زامنو په تېره لمسیانو کې موسیقي د هنر او فن او زده کړې د "علم" یوه ضرورت او دود په توګه مطرح ده. په دې لړ کې احداد تر ټولو مقدم او مخکښ بریښي.

حالنامه د احداد په باب لیکي:

" و دیگر احداد همواره استماع سرود داشتی چه در سفر، چه در حضر، چه در روز چه در شب، چه در خواب، چه در بیداری، و قوالان پاسهای از شب و روز شب با هم بخش نموده بودند، سه کس را یک پاس شب و یک پاس روز افتاده بود".([2])

---

[1] ایضاء، ۳۹۲مخ

[2] ایضاء، ۵۰۵ مخ

حالنامه یادونه کوي، چې کله به احداد کور ته لاړ، د خوب ځای ته نږدې یې قوالانو ته ځای جوړ کړی و او له هغه ځایه به یې سرود اورېده. حسن او داود نومي د قوالانو مشران وو. وایي چې یوه ورځ حسن احداد ته وویل، چې دا کوم انصاف دی، چې تاسې ویده کېږئ او موږ ته وایې، چې سرود وغږوئ او تاسې یې نه اورئ. ددې کار فایده څه ده؟ احداد وویل، چې زه په خوب او ویښه کې سرود اورم. حسن وویل دا څرنګه کېدای شي؟ احداد وویل تاسې سرود وغږوئ او زه به ویده شم، هر یو چې له تاسې پوه شي چې زه ویده یم، تاسې بیا سرود مه غږوئ، خو ته ماته اشاره وکړه چې ویښ یم، بیا یې وغږوئ. حسن وویل ډېره ښه ده. یوه شپه یې همداسې وکړل، خو کله چې احداد ویده شو او سرود به یې بس کړ، سملاسي به د احداد لاس پورته شو، په دې ډول یې څو وارې سرود غلی او بېرته شروع کړ، تر هغه چې د قوالانو دا باور و چې احداد د خوب په وخت کې هم سرود اوري.

حالنامه لیکي:" و دیگر احداد جیو در روز یکبار خیرالبیان و یا مقصودالمومنین خواندی و معانی آنرا بیان فرمودی و یاران استماع نمودی و کسی را قدرت نبود، که در وقت خواندن کتاب یا سرود نواختن لب به سخن جنبانیدی، روزی نشسته بود، استماع سرود مینمود، ناگاه دو یار با هم سخن گفتند، احداد جیو فرمود ای یاران سرود

را شکست دادید..."[1]

په دې ډول وايي، چې احداد د روښان سپېڅلي کتابونه هم پخپله په خواږه آواز لوستل او له موسيقۍ سره يې هم زياته مينه وه.

په روښاني جريان کې له احداد څخه وروسته بل ستر فرهنګي شخصيت او شاعر مېرزا خان دی، چې هغه هم په خپل وار سره د موسيقۍ په وده او پرمختيا کې زياته برخه اخيستې ده.

حالنامه د مېرزا خان يادونه هم کوي، ليکي:

"ای عزيز من! ميزا خان جيو خود (را) در کار بار دنيا در نمی رود کار پرکنات به قمر سپرده و کار و حساب بوتات به نور محمد حواله نموده و کار و بار اهل خانه بی بی نور خاتون که بانوی خانه بود تعلق داشت و ايشان همواره به ذکر و فکر به مشاهده باری تعالی اشتغال داشتی، سرود و کتاب خواندن را دوست داشتی و خود نيز خوب رباب نواختی و نقش گفتی و همواره در مجلس ايشان شغل کتاب و سرود بودی..."[2]

د مېرزا خان له پاتې کسانو څخه يو هم د هغه زوی خداداد، چې د روښاني لارې ډېر غښتلی مېړه و، هم په ښکار او موسيقۍ کې لوی لاس درلود.

---

[1] ايضاء، ۵۰۷ مخ

[2] ايضاء، ۶۴۰ مخ

PDF Compressor Pro

د حالنامې په وينا: "...و در علم موسيقى بى نظير بود جوان شهسوار چوگان و هدف را خوب ميزد و در اين فن مثل او در خاندان پير دستگير کمتر ديده شده، عارف و متواضع و مؤدب بود".([1])

د مېرزا د بل زوى عبدالحكيم په باب، چې په ۲۲ کلنۍ کې شهيد شو، هم دا روايت دى چې: "... و همواره ياران در خدمت آمد و رفت داشتى و سرود را خوب نواختى مجلس آراى وزنده دل بود."([2])

د عبدالحكيم زوى، عبدالحليم هم چې د خپل وخت فرهنگي شخصيت و، حالنامه يې دېره ښه يادونه كوي: "...و در علم الحقايق نيز دست گاه تمام (وى را) حاصل است و به علم موسيقى مهارت خوب دارد. و شعر به زبان هندى ميگويد..."([3])

د عبدالحكيم د زامنو په باب هم ورته روايت دى. حالنامه په مشخص ډول د ځوان عبدالحكيم يادونه كوي." و در علم نظم مهارت تمام دارد. و شعر به زبان فارسى و هندى خوب ميگويد، و اكثر اوقات شغل به استماع سرود و كتاب دارد".([4])

---

[1] ايضاء، ۶۵۰ مخ

[2] ايضاء، ۶۵۱ مخ

[3] ايضاء، ۶۵۲ مخ

[4] ايضاء، ۶۵۲ مخ

له پورتنیو مطالبو څخه جوتېږي، چې په روښاني غورځنګ کې د بایزید روښان او د هغه د اخلاقو، فرهنګي هڅې په جامدو او مطلقو فرضیو او احکامو سره نه مطالعه کېږي. نه هم هغه څه چې د جریان په ابتدا او پیل کې وي، په اخیر کې یې هم هماغه ډول دوام کړی وي، بلکې د یوې اوږدې پروسې په ترڅ کې د روښانیانو فرهنګي او هنري هڅې هم د بدلون په حال کې وې. موسیقي د سماع په بڼه کې د ټولنې د ټول مذهبي لاسبري، دګماتیزم په موجودیت کې رابرسېره شوه، شعرونه او نظمونه رواج شول او له هغو وروسته ګورو، چې موسیقي، شعر او ادب د روښانیانو له روښانه ذهنیت سره هم دا ډول دوام وکړ.

* * *

PDF Compressor Pro

روښانيت او د ښځو مقام

روښـــاني غـــورځنگ د زړو ســـننو او ميراثونـــو پـــر ضـــد د يـــوه عصـــيانگر جريـــان پـــه توگـــه د ښځـــو د پـــراخي انســـاني كـــتلي پـــه بـــاب هـــم بـــي تـــوپيره نـــه دى پـــاتي شـــوى، بلكـــي پـــه دي برخـــه كـــي يي هم ډېر څرگند او روښانه دريځ درلود.

كلـه چـي د ښځـو پـه بـاب د روښـانيانو چلنـد وينـو او لـه بلـي خـوا د بايزيـد روښـان د سرسـخته مخـالف اخونـد درويـزه تورونـه او تومتونـه لولـو. پـه ډاگـه جوتيـږي، چـي بايزيـد روښـان پـه پـوره زړه ورتـوب ، د ښځـو د آزادۍ او د هغـوى د درنـاوي په برخه كي گامونه اوچت كړي دي.

د بايزيـد روښـان سرسـخته مخـالف اخونـد درويـزه پـه دي برخـه كـي هـم پـر روښـان او د هغـه پـه مريـدانو تورونـه لگـوي او د هغـــه د تومتونـــو پـــه لـــړ كـــي دا داســـي تـــور دى، چـــي د اسماعيليه فـرقي د پيروانـو پـه بـاب هـم ارايـه شـوى دى، خـو پـه

دي برخــه کــې د دوه ټکــو معلومــول ضــروري دي: يــو دا چــې اخونـد درویـزه او د هغـه پـه څېـر وچ مـذهبي او د اهـل شـریعت پلويـان د روښانيـانو پـه بـاب څـه فکـر لـري او بلـه دا چـې خپلـه بايزيـد روښـان او د هغـه پيـروان ښـځو تـه پـه کـوم ټـولنيز ارزښت او دريـغ قايـل دي. دغــه دوه مســالې اساســاً ســره اخــتلاف لري، په دې مانا چې اخوند درویزه ليکي:

"زهـی سفاهت ايـن مـردم شـخص کـه بـا زنـان بيگانگـان تنهـا در خلـوت نشـينند و زنـان را خليفـه سـازد و صـاحب دعـوت نمـوده شـهر بـه شـهر بـانواع حيلـه آراسـته بگردانـد بـه قصـد آن کـه جميـع لونـدان و شـهوت پرسـتان محـض از بـرای شـهوت تبعيت او خواهد گرفت..."([1])

د اخونـد درویـزه هـدف پـه دې برخـه کـې پـه مشـخص ډول بايزيـد روښـان يـا د هغـه پـه اصـطلاح "پيـر تاريـک" دی، چـې څـو کـربنې دمخـه د هغـه نـوم اخلـي او بيـا ددغـه يـادې شـوې مسـالې طـرح کـوي، خـو پـه نـاخبره توګـه د اخونـد درویـزه لـه قولـه دا ټکـي هـم جوتېـږي، چـې روښانيـان يـا بايزيـد روښـان ښـځو تـه د خلافـت پـه مرتبـه هـم قايـل وو. دا هغـه مطلـب دی، چـې د روښانيـانو پـه بـاب څـو ځايـه ويـل شـوی، خـو د هغـه مخـالف يـې پـه نـاخبره توګـه يادونـه کـوي. درويـزه پـه بلـه برخـه کـې زيـاتوي:" روزی يکـی از اصـحاب و احبـاب ايـن فقيـر در

[1] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

مجلس او حاضر آمده دید که با جمعی زنان متمردان نشسته کفت: ای ملعون شنیدم که شما هر کدام از اتباع خود را به مرتبهء منصو حلاج رسانیده اید و از عدد برگ درختان و ریگ بیابان آگاه گردانیده اید؟ گفت آری..."([1])

اخوند درویزه په ډېره بې باکه او پوچه خوله پر بایزید دا تور هم لګوي، وایي چې یوه شپه ورسره په هشنغر کې یوځای مېلمه وم ـ په ډېر تظاهر سره وایي چې ـ دا زما عادت و، چې ټوله شپه به ویښ وم، په هغه شپه هم تر سهاره پورې ویښ پاتې شوم، ددې لپاره چې پلټنه وکړم. زموږ د خوب په کوټه کې یوه نری پرده وه، خو زه پوه شوم چې بایزید ټوله شپه له خپلې ناوې سره یوځای وو او سهار چې پاڅېد او جامې یې واغوستې نه یې غسل وکړ او نه یې اودس، راغی په جومات کې کېناست:" بعد، اتباع او در رسیده و به نماز با مداد مشغول گشتند و این فقیر تنها نماز را به جا آورده."([2])

له یوې خوا ښځې د خلافت درجې ته رسول او له بلې خوا پر بایزید روښان داسې تور لګول، چې ګویا "بې اودسه لمونځ یې کاوه" او یا دغه ډول خبرې، سړی په شک کې اچوي چې آیا په رښتیا "فقیر" (اخوند درویزه) له روښان سره دومره نژدې و، چې د هغه د خوب په کوټه کې یې د نری

[1] تذکرة ابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

[2] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۵۰ مخ

پردې تر شا شپه سبا کړې او که څنګه؟ د درویزه خبره لړه شکمنه برېښي.

خو په دې کې شک نه شته، چې روښان یو سنت شکنه او عصیانګر شخصیت و، هغه د ښځو د آزادۍ هم پلوی و، هغه څه چې وروسته پرې رڼا اچوو، خو له دې هم انکار نه شو کولای چې هغه هم انسان و او "هېڅ انساني څیزونه او خویونه له هغه هم پردي نه وو."

دې کې هم شک نه شته، چې بایزید روښان د ښځو له فکتور څخه د خپل نفوذ د ساحې په پراختیا کې هم غافل نه و. د مثال په توګه کله چې مېرزا حکیم هغه ته اجازه ورکړه، چې پېښور ته لاړ شي "ددې دپسه ده خپل تحریک په مهمندزو (هشتنغر) کې شروع کړو. هغوی چې دده په کار کې کومه تن دهي او کوم اخلاص ښکاره کړو، د هغې نه دی دومره متاثره شو چې خپله یې هم هلته واده وکړو، زامنو ته یې هم هلته ودونه وکړل او یوه لور یې هم په دوی کې واده کړه..."[1]

محمد شفیع په خپله مشهوره رساله کې د مستندو متونو په حواله ددې ذکر هم کوي، چې کله "پیر بابا (او د هغه په متابعت کې) اخوند درویزه صاحب دا ولیده چې دا یو لوی قسم پیر دی چې د کبرویه، چشتیه، سهروردیه،

[1] محمد شفیع، پښتو، ۲۴ مخ.

شطاريه، حلاجيه، وغيره مشهورو سلسلو سره تعلق او ربط نه لري، ښځو ته هم خلافت ورسپاري او سماع او د مزاميرو نه هم پرهيز نه کوي نو ددې رقم پير متابعت يې په دين کې خلل وګڼلو..."[1]

په دې ډول مولينا عبدالقدوس قاسمي د اخوند درويزه تومتونه چې پر بايزيد يې لګولي وو، په ترتيب سره شماري او د کفر او الحاد د اوږده فهرست په لسم پراګراف کې بيا هم ددې ټکي يادونه کوي:

"دده په مريدانو او خلفاوو کې ښځې هم شاملې وې او د ښځو د شموليت نه يې مقصد صرف دا وو چې عوامو ته يوه تماشه جوړه کړي او ددې تماشې په ذريعه يې ځانته راغونډ کړي."[2]

خو څه چې وويل شول دا د سکې يو مخ دی. بل واقعيت دا دی چې د روښانيانو په سياسي، مذهبي او فرهنګي جريان کې ډېرې سترې ښځينه څېرې لکه بي بي شمسو، بي بي علايي او بي بي کمال خاتون، بسې، روښاني او نورې هم وينو، چې هيڅ کله په دغه جريان کې د هغوی له نقش څخه سترګې نه شو پټولای. په لنډ ډول د څو مشهورو روښاني مېرمنو يادونه کوو:

---

[1] عبدالقدوس قاسمي مقاله، پښتو، ۶۷ مخ.

[2] عبدالقدوس قاسمي، ۷۵ مخ

بي بي شمسو روښانی:

د بايزيد روښان مېرمن وه، کوم وخت چې پير روښان له ګورګاني دولت سره خپلې مبارزې پيل کړې، بي بي شمسو له بايزيد روښان سره په ټولو مبارزو کې ملګرې وه. د هغې زياته استوګنه د اشنغر او تورتې په غره کې وه.

د بايزيد روښان تر مرګ وروسته کله چې د اباسيند په غاړه د بي بي شمسو د زامنو او مغلي دولت د پلويانو ترمنځ سختې جګړې وشوې، په دغو جګړو کې د هغې درې زامن شيخ عمر، خيرالدين او نورالدين ووژل شول، نو دښمنانو د هغو سرونه او لاسونه پرې کړل او بي بي شمسو ته يې راوړل، چې د هغې اکراه او معنويات پرې بدل کړي او د خلکو له لمسونې لاس پر سر شي. بي بي شمسو هغه درې سره مچ او ښکل کړل او ويې ويل:

"په تاسو دې رحمت وي چې ثابت قدم پاته شوئ او د حق په لاره کې مو سرونه ورکړل." د زامنو مړينې د هغې د مبارزې عزم کمزوری نه کړ، بلکې څه وخت چې جلال الدين روښانی تيرا ته راغی، نو بي بي شمسو يې هم له ځانه سره راوستله او د هند د ګورګاني دولت پر ضد به يې خلک مبارزې ته رابلل.

الايي روښانی:

مېرمن الايي د جلال الدين روښاني لور او د پير روښان لمسۍ او د احداد چې د جلال الدين د مشر ورور شيخ عمر زوی و، مېرمن وه. دې هم د روښانيانو په لښکرو کې د هند له ګورګاني دولت سره ډېرې جګړې کړې وې او وروسته تر هغې، چې احداد مړ شو او جګړه ختمه شوه، نو د هندوستان ګورګاني پاچا دا مېرمن د هغې له ورور او نورو خپلوانو سره هندوستان ته بوتله. وايي چې مېرمن الايي وصيت کړی و، چې: "که زه مړه شوم نو زما مړی تيرا ته يوسئ او د احداد ترخنګه مې ښخه کړئ."

حالنامه ليکي، چې: "مېرمن الايي ډېره پوهه او عالمه ښځه وه. د "خيرالبيان" او "مقصودالمؤمنين" کتابونه يې په معنا لوستلي وو، الايي په سخا هم مشهوره وه او پر غريبو خلکو يې ډېره مهرباني درلوده.

الايي د جګړې او مبارزې په وخت کې خپل مېړه احداد او خپل زوی عبدالقادر ته ګټورې مشورې ورکولې.

دغه راز د روښاني مېرمنو پيروانو او د هغوی د نقش په باب حالنامې او نورو اصلي متونو زيات واقعيتونه ثبت کړي دي. وايي چې کله د روښاني غورځنګ مخالفينو د احداد کور محاصره کړ، په کلا کې يوازې د احداد يوه لور پاتې وه، هغه ددې لپاره چې دښمنانو ته ژوندۍ تسليمه نه

شي، ځان يې له دېوال نه راوغورځاوه او مړه شوه.

پر روښاني اعتقاد باندې د ټينګار يوه ځرګنده نمونه د نورو زياتو په لړ کې يوه هم بسۍ، نومې روښاني مېرمن ده. چې کله د روښانيانو لوی لښکر د جلال الدين اکبر په لاس کښېووت، يوه ورځ يې ټول راوواېستل او له هر يوه يې پوښتنه کوله، چې څوک يې؟ اخير د بسۍ وار راغی:"آخر زنی بود از قبيله خليل بسی نام داشت او را پرسيد که شما از کدام قبيله ايد، بسی جواب داد که من روشانی ام بادشاه فرمود که من ميدانم که تو روښانی هستی، اما می پرسم که از کدام قبيله ايد. گفت: قبيله من روشانی اند، ديگر قوم و قبيله ندارم. بادشاه از گفته او بسيار خوشحال شد، گفت قوم تو روشانی باشد."[1]

روښاني مېرمنو له نارينه وو سره يوځای په مذهبي غونډو او مجلسونو کې برخه اخيسته، د خيرالبيان او مقصود المومنين اورېدو ته يې غوږ ايښوده او خپله يې هم په وعظ او تبليغ او دعوت کې برخه درلوده.

له پورتنيو توضيحاتو ښکاره جوتېږي، چې روښاني غورځنګ په خپل جريان کې د ښځو د ونډې په باب اصلاحي او نسبتاً ريفورمستيک چلند کاوه. دغه چلند د تېر په نسبت او د ټولنې د لاسبرې فضا، عنعني قوانينو پر ضد يو سرغړاوی و.

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۳۸ مخ

لکه چې دمخه مو ورته ګوته ونیوله، د روښانیانو په غورځنګ کې ښځو د مذهبي دریځ له مخې د تحرک او بدلون په حال کې وي، ښځې د خلیفه مقام ترلاسه کولای شو او نور یې هم دعوت کولای شول. پر دې اساس د اخوند درویزه تومتونه کېدای شي د هغه د دوګماتیک او تنګ نظرانه مذهبي چلند په توګه وګڼل شي او د روښانیانو چلند د ښځو د حقوقو د تساوي په برخه کې د وخت د موجوده نظام پر ضد یو سرغړاوی او عکس العمل وګڼل شي.

PDF Compressor Pro

د روښاني غورځنګ له منځه تلل

د افغانانو په تاريخ کې د روښاني غورځنګ له منځه تلل او سقوط د ځينو مؤرخينو له خوا زموږ د تاريخ يوه تراژېدي بلل شوې ده. په (۱۶۳۶ع) کال کې کله چې مغلي واکمنو بي بي الايي او عبدالقادر په چالاکۍ سره ونيول، عبدالقادر لږ وخت وروسته وفات شو. ځينې مؤرخين پر دې باور دي، چې ممکن مسموم کړی شوی وي. بي بي الايي له ځينو دوستانو سره يوځای هند ته ولېږل شوه. د پاخون مشرانو ته د مغلي دربار له خوا د بډو، رشوت او همدارنګه د هغوی د تطميع لپاره هر ډول وعدې ورکړ شوې، چې نور له مبارزې نه لاس واخلي.

ددغه غورځنګ مشرانو ته نوکرۍ ورکړ شوې، د هندوستان نورو ليرې سيمو ته ولېږل شول. هلته د لويو لويو جاګيرونو خاوندان شول. د مثال په ډول اپريديو، يوسفزيو او ورکزيو په پاني پت کې جاګيرونه واخيستل.

د (۱۷ع) پېړۍ په دپرشمو کلونو کې روښاني غورځنګ په بشپړه توګه کمزوری شوی و.

د بایزید انصاري له اولادې وروستی سړی، چې ددغه غورځنګ لاربښوونه یې پر غاړه واخیسته، کریم داد د جلال الدین کشر زوی و. د دېرشو کلونو په وروستیو شپو ورځو کې مغلي قوتونو بنګښ لوټ کړل، کریم داد یې ونیو او په دار یې وځړاوه.

"د روښاني نهضت د پښتنو د تاریخ یوه ډېره ځلانده ولې په عین حال کې تراژیکه پاڼه ده. دې نهضت د پښتني ټولنې په راتلونکي پرمختګ، د پښتنو پر ملي شعور او د دوی د کلتور په وده باندې بې ساري تاثیر درلود."[1]

خو د روښاني غورځنګ په له منځه تللو سره د پښتنو بیداري له منځه لاړه نه شوه. پر وروستي جریان یې خپل ژور اثرات پرېښودل، سره له دې چې ددغه غورځنګ جوړښت او سازمان له منځه ولاړ، خو د هغو مبارزو او فرهنګي کارونو د نویو بدلونونو لپاره لاره هواره کړه.

الفنستن د روښانیانو د غورځنګ د وروستیو بقایاوو په باب په خپل اثر "د کابل سلطنت بیان" کې لیکي: "تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د بر وبنګښو په غرو کې ددغې فرقې پیروان شته دی."[2]

---

1 رودین، "بایزید انصاري". کابل، ۱۰ ګڼه. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۵۱ مخ

2 الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه. (کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰)، ۲۲۲ مخ

نتیجه

بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه د پښتني ټولنې یا په لږ پراخ عبارت سره د هند او فارس ترمنځ سیمې د لسمې هجري (۹۳۱_۹۸۰هـ) پېړۍ د زماني واټن مولود دی.
بایزید انصاري، چې د ژوندانه په خاص پړاو کې یې د روښان لقب وګاټه، د خپل وخت یو "نخبه" او "ایلیت" عنصر، د خپل ټولنیز چاپېریال پر ښې پېژندنې سربېره، تر هند، پښتونخوا او ان تر سمرقند پورې ګرځېدلی، علوم یې زده کړي، زده کړې یې کړې، له علماوو او صوفیانو سره یې ناسته کړې او د اسلامي فرهنګ د یوې پښتنې پدیدې په توګه ځلېدلی دی. له زده کړو او سیر و سلوک وروسته یې په عملي او وسله واله توګه د مغلو د دولت

پر خلاف مبارزه کړې او په دې لار کې يې خپل ځان هم قربان کړی دی.

د روښانيانو په باب تراوسه پورې درې ډوله نظريې ټينګې شوي دي:

- ځينو بايزيد روښان د مغلو د دولت پر ضد يو ملي او ان نشنلست مبارز او د خپلواکۍ غوښتنې د غورځنګ سالار بللی دی. زموږ د څېړنې له مخې دغه ادعا زياته افراطي او احساساتي خبره ده.

- بله نظريه دا ده، چې ځينې څېړونکي بايزيد روښان او د هغه پيروان د وخت په شرايطو کې د بزګرو د پاڅون علمبرداران بولي، ددې نظريې خاوندان عمدتاً اسلانوف روسي مستشرق او ځينې نور څېړونکي دي.

زموږ د څېړنو او مطالعاتو له مخې او دغه راز د روښاني دورې د لومړيو متونو له مخې، په دې باب زيات مواد نه شته، بلکې يوازې ددغې ډلې څېړونکيو په بيا ځلي ذهني تفکر او ځاني توجيهاتو پورې اړه لري.

- درييمه نظريه دا ده، چې ځينې معاصر څېړونکي بايزيد روښان د يو عارف او صوفي شخصيت په توګه پېژني، چې د نورو متصوفينو په څېر له فلسفي افکارو او هندي فرهنګ څخه هم اغېزمن دی او د بايزيد روښان د سرسخته مخالف اخوند درويزه په قول خو هغه ملحد او بې دينه بنودل شوی دی.

خو په دې حاضره څېړنه کې لکه چې هڅه شوې، د بایزید روښان په باب په ټولو مواردو کې په هېڅ ډول مطلق حکم نه دی شوی، په کلي ډول د هغه د افکارو د تکوین او بشپړتیا بېلابېل اړخونه ښودل شوي دي. هغه د خپل وخت له لاسبري فرهنګ او مدنیت څخه راپورته شوی یو شخصیت او د یو صوفي، عارف او فلسفي په توګه ښودل شوی، چې د وخت له اسلامي علومو څخه متاثره و، مستعد پیاوړی هوښیار، تېز فهمه خو په عملي لحاظ بېړندی او تلواري سپه سالار وو.

په دې ډول بې ځایه به نه وي، چې خپلې خبرې راټولې او لنډې کړو، چې:

بایزید روښان د مغلو له دولت سره مخالف شخصیت و. هغه ددغه مخالفت د اظهار لپاره لښکرې راټولې کړې.

هغه د خپل وخت یو "کامل پیر" او عارف و. خلک یې خپلې پیروۍ ته رابلل. هغه چله او ریاضت ایستلی و او د معنویت د لوړ مقام یعني "مسکنت" تر پړاوه رسېدلی و.

ـ بایزید د بېلابېلو عواملو له مخې د عرفاني او فلسفي افکارو لرونکی و. د اسماعیلیه فرقې زیاتره اصول او پرنسیپونه د هغه په افکارو او آثارو کې لیدلای شو.

د تناسخ او حلول د افکارو "انتساب" او یا اتهام پرې لګېدلی دی. په هر صورت! د روښانیانو نهضت د شکل له پلوه عرفاني او د محتوی له مخې ملي، عوامي حرکت و. د ځینو مؤرخینو په اند ددغه نهضت شکل او ظاهري بڼې ته پاملرنه ددې سبب شو، چې سطحي څېړنه وکړي او د تېروتنو سبب شي.

بایزید روښان او په مجموع کې د هغه روښاني نهضت سره له دې چې په ډېره بې رحمۍ ځپل شوی او له منځه تللی دی، خو په ټولنیز ـ فرهنګي انکشاف، د ښځو د حقوقو د اعادې، ټولنیزې برابرۍ، فرهنګي! ودې (ادبیات او موسیقي) او د پردیو پر ضد د خلکو د کرکې او نفرت روزلو د روحیې په برخه کې یې د پښتنو په ټولنه کې زیات اثرات پرېښودل.

PDF Compressor Pro

ماخذونه او مراجع

- آریانا دایرة المعارف (پښتو) ۵ ټوک (کابل: د دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴).
- الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه، لومړی ټوک (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۰).
- چوینی، علاوالدین عطا ملک، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او عشق کابلي په اهتمام (مشهد: بنگاه کتاب، ۱۳۶۰).
- حبیبي، عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)
- حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده. (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۵۷).
- خټک افضل خان، تاریخ مرصع، مقابله، تصحیح او نوټونه له دوست محمد کامل مومند (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴)
- خسرو، ابو معین ناصر، جامع الحکمتین، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳).
- خلیل همیش، ورکه خزانه، (پېښور: ن. م...
- داراشکوه، محمد او پانیشادها، ترجمه جلال نائینی و تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۵)
- درویزه، اخوند، تذکرة الابرار والاشرار (پېښور: ن،م، ۱۹۶۰)

- درویزه، اخوند، مخزن (پېښور: یونیورستي، ۱۹۶۹)
- داستایوفسکي، فیودور، برادران کارامازوف... و مشفق همدانی تجرمه (تهران: جاویدان) ۱۳۴۴
- روښان، بایزید، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)
- روښان، بایزید، خیرالبیان (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۶۷)
- روښاني، واصل، څو شعرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- روهي، محمد صدیق، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰).
- روهي، محمد صدیق، روښان پېژندنه (کابل: لومړی او دویمه ګنه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷)
- رومادین، و.ا.ماسیون. و.م. "بایزید انصاري"، کابل، د ګل محمد نورزي ژباړه لسمه ګنه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)
- رفیع، حبیب الله، ادبي ستوري (کابل: اطلاعات و کلتور ۱۳۵۹)
- زرین کوب، عبدالحسین، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۳)
- زند، میخایل.ای، نور و ظلمت در تاریخ ادبیات ایران، (تهران:انتشارات پیام، ۱۳۵۱)
- زنجانی عمید. تحقیق و بررسی در تاریخ تصوف (تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۴۶)
- سجادی، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۴).
- صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۶)
- طبری، احسان، بررسیهای در بارهء برخي از جهانبینها و

جنبشهای اجتماعي در ایران (ن.م: انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)

- طبیبی، عبدالحکیم، تصوف و عرفان در افغانستان (کابل: مطبعه دولتی، ۱۳۵۶)
- عبدالحکیم، عرفان مولوی، ترجمه احمد مهدی (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۲)
- عمید، حسن، فرهنگ عمید چاپ هجدهم (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)
- غنی قاسم، تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلف آن، (تهران...)
- فرهنگ، محمد صدیق محیط اقتصادی اجتماعي خوشحالخان، توریالی پشتون (کابل: پشتو تولنه، ۱۳۵۰)
- فانی، ملا محسن، دبستان المذاهب، (طبع نولشکور، کانپور، ۱۳۲۱)
- فروید زیگموند، تعبیر خواب و بیداریهای رواني "ترجمه ایرج پورباقر" (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم ۱۳۶۳ع)
- کامل مومند، دوست محمد، رحمان بابا (پیښور: اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۸)
- گوستاویونگ کارل، روانشناسي و دین "ترجمه فوادروحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)
- گوستاویونگ کارل، انسان و سمبولیهایش، "ترجمه ابو طالب صارمی" (تهران: انتشارات امیر کبیر، ج ۲، ۱۳۵۹)
- اوندرفرید، درویشان چرخان "ترجمه علی شریف زیر نظر استاد خلیلی" (کابل: بیهقی ۱۳۵۶)
- لوی ماسینون، قوس زندگي منصور حلاج، ترجمه روان فرهادی (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)

- لواني دولت، دیوان (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مجروح، سید بهاوالدین، "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم"، ادب، شماره اول (کابل: د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۵)
- محمد شفیع، "بایزید انصاری"، پښتو، د مولینا عبدالقدوس ژباړه، خلورمه گڼه، (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مولینا عبدالقدوس، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، پښتو، دوهمه گڼه (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مبلغ، محمد اسماعیل، "درباره‌ء تصوف بایزید روښان" روښان یاد، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مخلص، علي محمد، حالنامه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۴)
- موردوک ایرس، ژان پل سارتر، "مهدی افشاء ترجمه" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)
- موتمن زین العابدین، شعر و ادب فارسي (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)
- ناس، جان، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز "ترجمه علی اصغر حکمت" چاپ سوم، (تهران: مؤسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۵۰)
- نیچه، زردشت چنین گفت، قسم دوم (تهران: ۱۳۵۱)
- هیوادمل، زلمی د واصل روښاني دیوان (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۶)
- هیواد مل، زلمی د مخلص منثوره رساله، کابل (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)

له کتاب سره ضمیمه:

د بایزید روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع

مدخل:

د پښتنو پر فکري تاریخ تراوسه ډېر لږ څه ویل شوي دي. البته په ځینو برخو کې په تیت پرک ډول یو څه تر سترګو کېږي، خو ددغه اولس د فرهنګ او لرغونتوب په پرتله هېڅ دي. د فرهنګي احیا او بېرته راژوندي کېدنې لپاره اړینه برېښي، چې د پښتنو ژوندانه د نورو اړخونو په ترڅنګ ددغه اولس د تېرو مفکرینو عقایدو، افکارو، نظریاتو او په تېره فلسفي افکارو ته، چې د وخت د لاسبري مذهب ګرد پرې پروت دی، د نویو او معاصرې مېتودولوژۍ له مخې وسپړل او روښانه شي. د بایزید روښان پر فلسفي عقایدو او

افکارو باندې کار او له دې جملې د کابل د وخت د حکمران، چې د اکبر امپراتور ورور و، له خوا د نومورې محاکمه او دفاعیه ددغه څېړنیزو کارونو لړۍ ده.

بایزید روښان له عقیدوي پلوه هغه تاریخي شخصیت دی، چې پر تاویل، پیر کامل، مقام انبیا، هادي، مهدي، وحی، الهام، طریق توحید او نورو مفاهیمو باندې د هغه د عقایدو له زاویې بحث او خبرې اترې کولای شو.

مشهور ایرانی پوه زرین کوب په "دنباله جستجو در تصوف ایران" کې د پیر روښان په اړه یو بحث لري. ددې بحث انعکاس د پښتنو څېړونکیو په آثارو کې لږ لیدل شوی دی. په دې بحث کې یوه مهمه خبره دا ده، چې کله چې پر بایزید روښان باندې په خپل وخت کې د هغه د مخالفینو له خوا د کفر تور ولګېده، نو د کابل حاکم چې د اکبر پادشاه ورور میرزا حکیم وغوښت او هغه یې محاکمه کړ. په محاکمه کې نوموړی پړ نه شو، بلکې برات یې واخیست او ازاد شو. زرین کوب لیکي:

"دعوت او که متضمن قبول اطاعت و تبعیت بی چون و چند از حکم "پیر کامل -شخص او- بود از آن پس در بین بعضی طوایف سند و بلوچ هم نشر یافت و او علماء و امرای وقت از جمله امراء بخارا و بدخشان و حتی اکبر امپراطور (امپراتور مغلی هند) را به متابعت از طریقهء خویش دعوت کرد". (۱ـ ۷۸ مخ)

زرین کوب په دې خبره ټینګار کوي، چې د بایزید روښان پیر و قبایل د اکبر پادشاه له امپراتورۍ سره په ډغره شول او نژدې درې کاله یې د بابر له اولادې سره په سختو جنګونو کې تېر کړل. سره له دې، چې بایزید هم په دې جنګونو کې ومړ، خو د هغه د اولادې او پیروانو مبارزې تر ډېرو کلونو پورې روانې وې. بله دا چې بایزید روښان پښتنو او په تېره د پښتنو فرهنګ ته یو ډېر ستر میراث پرېښود، چې هغه په منظمه او سیستماتیکه توګه د هغه آثار او د پښتو تصوفي او عرفاني اشعار دي. زرین کوب وایي:"مع هذا آثار عمده ای در ادب صوفیه ـ یا در ادبیات دینی و عرفانی عصر ـ از وی باقی مانده است..."(۱ـ۷۸)

اوس راځو د څېړنې اساسي مسالې ته:

د روښان غوره آثار خیرالبیان او مقصود المؤمنین دي او له هغو وروسته حالنامه هم د هغه د دوران د فکري تاریخ حیثیت لري. د نوموړي عقاید اصلاً په خیرالبیان او مقصود المؤمنین کې تشریح شوي دي، خو په حالنامه کې هم مهمو مسایلو ته پام شوی دی، چې یوه له هغو د نوموړي محاکمه ده، چې تر مخه ورته اشاره وشوه.

وایي کله چې په تیراه کې ورکزو، اپریدو او د تیرا خلکو بایزید روښان ته بیعت ورکړ او د هغه پیروان شول، نو بایزید روښان د سربن ولایت یا پېښور ته د سفر نیت وکړ. نوموړی له تیراه څخه روان شو او پېښور ته ورسېد. د خلیلو

قبیلې ته ورغی او د خلیلو د قوم مشر ملک ساني په کور کې یې واړول. د ساني ملک د قوم اکثر خلک د بایزید روښان مریدان شول.

حالنامه وایي، چې د مومندو د قبیلې اسحاق نومي چې لیک لوستی سړی و، د پیر دستګیر مرید شو. د خلافت منصب یې ترلاسه کړ. په دې ډول له خلیلو، مومندو او داودزیو نه هره ورځ دوه درې تنه د بایزید مریدان کېدل. په پېښور کې د روښان د پیری اوازه خپره شوه او په ترتیب سره د مهمندزیو، ګګیانو، یوسفزیو، توري او ساپیو د قومونو خلک ډلې ډلې راتلل او د پیر دستګیر مریدان کېدل.

دې کار پر ناقصو او بې علمه پیرانو باندې د حسد او کینې اور بل کړ. د ملک حبیب کور ته، چې د خلیلو د قوم مشر و، ورغلل او چیغې یې کړې، چې "نری تورتم ده، محمدي دین خسوف نیولی دی." (۲_۳۳۱)

ملک حبیب ورته وویل، چې ستاسې هدف له دې وینا څه دی؟

هغوی وویل، چې پیر روښان زموږ ولایت ته راغلی او زموږ مریدان ګمراه کوي او هره ورځ دغه اور لمبې کوي. نوموړی (روښان) دعوه کوي، چې "زه مهدي یم او پر ما وحی راځي." (۲_۳۳۱) او ډېر ژر به وي، چې توره راواخلي. د اسلامي احکامو له مخې وحی یوازې پر پیغمبر نازلېږي. نو ددې لپاره، چې ډېر خلک پرده راتول نه شي، ددې علاج باید وشي.

پر هغه مهال د ټولو غوریاخېلو مشري خلیلو کوله او د پېښور د صوبې حاکم ته ورغلل او ورته ویې ویل، چې د ساني ملک کور ته روښان راغلی او دښمنۍ ته یې ملا تړلې ده.

حبیب ناقصو پیرانو ته وویل، چې تاسې لاړ شئ زه به یې چاره وکړم. بیا حبیب د پېښور صوبه دار جانس خان ته ورغی، عرض یې وکړ چې زموږ ولایت ته داسې شخص راغلی، چې بې دین او بې شرعې دی او د مهدي ګرۍ دعوه کوي، خلک ورته مراجعه کوي او د هغه مریدان کېږي. که چېرې نوموړی بندي نه شي، نو نن دی که سبا توره به راواخلي.

جانس خان ورته وویل، چې زه به ځینې کسان ورولېږم، که چېرته هغه بې شرعې او بې دینه وي، وبه یې وژنم. په دې ډول یې څو کسه د فضیلت خاوندان پیر روښان ته واستول، چې کله پیر ته ورغلل، نو سلام یې وکړ. پیر روښان د سلام ځواب ورکړ. بیا یې ورته وویل، چې ځینې خلک ستا په باب عجیبې خبرې کوي. پیر روښان ورته وویل هرڅه چې وایي، د کینې او حسد له مخې یې وایي، د حسد او دښمنۍ خبره اعتبار نه لري.

راغلي کسان پاڅېدل، جانس خان ته ورغلل او ورته ویې ویل، چې دغه سړی (روښان) کامل مسلمان او یو فقیر دی او هغوی چې تاته عرض کړی، د حسد او کینې له مخې یې

کړې دی. هر څوک چې دې سړي ته په ناحقه زيان ورسوي، نو مواخذه به شي.

کله چې جانس خان د پير روښان ستاينه حبيب بخيل ته وکړه، چې هغه يو مسلمان او خدای پرسته سړی دی. ستا عرض خلاف دی. بيا حبيب بخيل وپتيپله، چې بايد ډېرې بدې جانس خان ته ورکړي، چې پير روښان مړ کړي. ورونو يې هم ورسره ومنله. حبيب بخيل جانس خان ته د دولس زره روپيو وعده ورکړه، خو جانسخان هغه مهال غوښتل چې له ميرزا حکيم نه ځان گوښی او هندوستان ته د اکبر پادشاه حضور ته ولاړ شي. "د جانس خان په زړه کې وگرځېده، چې په ناحقه د وينو توبول ناوړه پايلې لري او زه پرېکړه لرم، چې اکبر پادشاه ته ولاړ شم، هلته کېدای شي ماته ډېر زر راکړي."(۲_۲۳۲)

نو حبيب بخيل ته يې وويل، چې زه هم د سر له پاسه سر لرم که په ناحقه وينې تويې کړم، نو مېرزا حکيم ته به څه ځواب ورکړم؟ لاړ شه مېرزا حکيم ته. حبيب بخيل له جانس خان خپه شو او کابل ته مېرزا حکيم ته ولاړ. د مېرزا حکيم کاتبانو او مامورانو ته يې دولس زره روپۍ بډې ورکړې، چې د ميرزا حکيم پام دې ته راواړوي، چې پير روښان په هغه سيمه کې ووژني او ځان ته يې راونه غواړي.

د مېرزا حکيم افسران او مامورين هغه ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې يو سړی د پېښور په ولايت کې پيدا شوی او

وايي چې "زه مهدي يم او پر ما وحی راځي" او ټول افغانان پرې راټولېږي، که ژر يې علاج ونه شي، نن سبا به خلک پاڅون ته راوبولي او هېڅوک به يې بيا چاره ونه کړای شي.

حالنامه زياتوي: کله چې مېرزا حکيم دا خبرې واورېدې، نو ويې ويل چې دا سړی راوغواړئ، چې وګورم د وژلو دی، که نه؟

همدا ډول حبيب بخيل مامورانو ته ويلي وو، چې که چېرې دغه سړی مېرزا حکيم ته ورغی، نو بيا به يې څوک مړ نه کړي، ځکه چې "جادوګر" دی، هر څوک چې هغه ووينې او خبرې يې واوري، له هغه سره خبرې نه شي کولای، بلکې د هغه تر اثر لاندې راځي.

سره له دې چې مېرزا حکيم ته وويل شول، چې پير دستګير قدس سره هماغلته ووژني، خو مېرزا حکيم ونه منله. جانس خان ته يې فرمان ولېږه، چې ددغه شخص په اړه خلک خبرې کوي، هغه ماته راواستوئ، چې په حقيقت يې پوه شم. کله چې جانس خان ته فرمان ورغی، دغه فرمان يې پير روښان ته واستاوه، چې هغه فرمان وليده، ويلې ډېر ښه. زه مېرزا حکيم ته ورځم. څو تنه عالمان او ياران يې له ځانه سره کړل. کابل ته ولاړ، په لاره کې د توي قبيله وه. عبدالکريم نامي د قبيلې مشر و، د پير مريد شو.

خلوت او رياضت يې غوره کړ، يو خليفه يې هلته پرېښود او پخپله کابل ته ولاړ. کله چې حبيب بخيل د

روښان له ورتګ نه خبر شو، نو د مېرزا حکيم وزيرانو ته ورغی او ترې ويې غوښتل، چې هڅه وکړي چې روښان مېرزا حکيم ته پرېنږدي او له سرای نه بهر د هغه علاج وکړي. که مېرزا حکيم يې وغواړي، ورته وواياست چې درناوی يې ونه کړي. کله چې روښان د مېرزا حکيم دربار ته ورغی، وزيران مېرزا حکيم ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې که حضور امر کوي دوی به شخص ته بهر سزا ورکړي او که بيا هم غواړي دلته به يې راولي. مېرزا حکيم وويل دننه يې راولئ. روښان چې کله د مېرزا حکيم دفتر ته ورننووت، نو ټول مجلس د پير دستګير روښان درناوي ته بې اختياره پورته شول، مېرزا حکيم د روښان ډېر درناوی وکړ.

حالنامه زياتوي، چې مېرزا حکيم هغه ته وويل:

"ای شيخه! خلک ستا په باب ډېر څه وايي، قاضي خان ته ولاړ شه او له هغه سره مذاکره وکړئ هرڅه چې ستا په باب ووايي، زه به پرې عمل وکړم." قاضي خان د کابل قاضي و او د وخت ډېر ستر عالم او فاضل شخص و.

د روښان محاکمه:

د حالنامې مؤلف ليکي:" کله چې پير دستګير قدس سره قاضي خان ته ورغی، قاضي خان د لويانو بچو ته په درس ورکولو مشغول و. نوموړي د روښان په ورتللو سره سبق پرېښود او له پير دستګير سره خانقاه ته ولاړ. په ډېر درناوي

PDF Compressor Pro

سره يې ورسره خبرې وکړې، ډوډۍ يې وخوړه، بيا يې خبرې پيل کړې. " (۲_۳۳۷مخ)

قاضي خان وپوښتل:

"شيخه! خلک وايي چې ته ځان ته مهدي وايې، دا خبره رښتيا ده؟"

پير دستگير وويل: دوی دروغ وايي، زه وايم چې هادي يم، د رسول الله عليه السلام لاره ښيم وعلی (علم النبی) النبي ورپېژنم او مريدانو ته طريق التوحيد ښيم. "هادي ام راه رسول الله عليه السلام را می نمايم و علم النبی دانانم و مريدان را طريق توحيد هدايت ميکنم و از ضلالت و جهل و شرک باز ميگردانم و حاسدان از روی حسد بجای هادی مهدی و به جای ولی نبی می گويند.) (۲_۳۳۷مخ)

اوس په دې ټکو لږ څه غور کوو: هادي څه ته وايي؟

هادي د لاربښود په مانا راغلی او په عرفاني ادبياتو کې قطب او مرشد ته هم وايي او يا د حق له فيض څخه عبارت کېدای شي. جامي وايي:

هست حق را دو اسم کار گذار
هر يکی را مظاهر بسيار
مظهران خلاف مظهر اين
ان سوی کفر خواند و اين سوی دين
ان دو اسم، اسم هادی است و مضل
فاش گفتم که حل شود مشکل

مظهران نبی و اتباعش
مظهر این ولی و اشیاعش. (۳_۷۹۶)

همدارنگه مولینای بلخ هم وایي:

هادی راه است یار اندر قدوم
مصطفی زین گفت اصحابی نجوم
نجم اندر ریگ دریا رهنماست
چشم را باروی او میدار جفت
چشم را با روی او میدار جفت
گرد منگیزان ز راه بحث و گفتگو. (۳_۷۹۶)

په تصوفي ادبیاتو کې پیر او مرشد په بېلابېلو عباراتو یادېږي: لکه "پیر"، "ولي"، "شیخ"، "قطب"، "دلاري دلیل" دا هغه څوک وي، چې پوره علم او پوهه ولري. مولینا عبدالرحمان جامي په "نفحات الانس" کې د ولي او ولایت په باب لیکي:

"ولایت مشتق است از ولی و ان بر دو قسم است ولایت عامه و ولایت خاصه. ولایت عامه مشترک است میان همهء مومنان "قال الله تعالی الله ولی الذین امنوا یخرجهم من الظلمات الی النور" و ولایت خاصه مخصوص است بواصلان از ارباب سلوک وحی عبارت عنفنا العبد فی الحق و بقاه به فالولی هوالفانی فیه والباقی به و فنا عبارت است از نهایت سیرالی الله و بقا عبارت است از هدایت سیر فی

الله انگاه متحقق شود که بنده را بعد از فنا مطلق وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارد تا بدان در عالم انصاف باوصاف الهی و تخلق باخلاق ربانی ترقی کند."(۴_۲۳۰)

واقعي خبره دا ده، چې روښان په خپل وخت کې په مروجه علومو لاسبری او مسلط عالم و. د هغه له استدلالونو او خبرواترو څخه جوتېږي، چې نوموړی په فلسفه او علم کلام باندې هم تسلط درلود. د سیمه ییزو متعصبو پیرانو چې د تحجر او دوگماتیزم په جالونو کې ښکیل وو، د خپل وخت د یوه مجتهد پیر او مرشد زغم یې نه درلود، نو ځکه خو یې په زوره د مغلو حاکمانو ته دده په سر ریوټونه ورکول او یا یې ورته دسیسې جوړولې.

دغه پښنه مشهور پوه او څېړونکی قلندر مومند هم په خپل یو اثر د خیرالبیان تنقیدي مطالعه کې څېړلې ده:"ترځو پورې چې د نبوت د دعوی الزام دی، نو په خیرالبیان، مقصودالمؤمنین او صراط التوحید کې خو څه داسې نشته، چې د هغو په بنیاد د اخون درویزه یا د بایزید انصاري د نورو مخالفینو دا خبره ومنلی شي، چې پیر روښان د نبوت مدعي و. د حالنامې د بیان مطابق خو هغه د قاضي خان د یوې پوښتنې په ځواب کې بایزید انصاري وویل "من میگویم که هادی ام راه رسول الله علیه السلام را می نمایم و علم النبی میدانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ضلالت

PDF Compressor Pro

وجـه و شـرک بـاز میگـردانم و حاسـدان از روی حسـد بجـای هادی مهدی و بجای ولی نبی میگویند ." (۵تنقیدي مطالعه، لا مخ)

بیـا یـې وپوښتـه:" شـنیده میشـود کـه میگـویی بـر مـن وحـی می آید ؟

پیـر دسـتگیر جـواب داد: غلـط میگوینـد مـن میفرمـایم کـه بر من الهام میشود و ندای غیب می شنوم.

بـاز پرسـید کـه در میـان وسوسـه و الهـام و میـان نـدای رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز می نمایی؟

پیـر دسـتگیر فرمـود: کـه تمیز میـان الهام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـان(ی) و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکـنم، هـر نـدا را الهـام کـه موافـق آیـت و حـدي و اقـوال مشـایخ (۵۳۳) باشـد آنـرا نـدای رحمـانی و الهـام مـی شناسـم و آنکـه موافـق آیـت و حـدیث نبـوی نبـود آنـرا وسوسـه و نـدای شـیطانی میـدانم بـه اعوذبـالله مـن الشـیطان الـرجیم رد میکنم."

کلـه چـې د وحـې پـه بـاب مسـالې تـه راځـو، سـم لـه واره د عقـل او وحـې د ارتبـاط مسـاله مطـرح کیـږي. فلسـفه او علـم کلام لـه عقـل سره رابطه لـري او پـر عقـل تکیـه کـوي، خـو وحـې پـر الهـي احکـامو بانـدې اتکـاء کـوي. د عقـل او وحـې تـرمنځ اړیکـې پـه بشـري فکـري تـاریخ کـې یـو مشـهور او ژور بحـث دی. دا داسـې مسـاله ده، چـې زرګونـه کلونـه وخـت یـې نیـولی دی او تراوسه هم نویوالی لري.

"هرځای او هر وخت چې د ایمان او عقل ترمنځ د اړیکو مساله څېړل کېږي اړینه ده، چې د مسالې د حل انتزاعي اړخ باید په هماغه ډول پرځای پاتې شي."

د مسالې دغه انتزاعي څېړنه په واقعیت کې د فلسفې او اروا پوهنې کار دی. دا کار په لومړي سر کې په لویدیځ کې په تېره په یوناني فلسفه کې پیل شو. اپلاتون چې یو سیاسي متفکر او فیلسوف و، په خپلو فلسفي زده کړو کې یې د یو الهي قانون پوه موجودیت غوره او ضرور باله، چې وکړای شي د خپلې فاضله مدینې لپاره لازم قوانین وضع کړي.

د اپلاتون د وخت یونانیان د داسې سنتو هستوونکي وو، چې د هغو پر اساس یې د خدای د وجود د اثبات لپاره دلیل غوښته او د استدلال په وسیله یې دلیل مانه. په لویدیځ کې انساني فکر د خپل صانع د موجودیت په لټه کې و. د لرغوني زمان هیڅ یوه فیلسوف "عهد عتیق" د لوی خدای د شته والي سوال د ناویل شوي جواب په توګه نه دی مطرح کړی او نه یې د رد لپاره څه مطرح کړي دي، خو ډېر ژر د یوناني او یهودي تفکر ترمنځ یو ټکر رامنځ ته شو. فیلون لومړنی متفکر و چې ویې ویل، چې سپېڅلی کتاب وحې ده، چې د خدای له خوا راغلې او یوناني فلسفه هم حقیقت ده. "دا سامي روح دی چې خدای په وحې کې ویني." (۶-۵)

خو د مسلمانانو په باور وحې په یوه کتاب (قرآن) او د مسیحیانو په باور په یوه فرد (مسیح) کې تجلي کوي.

اسلام د قرآن د وحې په اړه ادعا کوي، چې د سپېڅلي کتاب له عقيدې سره ورته والی لري او د اسلام د پېغمبر پيروان ورته په درنښت سره ګوري، چې د مسيحيانو او يهوديانو له پېغمبرانو څخه زيات درناوی دی. په دې ډول وحې د هغوی په پېغام کې ده، نه د هغوی په وجود کې. پر دې اساس په دې اړه سوژه_ابژه (دروني_بروني_ زياتره سبجيکتيف اړخ لري. پردې سربېره په عمده توګه وحې له الهي احکامو څخه متشکله ده، چې د شريعت د احکامو پيروي يې لازم شرط دی، نسبت دې ته چې له يو فرد سره عشق او وفاداري ولري. (۶_۷او۸مخونه)

اسلامي علوم او فقهه نور هم د وحې اصطلاح مشخصوي او پردې ټينګار کوي: "هر هغه څه چې له خدای تعالی څخه پر رسول نازل شوي وو، يو شی دی او د نبوت له څانګړنو څخه دي. وحې په دوه ډوله ده: يو الهي کلام او بل نبوي احاديث، څکه چې د پېغمبر اقوال هم ټول وحې بلل کېږي (قدسي حديث وحې بلل کېږي)، چې کله له جبراييل له واسطې پرته او کله د جبراييل په واسطه او کله هم د جبراييل د نفث په وسيله د نبي پر زړه باندې." (۳_۷۸۳)

له دې جوتېږي، چې روښان په خپل استدلال کې هغه څه چې څرګند کړي، د شريعت مطابق يې جوت کړي دي، خو دلته د الهي احکامو او د الحاد ترمنځ مبارزه نه ده، بلکې له دې سره د علم، فلسفې، پوهې او جهالت ترمنځ مبارزه ده

دا کېدای شي، چې منشا یې په نورو مساېلو کې وي، چې وروسته پرې خبرې کوو.

په هر صورت! روښان په خپل استدلال او براهینو کې وتلی او زړور او لاسبری دی، ځکه خو د هغه مخالفین بیا بیا ددې غوښتنه کوي، چې له مېرزا حکیم سره ونه ګوري، ځکه چې د دربار عالم قاضي خان نه شي کولای له دلاېلو پرته د هغه د مرګ فتوا ورکړي او له دې دا جوتېږي، چې روښان د خپل وخت له اسلامي فلسفې، علم کلام او نورو فرهنګي مساېلو سره بنه آشنا و.

د هغه له وژلو څخه د ډېرې کولو بل اساسي دلیل په اولس کې د هغه نفوذ هم دی، ځکه خو په ډېر لږ وخت کې یې ډېر پیروان پیدا کړل. د هغه له علم سره څوک سیال نه شته ان د هغه لوی مخالف اخوند درویزه هم چې په پښتنو کې د لاسبري نفوذ له کبله په درویزه بابا مشهور دی، د قلندر مومند په قول خپل آثار یې په خپل زوی لیکلي او هغه پخپله نه دي کښلي، خو کله چې بایزید ګورو د هغه خیر البیان او نور آثار د خپل وخت شاهکارونه دي او ترننه پورې د زیاتي څېړنې وړ دي، چې هغه پخپله لیکلي دي. په هر حال د روښان بحث له قاضي خان سره څرګند او شفاف بحث دی، چې د اوسنیو اسلامي علومو په رڼا کې د هغه مخالفینو ته هیڅ ډول دلیل نه ورکوي.

په دې کې شک نه شته، چې روښان له ملا سلیمان

کالنجري اسماعيليه څخه متاثره و. دی له بېلابېلو اسلامي آثارو سره اشنا و. اسماعيليه فرقه نږدې له هغه فرقو څخه ده، چې په اسلامي تعليماتو کې يوناني فلسفې ته زيات ارزښت ورکوي. بله دا چې بايزيد روښان ارومرو، چې د "تقيه" له اصولو څخه بې خبره نه و، همدارنګه روښان پر تاويل باندې هم باور درلود، لکه حالنامه چې وايي:

بيا قاضي خان ورته وويل:

"رحمت خدا باد بر دانش و بينش شما، سخن کاملان گفتی. باز پرسيد که مردمان ميگويند که ميفرمايی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است؟ و جواب فرمود که آنچه مدعيان ميگويند خلاف است زيرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روي الهام نزول شده اما عوام الناس فرق ميان وحی و الهام (۵۳۴) نمی توانند کرد، لاجرم وحی می گويند و حاسدان از روی حسد سخن باز ميگردانند بجای الهام وحی ميگويند." (۲_۳۳۹)

وروسته حالنامه زياتوي:

"پير دستگير قدس سره در علم شريعت آنچه لازم دانست از اعتقادات و عبادات و طهارت و وضو و غسل پرسيد، جواب موافق مطلبش ايشان داد پيش از آن از علم

الطریقت و حقیقت و معرفت و آنچه امر و نهی هست در آن سوال نمود جواب با صورت یافت." (۲_۳۳۹)

دلته دا خبره هم د یادولو وړ ده او هغه د شریعت اصطلاح ده. شریعت د روښان له نظره او شریعت د روښان د مخالفینو له نظره.

په دې برخه کې د اختلاف وړ ټکي دا دي، چې له شریعت څخه د روښان تعبیر او تفسیر د یو مجتهد په توګه دی. هغه د علم او فضیلت له مخې ددې توان او وس لري، چې شرعي، قرآني احکام او نصوص تفسیر او د هغو مانا او محتویات خپلو پیروانو ته تفسیر کړي، خو د هغه د مخالفینو تعبیر له شریعت څخه د وګم او جامد دی. کیدای شي په دې اړه ځانګړی بحث وشي، خو راځو د روښان اجتهاد ته.

مجتهد څه ته وایي؟

د اهل اجتهاد په باور سره واقعي احکام ان د قرآني آیتونو په باب نن ورځ موږ ته حاصل نه دي او یوازې هغه څه، چې د قرآن په باره کې پوهیږو (ظاهري احکام) دي. د اخبار او احادیثو په باب د روایاتو او ماثوراتو په باب آن د کلیني شیخ طوسي، شیخ طبریسي او شیخ صدوق او شیخ مفید ترمنځ اختلاف او تباین لیدل کیږي، نو پر دې اساس باید له قیاس استحسان او استصحاب سره د دیني علومو

لکه اصول، تفسیر، علم الرجال و علم الدرایت او نورو له لاري د احکامو په باب اجتهاد وشي. هر څوک ددې کار استعداد هم نه لري، چې د اجتهاد مقام ته ورسېږي، خو که دا علوم یې حاصل کړي وي، دیني او اخلاقي صلاحیت یې حاصل کړی وي...". (۷_۱۴۳مخ)

همدارنګه شریعت په اصطلاح کې هغه اقوال او اعمال او احکام دي، چې خدای تعالی د پیغمبر په ژبه خپلو بنده ګانو ته ویلي او د کار او ژوند د انتظام سبب دي.

هجوري وایي: " شریعت و حقیقت از عبارات اهل الله است که یکی از صحت حال ظاهر کند و یکی از وخامت حال باطن."

ابوالقاسم قشیري وایي:

"شریعت د عبودیت په التزام امر دی او حقیقت د ربوبیت مشاهده. هر شریعت چې د حقیقت مؤید نه وي د منلو وړ نه دی او هر حقیقت چې په شریعت مقید نه وي نامحصول دی. شریعت د خلکو د تکلیف لپاره او حقیقت د حق له طریق او تعرف نه خبر راکوي." (۳_۴۰۵مخ)

د ځینو پوهانو او علماوو په باور سره د دین په باب فهم او پوهه د هندسي حیثیت لري. دیني پوهه همېشه د عصر پوهه ده... د هر چا ۱ ـن د هغه له شریعت څخه په فهم پوري اړه لري. لکه د طبیعت په باب د افرادو پوهه. خبره دا ده، چې شریعت الهي احکام دي او پر خپل ځای ثابت د ي، خو د

هغو تعبير او تفسير په افرادو پورې اړه لري، د وخت په علماوو پورې اړه لري او د شريعت پخپله ثابت پاتې کيږي. د انسان فهم او پوهه د وختونو په پوړيو کې د شريعت په باب بدلون مومي. له دې ټکي څوک انکار نه شي کولای، چې د شريعت ثابتو احکامو د متفکرانو د درک په هنداره کې بيلابيل ډول انعکاس کړی دی. دين د خدای مال او احکام دي، خو ديني معرفت موږ جوړ کړي دي. الهي شريعت د خدای له خوا دی، خو فهم يې بشري دي لکه طبيعت چې خدای هست کړی دی، خو د فيزيک علم او رياضي موږ کشف او جوړه کړې ده.

عبدالکريم سروش ليکي:

"ديني معرفت له دين څخه د سمو او ناسمو پوهېدنو ټول دی. زموږ په نظر د حکيم سبزواري درک ناسم دی، خو موږ په دې قضاوت کې له دين سره خپل درک، له دين څخه له يوه بل درک سره پرتله کوو (مثال) نه له دين سره او اصولا په هرځای کې ددې پوهې او پر دين باندې د پوهې ترمنځ تعارض رامنځ ته کيږي چې دا پخپله په ديني مسايلو کې د. ډيرو مسايلو د کشف کيلي ده." (۸_۶۸مخ)

په دې ډول د روښان او د هغه د مخالفينو د اختلاف اساسي مسايل (که يواخې په ديني او مذهبي سطح کې وګورو) له دين څخه د درک مساله ده. د روښان مخالفين د وخت ا ه لاسبرې دستګاه سره په رابطه کې و. حال دا چې

روښان په خپل وخت کې متداوله علوم لوستي وو. سفرونه يې کړي وو او د هند او منځنۍ آسيا له فرهنګونو سره آشنا و. پر دې اساس ده، چې د روښان درک له ديني او مذهبي احکامو او اصولو څخه د يو عالم درک و او د هغه د مخالفينو درک له دې څخه ډېر ټيټ و. دا ساده خبره نه وه، چې مغلي اکبر پادشاه د هغه د مريدانو په حلقه کې شامل شو او يا دا چې مېرزا حکيم هم هغه ته د حالنامې په حواله بيعت ورکړ او د خپل پير او مرشد په توګه يې ومانه. دا ټول او ټول د روښان په تبحر او فضيلت پورې اړه لري.

بله دا چې د روښان د فرهنګي پوهې سطح ډېره اوچته او د ناقصو پيرانو د زغم وړ نه وه.

په ديني مطالعاتو کې تصوفي او عرفاني فهم او پوهه تل د تحجر په وړاندې يو پرمخ تلونکی ګام و او روښان له دې نعمت نه هم برخوَر و. لکه چې وايي:

قاضي خان ترې پوښتنه وکړه، چې دا نعمت دې له چا او له کومې کورنۍ ترلاسه کړ؟

"پير دستگير قدس سره فرمود که طريق ماچون طريق ويسيه است از طفيل حضرت رسالت پناه بی واسطه غير حق تعالی عنايت فرموده و از علم لدن بهرمند گردانيده و معانی قرآن کشف نموده و ترتيب دادن مقامها و امر و نهی در آن منزل ها در دل من (۵۳۵) القاء کرده و به تکميل ديگران امر فرموده."(۲_۳۴۰)

وروسته قاضي خان وویل:

"بارک الله علیک یا شیخ پیر کامل و مکمل! هر که بدست تو توبه کند و در متابعت تو درآید از معرفت الله و از علم توحید بهره مند گردد ان شاءالله تعالی." (۲_۳۴۰)

له هغه وروسته د بایزید حاسدان قاضي خان ته ورغلل او ورته ویې ویل که شیخ ملامت شوی وي موږ ته یې حواله کړه، چې ویې وژنو. قاضي خان پوه شو، چې د شیخ دښمنان ډېر دي، نو د خپلو طالبانو په بدرگه یې مېرزا حکیم ته وروست.

مېرزا حکیم ته یې وویل:" شیخ مرد کامل و مکمل است که هر دو در متابعت اودرآید از معرفت ذات و از علم توحید بهره مند گردد و آنچه حاسدان در حق او افتراء نموده بودند، همه دروغ و بهتان بود. چون میرزا حکیم از زبان قاضی خان وصف پیر دستگیر شنید، فرمود: من مرید شیخ میشوم و چون وزیران و امیران میرزا حکیم از میرزا چنین شنیدند، جمع شده عرض نمودند که رعیت و محکوم ما مردم افغان است و همیشه با ایشان جنگ و جدال داریم، زن و فرزند ایشان را به بند می آریم و از ایشان خراج میستانیم. چون میرزا مرید شیخ شد، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانی و یا فرزندان ایشان در قید آریم؟ الحال بودن ما در سرزمین ممکن نیست، میرزا مایان را رخصت نمایید تا پیش اکبر پادشاه برویم چون میرزا حکیم (۵۳۷) دیدند که وزراء و امراء از من برگشتند، لاچار شده

PDF Compressor Pro

پیـر دسـتگیر را فرمـود: یـا شـیخ! تـو در میـان ایـن قـوم چـرا میباشـی کـه ایـن طایفـه ی انـد کـه طهـارت و غسـل، جنابـت را نمـی داننـد، قـدر تـو چـه داننـد؟ و از تـو چـه نفـع گیرنـد. چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از زبـان میـرزا حکـیم چنـین شـنیدند، فرمـود کـه حـق تعـالی تولـد مـن دریـن زمـره گردانیـده و بـر عـالمی کـه وارث نبـی است علیـه السلام لازم و امـر اسـت کـه بـی راه را راه نمایـد و جاهـل را عـالم گردانیـد، اگرچـه هـدایت و ضـلالت بدسـت قـدرت حـق تعـالی اسـت، چنانچـه میشـنوی قولـه تعـالی "یضـل مـن یشـا و یهـدی مـن یشـا" امـا نبـی و وارث نبـی مـامور اسـت بـه رسـانیدن امـر و نهـی مـا علـی الرسـول الابلاغ. (۳_۳۴۲)

لـه هغـه وروسـته روښـان لـه کابلـه روان شـو، جـلال آبـاد تـه ورسـېد، د ځـای حـاکم ورتـه مېلمسـتیا وکـړه او د غـره پـر سـر یـې واوره ولیـده، تـرې وې پوښـتـل دا پـه اصـل کـې څـه دي؟ او څه ورته وايي؟

"پیـر دسـتگیر جـواب فرمـود کـه اصـل آن آب اسـت از سـبب سـرما منجمـد گشـته نـامش بـر شـد الحـال آنـرا بـرف خواننـد چـون حـرارت آفتـاب غالـب شـود بـاز آب گـردد، تمثیـل کثـر باد دریایی وحدت هم چنین است..." (۲_۳۴۳)

بیـا څـه وخـت پـه پېښـور کـې و او لـه هغـه ځایـه هشـنغر تـه ولاړ، ځکـه جـانس خـان بـدل شـوی و او معصـوم خـان تـه ډېـرو حاسدانو ناسم رپوټونه ورکول.

د عقيدې له مخې:

ګورو چې روښان په خپل بحث او خبرواترو کې ځان د "ويسيه" فرقې پيرو هم بولي، چې په هند او خراسان او فرهنګي حوزه کې ددې فرقې پيروان ډېر لږ پېژندل شوي دي او که وو هم، ډېر پياوړي نه وو.

"ويسيه" طريقه د يوه تن عربي زاهد په طريقې پورې اړه لري، چې په اسلامي معارف کې اويس بن عامر بن جز، بن مالک قرني له بني مراد څخه (د ۳۷ هجري کال مړ) پورې اړه لري. قرن د هغه سيمې يا غره نوم دی، چې په نجد کې واقع و يا د هغه ډلې وګړيو چې د بني عامر بن صعصعه لفطفان په نامه، چې بني قرن نوميږي، اړه لري. اويس قرني په يمن کې ژوند کاوه، له پيغمبر سره يې د ليدو او خبرو مجال پيدا نه کړ، خو څرنګه چې پرهېزګاره سړی و، پيغمبر هغه ستر شخص باله او د نومورې په باب يو نبوي حديث روايت دی، چې: "انی لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن" يا "انی اشم رايحت الرحمن من قبل اليمن." (۹_۱۸۹مخ)

دغه احاديث د نومورې مرشد د نور زيات شهرت او بزرګی سبب شول. ځينې په دې باور دي، چې اويسيه فرقې له حضرت خضر څخه الهام اخيستی، چې د سعيد نفيسي په نظر سم نه دی، خو پير روښان په حالنامه کې د حضرت خضر د الهاماتو بيا بيا يادونه کوي. له دې څخه مطلب دا

دی، چې شخص د هېڅ پیر مرید شوی نه دی، یا یې د خپل وخت له هېڅ پیر څخه لاس نیونه نه ده کړې، خو غیبي الهام ورته شوی دی. لکه چې د پیر روښان سیر و سلوک هم ددې ادعا ثبوت کېدای شي.

په تصوفي طریقو کې د هر هغه چا یا د متصوف سلسله، چې په کومې مشخصې طریقې پورې مربوطه نه وي، هغه ته اویسي وایي. د سعید نفیسي په قول سنایي غزنوي، فریدالله عطار، شمس الدین حافظ شیرازی او... له دې ډلې بللي دي.

دغه ټول اوصاف او مشخصات د پیر روښان په افکارو کې لیدلای شو. نوموړی د کومې خاصې فرقې پیرو نه دی، بلکې د خپلې جوړې کړې لارې مبدع او جوړوونکی دی.

له دې هم جوتېږي، چې پیر روښان په ژوره توگه له فارسي او عربي فرهنگ سره آشنا و او په مذهبي، عرفاني او تصوفي طریقو او مکاتبو کې یې پوره مطالعه درلوده. حالنامه ځای ځای د استدلال د تقویې او بنیاد لپاره د مولینای بلخ، عبدالرحمان جامي، فریدالدین عطار او حافظ شیرازي شعرونه رانقلوي. ددې مانا دا کېدای شي، چې د پیر روښان پیروان او ښوونځی له دغه مفکرینو څخه اغېزمن وو.

پیر روښان پر علم شهود او علم لدن باندې باوري و. "علم لدنی یعنی آنچه از راه کسب و درس دست ندهد علم اولیا و انبیا را علم لدنی گوید." (۳_۱۹۶)

د پوهې او معرفت له مخې پیر روښان پر علم لدن باندې د پوهېدو دعوه کوي. دا هغه امتیاز دی، چې عادي پیران یې د پوهې وس نه لري. پر دې اساس نوموړی د اشراقي پوهې او معرفت په لوړو پوړیو کې ځان احساسوي.

له ټولنیز پلوه:

یو بل ټکی، چې له دې محاکمې جوتېږي، هغه د مسالې ټولنیز اړخ دی. د مېرزا حکیم وزیران او صوبه داران په ډاګه وایي، چې د روښان قوم (افاغنه) زموږ رعیت دی. که چېرې دی (روښان) وبښل شي، نو دده رعیت به دده ملاتړ وکړي او موږ ته به له باج او خراج څخه ډډه وکړي. دا خبره په نهایت کې سمه وخته او له دې دا هم جوتېږي، چې څومره او په کومه اندازه پښتانه قبایل د مغلي حاکمانو له مظالمو او استبداد څخه تنګ وو. د امپراتور اکبر له اداري سره د پښتنو قبایلو شخړه او د بایزید د پیروانو جنګونه د یو ناخبره او راټوکېدلیو پاڅونونو استازي کوي.

له ټولنیز پلوه دا ټکی هم ترې جوتېږي، چې په پښتني ټولنه کې له عقیدوي پلوه انقطاب د ټولنیز او سیاسي انقطاب زېږنده وه. په دې مانا چې د امتیاز خاوندان پیران او بې علمه ملایان د مغلو په سرکاري سازمان پورې تړلي وو، چې په سر کې یې ترمذي او بیا اخوند درویزه راته.

پیر روښان په همداسې شرایطو کې ځان احساس کړ، چې

PDF Compressor Pro

باید دغه اولس ته له فکري پلوه نجات ورکړي، چې د نوي تفکر خپریدني د اور د لګېدو سبب شو او د مغلو په لویه امپراتورۍ کې یې د کلونو لپاره اور بل کړ، چې وروسته بیا دغه رسالت یو بل نسل یعني ایمل خاني، دریا خاني او خوشال خاني نسل ته پاتې کېږي، هغوی توره رااخلي او پاڅون کوي.

پای

PDF Compressor Pro

ماخذونه:

۱_زرین کوب، عبدالحسین. دنباله جستجو در تصوف ایران. ایران، تهران کال.

۲_ابابکر قندهاری. حالنامهء بایزید روښان، چاپ گستتنر اکادیمی علوم افغانستان.

۳_سجادی، سید جعفر. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، تهران، ایران

۴_داکتر غنی، قاسم. تاریخ تصوف در اسلام، چاپ ایران، تهران چاپ دوم، ۱۳۳۰

۵_مومند، قلندر. د خیرالبیان تنقیدي مطالعه. پېښور چاپ

۶_اج. اربری. عقل و وحی در اسلام. ت حسن جوادی. تهران، ایران

۷_طبری، احسان. برخي بررسیها و جنبش های اجتماعي در ایران...

۸_سروش، عبدالکریم. قبض و بسط تیوریک شریعت.

۹_نفیسی، سعید. سرچشمه تصوف در ایران.

PROPERTY OF ACKU 16112

PDF Compressor Pro

ACKU
B
1.237
KAR
16112

Mystic and Philosophic Profile of Bayazid Roshan as Reflected in Halnama

Researched by:

M. Akbar Kargar

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ــ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۸۵)

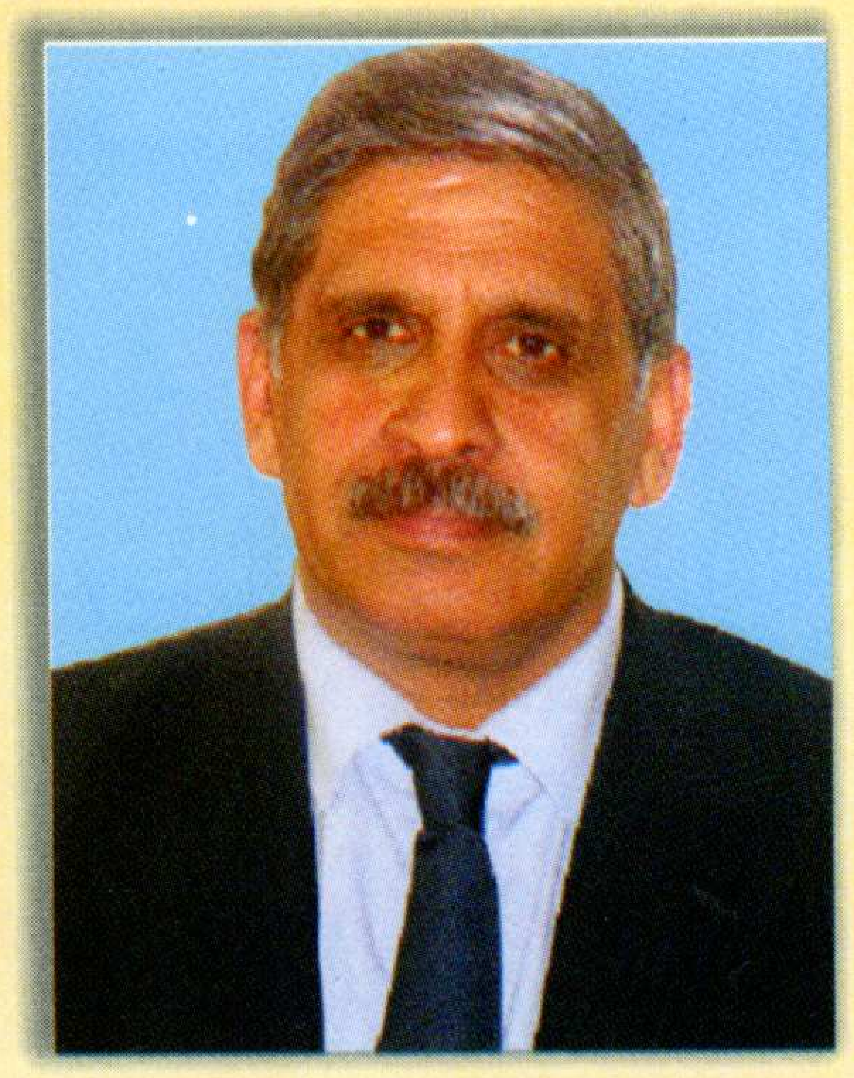

محمد اکبر کرگر په ۱۳۳۲ه ش کال د کونړونو په مزار دره کې زېږېدلی، په خپل کلي کې د لومړنیو زده کړو وروسته د ابن سینا په لېسه کې شامل او په ۱۳۵۶ش کال کې د کابل پوهنتون د ادبیاتو او بشري علومو د پوهنځي د فلسفې او ټولنیزو پوهنو له څانګې فارغ شوی دی.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library